

3 82621

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

TOMUS XV.

SZEGED

1977

Szerkeszti:
CSUKÁS ISTVÁN

Technikai szerkesztő:
BARANYAI ZSOLT

B 82621

Kiadja:
A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA

CSUKÁS ISTVÁN

ADY NEMZETISÉGSZEMLÉLETE

Számos példával igazolható az a szoros kapcsolat, amely Ady költészete, főként politikai versei és publicisztikai írásai között fennáll. Verseinek egy-egy motivuma, gondolati magja, költői képe gyakran felbukkan a vers keletkezését megelőző ujságcikkekben s szinte nyomon követhető az a folyamat, amelyben formát ölt, költeménnyé szerveződik.

Bár a szakirodalom, különösen a prózai írások kritikai kiadásának kötetei ill. ezek jegyzetanyaga lépten-nyomon utal ezekre az összefüggésekre, a köztudatban - érthető módon - a költemények állanak az érdeklődés előterében. Amikor például felhangzanak a *Magyar jakobinus dala* ismert sorai, nemigen szoktunk arra gondolni, hogy a méltán híres - szomszédainknál is visszhangott keltett- költemény mögött a publicisztikai írások érzés- és gondolati tartalmának milyen drámai feszültsége rejtőzik. A vers szárnyaló sorai, sodró lendülete, mély igazsága eltereli a figyelmet arról az ellentmondásos, tévedésektől, elfogultságoktól sem mentes harcok utról, amelyen végig kellett haladnia annak a költőnek, aki az "eszmebarrikádon" való forradalmi sorakozóra riadóztatta a korabeli Magyarországot elnyomott népeit.

Ezt a folyamatot igyekszik feltárni ez a tanulmány azzal, hogy számba veszi az ujságíró Adynak a nemzetiségi kérdésről megfogalmazott gondolatait, nemzetiségpolitikai nézeteit. A gazdag Ady-irodalom ezekre is gyakran hivatkozik, de összegyűjtésükre, rendszerbe foglalásukra ezideig senki sem vállalkozott. A kérdés vizsgálatához iránymutató megállapításokat kínál KIRÁLY ISTVÁN Ady-könyve (Király István Utban az internacionalizmus felé /Ady Endre és a nemzetiségi kérdés/c. munkája

e dolgozat elkészülte után jelent meg.), és fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet *KOCZKAS SÁNDOR* bevezetője is A *NACIONALIZMUS ALKONYA* c. kötetben. Sok hasznos utbaigazítást tartalmaznak *VEZÉR ERZSÉBET* és *VARGA JÓZSEF* jegyzetei is a prózai kötetekben.

Amint az ujságcikkekből kitűnik, Ady kétféle módon reagált a kor nemzetiségpolitikájára. Az egyik a kritikai szembenállás, az elutasító bírálat, amellyel a kormányzat intézkedéseire és az ország nem magyar népeinek törekvéseire válaszolt. A reagálás másik módja azoknak az elveknek, elgondolásoknak a megfogalmazása, amelyeket követendőnek tartott a soknyelvű állam békéje érdekében a nemzetiségi kérdés rendezésében. Az alapállásnak, a politikai magatartásnak ezt az - egymást kiegészítő, feltételező - kettősségét tartja szem előtt a dolgozat, amikor a szerkezeti tagolásban egymástól elválasztja, külön fejezetben tárgyalja Ady tiltakozó gesztusait, kritikai észrevételeit és ismét külön a megoldás útját jelző eszméket, az együttélés óhajtott formáját a közös hazában.

I.

A vegyes lakosságu szülőföld, a gyermekkori élményvilág, a diákévek Nagykárolyban, Zilahon s a nagyváradi ujságíróskodás önmagában is bőséges magyarázattal szolgál Ady élénk nemzetiségi érdeklődésére. S ha emellett tekintetbe vesszük, hogy a kor, a századvég és az első világháborúig terjedő másfél évtized magyar politikai életének egyik súlyos problémája volt a nemzetiségek ügye, annak gyakori jelentkezése Ady írásaiban szükségszerűnek bizonyul. Ott van már a pálya kezdetén a *DEBRECZEN* c. lapba írott cikkeiben, amelyek egyuttal azt is jól szemléltetik, milyen akadályokat kellett leküzdenie ahhoz, hogy vállalni tudja a "magyar Svájc" gondolatát.

A függetlenségi párti *DEBRECZEN* nemcsak az ujságírás és szerkesztés iskolája volt Ady számára, hanem az a fórum is, amely teljes szabadságot biztosított az ellenzéki, kuruckodó, fiatalos hévvel ostorozó eszmék hirdetéséhez. Cikkeiben sűrűn támadja a kormányzat demokrácia-ellenes intézkedéseit, a közigazgatás visszaéléseit, a militarizmust, a közélet erköcselenségét, de éles hangon mond ítéletet minden olyan nemzetiségi törekvésről és megnyilatkozásról is, amely - véleménye szerint - sérti a magyar érdekeket. *TISZTA VÁLASZTÁS* c. írásában a demokratizmus nevében támadja Széll Kálmán miniszterelnököt, mert megsérti a törvényt és "erőszakos eszközöket" alkalmaz a politikai küzdelmekben. A tiltakozás fő célja az erőszakosság elítélése, de a cikk telítve van a korabeli magyar nacionalizmussal is. Szemére hányja a kormánynak, hogy magyarcsékei kormánypárti képviselőnek "hazafiatlan oláh" papot akar erőszakkal megválasztatni. Holott a nemzeti érdekek szerint "csékei képviselő csakis hazafias román lehet." A kormány jelöltje, Fassie Tódor azonban "egész életében egy jottát nem tett, ami a magyar állameszmét vitte volna előbbre azon a nemzetiségi vidéken."

A "magyar állameszme" a múlt század utolsó harmadában és a monarchia végső éveiben gyakran használt fogalom volt a magyar hegemonia, a más ajku népekre kiterjedő uralom, az ország területi integritását védő nemzeti szupremácia kifejezésére. "Hazafias" gondolkodásu nemzetiségi állampolgárnak azt tekintette a közvélemény, aki ezt az állameszmét támogatta. Ha a fiatal Ady is magáénak valotta ezt a felfogást, azt aligha kell a függetlenségi (és nacionalista) *DEBRECZEN* c. lapnál érvényes "szerkesztői utasítás"-sal, vagy a "magyar sovinizmustól érthetőleg előidézett magyarellenes nemzetiségi ellenakciók" hatásával magyarázni.² S ha igazat adunk is *VAR-GA JÓZSEF*nek, aki Ady-könyvében azt írja, hogy a költőnek a *DEBRECZEN*-ben megjelent cikkei "alig többek a Függetlenségi Párt napi politikai feladatai kiszolgálásánál,"³ azt kell mondanunk, hogy ez a "kiszolgálás" - legalábbis a nemzetiségi kérdést illetően - Ady egyetértésével történt. Más szóval, amit erről a témáról írt, az megegyezett saját meggyőződésével. Ezt igazolják későbbi, már nem Debrecenben keletkezett cikkei, amelyek még hosszú ideig az integritás és az állameszme szellemét tükrözik - noha bizonyos módosult formában. De ezt igazolják a debreceni multjára visszatekintő Ady szavai is, melyekben már nem vállalta akkori szemléletét: "Valamikor soviniszta voltam kurucságból, ma talán az egyszer-egy erejénél fogva, kényszerűségből tudnék soviniszta lenni. Soviniszta kuruc koromban a legnaivabb lelkesedéssel habzsoztam a debreceni magyar levegőt s a legrövidebben és legbiztosabban megcsömörültem. Azóta is alig tudok helyrejönni."⁴

A *DEBRECZEN* szerkesztőségében tehát - ha átmenetileg is - szellemi otthonra talált a rebellis fiatal ujságíró. A magyarcsékei választás hiranyagához kapcsolódó újabb cikke, a *HAZAFIATLAN OLAH FŐPAPOK*⁵ még többet elárul akkori nemzetiség szemléletéről. Iránya, szelleme azonos ugyan az előbbiével, ebben is ellenzéki álláspontból bírálja a kormányt s elítéli a nemzetiségi vezetők magyarellenes magatartását. Itt is a legfőbb

politikai érték a "magyar állameszme" s a nem magyar ajkuak aszerint minősülnek "hazafiasnak" ill. hazafiatlannak", hogy támogatják vagy nem az "állameszmét". Mégis több új mozzanatra kell felfigyelnünk Ady fellépésében. Hangja éles gunnyal csattan már a cikk elején, helyenként támadóvá lesz. Ebben a hangnemben él azokkal a kifejezésekkel ("oláh agitátorok", "bujtogatók", "izgatók", a "tót pánszlávok", a "szász szemtelenkedések" stb.), amelyek a korabeli magyar sovíniszta sajtó szóhasználatában szokványosak voltak. Ellenzékisége is indulatosabb, számonkérőbb, mikor bűnös mulasztással, erélytelenséggel, tehetetlenséggel vádolja a kormányt, mert az nem lép fel a "hazafiatlan oláh főpapok" magyarellenes mesterkedései ellen. Új mozzanat az "okos" nemzetiségi politikára való utalás ill. annak követelése, hogy a "magyar érzelmű" román papokat meg kell védeni a hazafiatlan főpapok önkényeskedéseivel szemben. Végül új vonás ebben a cikkben a katolikus Néppárt megrovása annak nemzetiségi kapcsolatai miatt.

A debreceni milió, a nemzeti elfogultság még élesebben rányomta bélyegét Ady gondolkodására az e témában utolsóként megjelent debreceni cikkben, az ARCÁTLANSÁGOK címűben.⁶ Hangja ennek is erősen irónikus, sőt gunyolódó, a szászokat gőgösen megvető. Ellenzékisége az előzőnél is határozottabb és vádoló, "bárgyu türelmesség"-et, gyávaságot vet a kormány szemére s követeli, hogy "tessék a legradikálisabban elfojtani a legcsekélyebb nemzetiségi aspirációt is." Három vonatkozásban tartalmaz új elemeket a korábbiakhoz képest. Az egyik azt mutatja, hogy a fiatal Ady szemlélete sem légüres térben formálódott, hatott rá a szellemi örökség, a nemesi történelemszemlélet "ur nemzet", "történelmi jog" felfogása. Mert csakis erre mutatnak a Széll-kormányt elmarasztaló szavak: "gyáván türik, mint veri arcul a magyart saját portáján a befogadott jöttment". A másik újdonság itt az egynyelvű ország, a magyarosítás politikájának hangoztatása: "Ne tessék titkot csinálni belőle, hogy a mi célunk a nyelvben s mindenben egy-

séges Magyarország!". "A nyelvben ... egységes Magyarország" nézőpontjából válik hangsúlyossá a harmadik szemléleti elem, amelyet így fogalmazhatnánk meg: a kormányzat a maga osztály - illetve pártérdekeinek rendeli alá a nemzeti érdekeket, amikor - a nemzetiségi szavazatok megnyerése céljából - lagymatagon viselkedik, látszatintézkedéseket hoz ("be nem tartott helynévrendeletek", "zászlótörvények" stb.). Az uralkodó osztályok politikai manipulációit, amelyek során igyekeztek önmaguk javára kijátszani egymás ellen a magyar és más nyelvű néptömegeket, Ady a későbbi években is éles szemmel veszi észre és bátor hangon leplezi le.

Hogy mit jelent a "magyar állameszme" szolgálata s milyen a "hazafias" szellemű nemzetiségi pap, azt az EGY PAP ÉS EGY EKLÉZSIA c. írása szemléltetheti.⁷ Egyben arról is tanuskodik ez a cikk, milyen otthoni élményekből táplálkozik Ady sokszor kinyilvánított rokonszenve a románok iránt. Az érmindszenti görögkatolikus pap templomépítő erőfeszítéseiről szól s arról, hogy a magyar társadalom már adakozott a kegyes célra, de a román egyházak visszaküldték a gyűjtőleveket, nem adakoztak, mert a pap magyarbarát. Ady nagy szeretettel, segítő szándéktól vezettetve ír az ügyről, közel áll szívéhez a román szegénység és a pap is. Ezért cikke végén igyekszik mozgósítani a magyar közvéleményt. Egy héttel később újra említést tesz a "hazafias dologról" és sürgeti a "magyar érzésű görögkatolikusok" támogatását.⁸

Miben látja Ady az érmindszenti román pap hazafiasságát? A szatmári katolikus gimnázium önképző körében annak idején "magyar tűzű jambusos verseket" írt illetve olvasott fel; híveit "a magyar földnek tartozó hűségben", "a magyarság megszeretésében" neveli; ismeri a magyar kultúrát, terjeszti is hívei között, a Vörösmarty-szoborra is gyűjtést indított gyűlekezetében; "hálás, magyar szívű pap", nem csoda, hogy "a lázongó oláh sajtó szörnyű dühvel" támadt rá. Cikke végén Ady megfogalmazza az általa helyesnek tartott nemzetiségpolitika számára a tanulságot: a magyarbarát nemzetiségieket támogatnunk kell,

nehogy úgy érezzék, "nálunk veszedelmes dolog magyarbarátnak lenni." Ez utóbbi megjegyzés az előzőekben érintett HAZAFI-ATLAN OLÁH FŐPAPOK c. cikkekre utal.

Az egyelőre még korlátozott hatáskörű támogatás hangoztatása később, - magasabb szinten - az ország különböző nyelvű néptömegeinek közös harci programjaként teljesedik majd ki. Cikkei hangnemét, okfejtését - a megjelenés időrendjében - figyelve észre kell vennünk, hogy a nagyváradi évek alatt Ady szemlélete fokozatosan megszabadul az elfogultságtól, telitődik demokratizmussal. Ezt jól szemléltetik a nemzetiségi tárgyú írások. Az egyikben az országgyűlésen zajló nemzetiségi vita komolytalanságát kifogásolja, név szerint is elmarasztalva Rákosi Viktor és Pichler Győző képviselőket, akik "a szellemes ötletek tengerébe fullasztották" a témát.⁹ Az utóbbit külön is megrója azért, mert beszédében a szászok őseit "koldus, fegyházviselt" embereknek emlegette. Kritikai álláspontját úgy összegzi, hogy nagyhangu fenyegetésekkel, a nemzeti önérzetet sértő szavakkal csak a magyargyűlöletet lehet növelni a velünk élő népek között. E rossz taktika helyett számot kell vetni a tényekkel és a súlyos helyzethez illő komolysággal kell a megoldás útjait keresni. Az ő szavaival: "Nem uraim! Ilyen módon nem lehet a nemzetiségi kérdést megoldani, pedig meg kell azt oldani mielőbb és minden áron. Komoly, alapos szóra van szükségünk, amely nem űz tréfát a kérdésből és nem izgatja föl a nemzetiségeket üres, de veszedelmes fenyegetésekkel. Ott vannak a felvidéki, a muraközi, a székely képviselők, akik nemcsak hirtelen beszerzett adatokból, de egy hosszú élet tapasztalataiból, a közvetlen szomszédság révén, alaposan ismerik a nemzetiségi kérdés lényegét. Hadd szólaljanak fel azok! Hogy baj van, azt ugyis tudjuk. Hadd mondják el ezek a megoldás módját, az üres vádak helyében." Az objektivebb látásmód és a demokratizmus itt már a nemzetféltéssel párosul, hiszen a nemzetiségek iránti tapintattal együtt jár Ady felfogásában a magyar érdekek védelme. Cikkének záró sorából is ez a szándék csendül ki: "Hosszu, nagyon hosszú ideig

tartott ez a tréfa. Itt a komoly szó ideje, mert míg az föl nem hangzik, addig korlátlanul növekedik az Albina és a Kronstädter Zeitung hatalma. A képviselőházban tréfálni méltóztatik a nagyságos uraknak, míg ott lent a nemzetiségi vidékeken mindegyre senyved és pusztul a magyarság."

Tárgyilağossága, demokratizmusa arra készteni, hogy az országgyűléssel és a politikai sajtó tulnyomó többségével szemben védelmére keljen az egyik szerb képviselőnek,¹⁰ akit ha-zaárułónak bélyegeztek s utszéli hangon gyaláztak. Állásfoglalásában két gondolati elem érdemel különös figyelmet. Szégyenteljesnek tartja a magyar uri törvényhozás lezűllését "az ostoba kaszinói formák, a reakciós instrumentumok s műsovinizmus" színvonalára. Ezzel a parlamenti modorral szemben védelmezi a szerb képviselőt annál is inkább, mert az - mint Ady írja - "igazi népképviselő. Az ő népe küldte s ő az ő népen kívül nem ismer más fölűttes hatalmat."

Előbbi állásfoglalásával összhangban hadat űzen a "csaholó hazafiság"-nak és nem vállal közösséget a századforduló lármázó sovinisztáival, akik önző célok érdekében szétkűrtölt szölamokkal akarják félrevezetni a közvéleményt. Saját fajtáján belül egyre inkább elhatárolja magát a visszahúzó erőktől s ezzel párhuzamosan - már a század első éveiben - keresi, számontartja a szembenálló tábor, a nemzetiségek soraiban azokat, akikben az eszmei rokonság alapján, a közös harci cél szempontjából a szövetségest véli fölfedezni. Ezért bátran kiáll Mangra Vazul püspökké választása mellett, mert az "ellensége a hierarchia zsarnokságának, szökimondó mindig s a nép embe-re."¹¹ S még nagyobb súlyt ad szavainak az utolsó érv: "Azt sem kell elfeledni, hogy Mangrát a román nép jó nagy többsége vallja vezérének. Ezt a választás bebizonyította. Mangra elejtésével ezt a népet űtjük arcul."

A nemzeti jelszavakkal- és a nemzetiségekkel - űzött két-szinű játéknak minősítette Ady a katolikus Néppárt tevékenységét, amely ellen nagyváradi ujságíróskodása idején sokat hada-

kozott. Az egyházi feudalizmus Rómának engedelmeskedő szervezetét látta benne, olyan veszedelmes politikai erőt, amely - visszaélve a néptömegek nemzeti érzésével - hamis szólamokkal igyekszik hatalomra jutni s közben elárulja a nemzet valódi érdekeit. A néppárttal vívott harcban célbavette Ady e mozgalom antiszemitizmusát s rámutatott arra, hogy "az antiszemitizmus szításával majdnem egymillió hasznos magyar embert iparkodnak elidegeníteni a magyarságtól."¹² Más alkalommal - Pikler Gyula védelmében - visszafordítja a vádat s kijelenti, hogy nem a szabadgondolkodó jogászprofesszor vét a hazafiság ellen, hanem a néppárt, mert egy szava sincs az ellen, hogy "Hajdudorogon... tizezer tiszta magyar embernek, akik görög katolikusok, a pap oláhul énekelte a gospodin pomilujt."¹³ Szóváteszi a klerikális néppárt antiszociális jellegét, azt, hogy politikai üzletet csinál a rutén parasztok nyomorúságából, mert a ruténmentés ürügyén antiszemitizmust hirdet. Egan Ede tevékenysége nyomán - aki kormány megbízás alapján vizsgálatot folytatott a rutének szociális körülményeiről -, a klerikális lapok vezércikkeket irtak a zsidók ellen. Erről mondja Ady, hogy a "rutén akció", az "eganizmus" célja: "faji és vallási harc, módja a jezsuitaság, helye a klerikális tanyák homálya, ideje a középkor s eszköze a félrevezetés."¹⁴ Ady nem a rutén gazdasági cselédség nyomorát tagadja, hanem arra mutat rá, hogy ennek oka a feudális nagybirtok, nem pedig a zsidóság. "Az egész rutén-akció a Schönborn-birodalom műve"-írja 1901 július 31-i cikkében.¹⁵ - melynek "határain belül idegen a lélek, a nyelv s kegyetlen a szív. Szegény rutén parasztok beszélhetnének erről eleget. Mint robotolnak ennek a kegyetlen kis birodalomnak állati munkával, kinos verejtéssel egy nagyon sovány falat kenyérért."

Adynak ez a megnyilatkozása azért is figyelemre méltó, mert azt jelenti, hogy gondolkodásában a nemzetiségi kérdésen belül fokozatosan előtérbe kerül a társadalmi probléma, a szociális elesettség, és pedig nemcsak elkülönítetten, hanem nemzetiségre való tekintet nélkül is. Kiderül ez előbbi cikkének

szavaiból: a rutén-mentő tábor közömbösen nézi a magyar néptömegek nyomorát, "egész Felsőmagyarország siralomház", nem törődnek a székelység pusztulásával sem, "ezer helyről sürget, hív, könyörög a szükség s mi rutén-akciót csinálunk, Eganokat küldünk szét, hogy csaholják föl az országban azt a kis békességet is, amit a közös nyomorúság plántált szomoru virágként közénk."

Más oldalról közelítve meg a kérdést, az előbbihez hasonló következtetésre jut, mikor - ugyancsak a klerikális mozgalomról szólva - elutasítja a felszínes, jelszavas magyarkodást és a szociális problémák megoldásában jelöli meg az alapvető nemzeti érdeket. A katolikus Néppárt irányítása alatt álló néhány nagyváradi diák botrányt kavarva követelte, hogy az orfeum énekesei magyarul lépjenek fel. Erre jegyzi meg gunyosan Ady: "különben pedig kétmillió szűkölködő van legalább is ebben az országban, kiket az éhségtől meg kellene mentenünk. A hazafias gerjedelem pedig nagy akcióra kész, hogy a Carolák szittyá nyelven disznólkodjanak."¹⁶ Jezsuita képmutatásnak, s a nemzeti érdekek elárulásának minősítette azt is, hogy "a magyar klerikalizmus szítja a nemzetiségeket, suttyomban pedig trafikál velük s lázítja őket."¹⁷

A nagyváradi élmények és eszmei hatások ösztönzik arra is Adyt, hogy a nacionalizmus mibenlétéről gondolkodjék és megfogalmazza elvi álláspontját vele kapcsolatban. Ekkori - 1901 szeptemberében papírra vetett - gondolatai hiven tükrözik szemléletének - a későbbi tisztánlátáshoz képest - kiforratlanabb, ellentmondásos változatát. A klerikális pártnak a nagyváradi jogászhallgatók között kifejtett tevékenységét elemezve kétféle nacionalizmust különböztet meg. Az egyik a "valódi nacionalizmus," vagy "igazi nacionalizmus", amelynek szerves alkotó eleme az emberiség, a türelem, az értékek megbecsülése. Ez a nacionalizmus - amelyet ebben az időben Ady is a magáénak vallott - "szép országa a léleknek. Megbecsül, megtűr maga mellett minden meleg érzést. A bölcsődal reminiszcenciájától az individuum büszke, de felséges

önteltségéig."¹⁸ A második változat Ady elnevezése szerint az "ujfajta nacionalizmus", amelyet a klerikális tábor hirdet, "amelynek táplálói a fekete-lelkű professzorok, fekete csuha és fekete betű." Ellentétben az előbbivel - mely, mint láttuk, pozitív emberi érzés - az utóbbi változat romboló, nemzet- és emberellenes, "kátéját a jezsuiták csinálták, gyűlölet lángol sorai közül. Szavak burkolják célját. Indulatok gátolják a lelkét.... Sötét káoszt akar." ... Hiveinek "nem a náció fáj", táboruk a nemzetietlen, a sötét célokat szolgáló elemek gyülekező helye: "Amennyi piszkos ere van - pedig sok van - a magyar életnek, mind ebben a posványban készül találkozni. Jaj azoknak, akik félrevezetve azt hiszik, hogy a náció életét ezek táplálják."

Szemléletének gyors fejlődéséről tanuskodik, hogy pár hónappal később már csak egyféle nacionalizmusról szól s ezt határozottan kártékonnak minősíti. Épp ezért tartja szükségesnek, hogy a közvéleményt figyelmeztesse a fenyegető veszedelemre: "A nacionalizmusnál nagyobb hazugság nem állott még ki a harci porondra. A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb szemű embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngeséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyéririgységre, minden erényre és bűnre. Célja, hogy akit meghódít a szittya arc, kuruc haj, magyar bajusz, azt kezére játssza a másiknak, a sima arcnak, a Loyola-félenek."¹⁹ Képmutató természete miatt, a nemzeti külsőségek álarcként való használata miatt tartotta Ady "a hazafisággal szédelgő és lármázó klerikalizmust" is veszedelmes ellenségnek. Annál is inkább, mert - mint mondja - az ellene támadó könnyen a hazaárulás gyanújába keveredhet.

Nemcsak a nemzeti jegyek céltudatos fitogtatása, a gyanútlan nemzeti érzéssel való zsonglórkodás teszi veszedelmes-sé a tömegek körében a nacionalizmust. Ady szerint nemzeti karakterünk, etnikai sajátosságaink miatt is óvakodnunk kell tőle. A "csaholó hazafiság" felburjánzását is ezekre a sajátosságok-

ra vezeti vissza. Egyik cikkében írja: "Romantikára hajló nép vagyunk. Frázisimádásunknak is ez az oka. S ez az oka annak is, hogy keleti módon szeretjük a tömjént. Faji büszkeségünk, patrióta képzelgéseink üstökénél lehet bennünket legjobban megfogni. Ez a bűnünk burjánzottatta föl a csaholó hazafiságot. Ezért utazik reánk minden csalás, ámtás, hazugság és cselvetés a hazafiság nevében. Ez a hur mindig meghat és megfog bennünket. A lényegét és valóságot nem keressük, mihelyt hazafisággal csaholják hazug módon tele a fülünket."²⁰

Érthető hát, ha felemelt hangon, határozottan, elvi nyilatkoznak is beillően válaszol az egyik klerikális lap cikkére, amelynek szerzője hazafiság címén nemzeti gyűlölködést hirdet. Nyilatkozata világosan megfogalmazza a nemzetiségi kérdésben ekkor vallott felfogását is: "Pálffy tisztelendő urtól megtanultuk, hogy Magyarországon hazafias dolog a németet, szerbet, románt, tótot szidni. Így van? Ha így van, én ünnepélyesen kijelentem, hogy nem vagyok hazafi. Én minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztelek extra et intra Hungariam. Sőt én az erőszakos magyarosításnak sem vagyok barátja."²¹

Ady szavaiból kitűnik, hogy szemléletét nemcsak a liberális eszméi formálták, hanem már a század elején a hazai szociáldemokrácia irányában is tájékozódott, s a nemzetiségi politikában vallott nézeteire a szociáldemokrata párt is hatott, amelynek sajtója ebben az időben gyakran bírálta Rákosi Jenő, Hoitsy Pál és Beksics Gusztáv sovíniszta írásait.²² Ez a körülmény egyben politikai felfogásának fontos változására is figyelmeztet, hiszen cikke végén az egyes irányzatok tömegbefolyását latolgatva ezt mondja: "A szociáldemokrácia hát nemzeti szempontból sem veszedelmes, de a klerikalizmus mindenféle szempontból az. Éppen azért könnyen választhat a magyar ember, ha csak a vörös és fekete lobogó közt lehet választani. A feketét sohasem választja."²³

Valahányszor napirendre kerül a téma, mindig a fenti szellemben, következetesen foglal állást, egy-egy alkalommal pontosítva, tovább fejlesztve korábbi gondolatait. Alig hangzott el Rákosi Jenő később hirhedtté vált jelszava a 30 millió magyarról, Ady az elsők között vetette el „gunyolódott rajta.”²⁴ A Zoltai Lajos könyvéről 1902-ben kerekedett vita során pedig már nemcsak a klérus és Rákosi Jenőék nacionalizmusát utasítja vissza, hanem elhatárolja magát a debreceni konzervatív nemzetfelfogástól is. Nem mond ugyan le „a magyar fajta teljes diadalra juttatásáról”, de a nemzeti jövőt - a nagyváradi szellemi műhely hatása alatt - már csak a „kulturállam” kiépítésének keretében tudja elképzelni. Ezzel összefüggésben mondja: „Ez persze nem azonos sem a klerikális hajlandóságu magyarok nacionalizmusával, sem a debreceni szittyák vadmagyarságával. Inkább valami összepárosítása Bánffy Dezsőnek, az erdélyi kálvinistának és Vázsonyi Vilmosnak, a nagyon rettegett terézvárosinak.”²⁵ Olyan nemzeti érzést vall tehát a magáénak, amely ragaszkodik ugyan a magyar hegemoniához - vagyis lényege szerint nacionalista -, de mentes a tulzásoktól, az erőszaktól, a türelmetlenségtől - ezek helyett az építő, a társadalom korszerűsítését célzó, haladó vonások alkotják a fő tartalmát. Erről az álláspontról protestál mindenféle reakció ellen, a nemzeti jelszavakkal álcázott tulkapások, a brutalitás minden megnyilvánulása ellen. A nemzeti érzés és a reakció egymást kizáró fogalmak, a hazafiassághoz Ady felfogása szerint csak a progresszió a méltó fogalompár. PROTESTÁLUNK c.cikkében írja 1903-ban: „Protestálunk mindenkivel szemben, ki azt hiszi, hogy a nemzeti harc cégére alatt reakciót lehet mérni...” Egy jámbor román vagy tót meg meri kockáztatni a kérdést, hogy vajon csak magyarok laknak-e ebben az országban, rázúdul mindenki ... A katonai, az udvari, a klerikális, a nemzeti s az isten tudja hányféle reakció hozzászoktatta az embereket a brutális butaságokhoz.”²⁶

Ebben az időben lesz egyre jellemzőbb gondolkodására,

hogy szemléletében mindig együtt jelentkezik az egyik oldalon a nemzeti elnyomás és a társadalmi maradiság, a másik oldalon pedig a nemzeti érdekek védelme - azon belül a nemzetiségek felemelése - és társadalmi haladás ügye. Minél hangosabbak a sovinizmus jelszavai, minél színesebben festik a nemzeti jövőt, annál veszedelmesebbek, annál kiáltóbb ellentétbe kerülnek a hazai valósággal. Erre figyelmeztet Ady: "Ábrándozó lelkű nép vagyunk élhetetlenek... Élelmes nációkat helyes dolog álmokkal lakatni, élhetetleneket bűn. Valaki arról ír, hogy harminc millió magyar a cél. Egy hét múlva már úgy viselkedünk, mintha harminc millióan volnánk. Egy más valaki Nagy Lajos magyar birodalmát akarja föltámasztani. Mi rögtön látjuk magunkat Európa homlokán tombolni. Eközben egyre sötétebb lesz a magyar ég. Lelki és anyagi nyomorúság mindenütt. Véreink ezrével vándorolnak ki. Az országot pedig birtokolja néhány ezer ur."²⁷

Az előzőekben többször is utaltunk arra, hogy Adynál a hazaszeretet érzése fokozatosan telítődik a társadalmi haladás követelésével. Ennek a folyamatnak természetes kiteljesedése 1905-ben következik be, amikor - mint *KIRÁLY ISTVÁN* írja könyvében²⁸ - fordulóponthoz érkezik Ady politikai gondolkodása. A hazafiság és társadalmi haladás fogalompárban a másodikra tolódik át a hangsúly, az lesz a meghatározó. Ettől kezdve Ady - *KIRÁLY ISTVÁN* szavaival - "alá tudta rendelni a haza fogalmát a haladásénak, a haladó gondolat elsőbbségét vallotta a nemzeti fölött."

Ezt a fordulót - amelynek előkészítésében fontos szerepet játszottak Nagyvárad után a párizsi élmények és a hazai belpolitikai események, a darabont korszak tapasztalatai -, a nacionalizmussal való teljes leszámolás jelzi Adynál. Ekkor megfogalmazott álláspontjának legfontosabb tételei - korábbi töprengéseinek summázásaként - így foglalhatók össze: a nacionalizmus eszköz a népelnyomó osztályok kezében hatalmuk megtartására. Ady szavaival: "... amely társadalmakban esetleg sokféle náció él, gondoskodnak külön-külön a nacio-

nalizmusról azok, akiknek érdekük, hogy régi tekintélyben, módban virágozzék az oligarchia."²⁹ Az előző tétel másik oldala: a nacionalizmus "mérges...növény," ártalmas a néptömegek számára, mert megzavarja látásukat, józan ítélőképességüket, mint Ady mondja:...."a nacionalizmus arra jó mindennek felett, hogy a vele megmámorosított tömeg ne vegye észre, mi hiányzik neki s mihez van joga." A nacionalizmus haladásellenes - hangzik az újabb ítélet-, mert a politikai reakció céljait szolgálja a jelenben, 'de sok kárt okozott a múltban is: "mennyi történelmi gazság történt már általa. Népek összeuszitása, világosságoltás, szabadságtiprás" - vádolnak Ady szavai, amelyeknek papírra vetése közben az emlékezetbe toluló példák közül aligha hiányzott az 1848-as idők keserű emléke. Gondolatmenetének legfontosabb láncszeme, a társadalmi cselekvés számára pedig a legdöntőbb felismerés az, hogy a nacionalizmus történelmi kategória, a társadalmi fejlődés előrehaladtával megszűnik, az öntudatra ébredt tömegek mint a múlt ártalmas maradványát félrelölik az utból. Ady ezt a tanulságot olvassa ki a korabeli társadalmi harcok bonyodalmaiból: "Beszédes, hatalmas jelek most azt hirdetik, hogy itt a leszámolás ideje. Ahol csak nem frázis a haladás, ott már mindenütt erős marokkal készül a lelkében világosulni kezdő nép", hogy kitépje a "mérges növényt."

A "hatalmas jelek" történelmi intését figyelve egy pillanatra még megkísérli, hogy a hazához való viszony értékrendjében kijelölje a szó minősítő helyét: "a nacionalizmus: dühödt hazafiság"; majd hirtelen sutba dobja mint értéketelen holmit: "a nacionalizmus nem hazafiság". Az ember és a haza, az egyén és a nemzet kapcsolatának korszerű megjelölésére kizárólag a hazafiság szót tartja alkalmasnak és pedig népi, haladó tartalommal: "A közös kulturában s közös társadalmi munkában álló becsületes munkásemberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik." Alapvetően új értelmű fogalom ez, új az osztálytartalma, merőben más a funkciója, a benne kifejeződő

szándék összhangban áll a történelem menetével. A népi hazaszeretet ez, plebejus ragaszkodás a szülőföldhöz, általa a nemzeti érdek most már bennfoglaltatik az általános társadalmi haladás programjában. S hogy teljes legyen a különbségtétel s még nagyobb hangsúly essék a lényegre, a fogalom központi elemét alkotó haladásra, a gondolatmenetet így zárja Ady: "Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örököszen nem tesz is mást, mint a nemzeti himnuszt énekli."

Nem sokkal később, az 1905-ös év közepén, újra visszatér a témához, hogy megerősítse a korábban mondottakat s hogy konkrétabban érzékeltesse, mit is ért a hazafiság haladás-tartalmán. Az igazi hazafiság - mondja - "a szabad, messzelátó, büszke szemek, a halló fülek, az értő és hasonlító elmék." Jelszava: "föl, föl a kultúra csúcsaira;" s az Ady óhajtottja jövő: "elfogulatlanok, műveltek, világjárók, dolgozók s magyarok fogunk lenni."³⁰

A kor nemzetiségpolitikájával szemben gyakorolt kritikája - amely kezdetben erős elfogultságoktól is terhelten két irányban hallatta szavát, egyaránt elutasítva a magyar és a nemzetiségi oldalon elkövetett tulzásokat, - szükségképpen vezetett el a nacionalizmus, a hazafiság fogalmak lehető tisztázásáig és az írói alapállás elvi megfogalmazásáig.

A további feladat annak vizsgálata, milyen gyakorlati politikát hirdetett Ady, milyen programja volt a magyarság és a nemzetiségek együttélésének rendezésére.

II.

A magyarság és a vele közös hazában élő más ajku népek együttműködését, kapcsolatuk óhajtott alakulását Ady számos írásában érintette. Az ezekben tett megjegyzésekből egy nemzetiségpolitikai koncepció körvonalai bontakoznak ki. A gondolati elemek két erővonal mentén helyezkednek el: az egyik

a nemzeti jövő elképzelt útját jelzi, a másik a társadalmi haladás irányát mutatja. Ady cikkeiben, tehát szemléletében természetesen nincs meg ez a kettéosztottság, nemzet és haladás gondja szervesen egybetartozik, kölcsönösen áthatja egymást, de úgy - mint az előző fejezet is bizonyítani akarta -, hogy az 1905-ös forduló után a meghatározó szerep a társadalmi haladásé. Egyazon dolognak a két oldaláról van tehát szó, s csak a könnyebb számbavétel és a jobb áttekinthetőség indokolja a két oldal elkülönült vizsgálatát.

Szó esett már arról, hogy a pályakezdő Ady a "magyar állameszme" védelmezőjének bizonyul, amikor az "ur nemzet" tagjaként az egynyelvű országot, a magyarosítást követeli. De már 1901-ben megjelent, TANULSÁGOK c. cikkében szenvedélyesen kiált nemet azoknak, akik "hazafias" dolgot látnak a nemzetiségek szidalmazásában. Ugyanakkor határozottan elveti az erőszakos magyarosítást, mert az nem fér össze demokratikus, felvilágosult gondolkodásával.

De csak az erőszakot, a kényszerített asszimilációt utasítja el. A magyar hegemoniáról nem mond le, a nemzeti és nyelvi egygyválás óhaja (és illúziója) hosszú ideig fontos eleme marad gondolkodásának.

1902. augusztus 20-án cikket írt a *NAGYVÁRADAI NAPLÓ*ban ISTVÁN KIRÁLY ORSZÁGA címmel. Ebben "beteg ország"-nak nevezi István király örökét. Beteg, erőtlén ország, mert egyrészt a szétesés fenyegeti a szeparatista nemzetiségi törekvések miatt, másrészt a szociális - kulturális elmaradottság sorvasztja az idejétmúlt feudalizmus miatt: "... ereje nincs, mert részei divergálnak. Hódításra képtelen a nemzetiségekkel szemben, s ereje nincs, hogy leszámoljon a megbéklyózó feudalizmus maradványaival."

István király országa, a történelmi Magyarország "meggyógyításának" módját, megmaradásának lehetőségeit kereste Ady, amikor megismerkedett Bánffy Dezső politikai programjával. A négyéves miniszterelnökség után 1899-ben megbukott, tulzó nacionalizmusáról és erőszakos módszereiről ismert Bánffy Dezső néhány évi szünet után ismét aktivizálódott és politikai eszméit, újabb terveit cikksorozatokban fejtette ki. Ady nemzeti-nemzetiségi koncepciójának első változata ebből a forrásból táplálkozik.

A Széll-kormány politikájával elégedetlenek táborában bizonyos rokonszenvet váltott ki Bánffy új programja, egy ideig, - főként a választójog kiterjesztésének hangoztatása miatt - a *NÉPSZAVA* is elismeréssel nyilatkozott róla. Ady 1903 folyamán több cikkben is foglalkozik Bánffyval, népszerűsíti őt magát és politikáját. Az alakítandó párt támogatására felhívja a váradi olvasókat: "Nagyváradnak elől kell járnia e szervezkedő munkában" - mondja. Egyetértéssel idéz programjából is. Az ismertetésből kiderül, mi az, ami vonzotta Adyt Bánffy terveiben: "Szükség van egy oly kormányképes gouvernementális irányzatú pártra, mely a meddő közjogi kérdések feletti harcot félretéve, erős, határozott, liberális és nemzeti irányban a gazdasági és szociális kérdések megoldását tűzi ki célul"; majd tovább: "A nemzeti iránynak határozottabb és hathatósabb érvényesülését reméltem egy új pártalakulástól, mely tekintet nélkül minden egyébre, az egységes, egynyelvű magyar nemzeti állam létrejöttét tűzi ki célul, mely érdekből nem enged, nem alkuszik, midőn az egységes magyar nemzeti társadalom létrehozataláról... gondoskodik."³¹

Itt van az orvosság a "beteg ország" bajára, az Ady által említett divergálás, a fenyegető szétesés és a társadalmi megrekedtség ellen.

Személyesen is felkeresi interjú céljából s a látogatásról közölt tudósításban kijelenti: "erőtéljes, sovónisza s

radikális programja....megejtette a gondolkodó s világos agyu embereket."³² Valamivel később "Bocskai utódjá"-nak nevezi, akit hódoló szavak kíséretében szinte már az ország élére emel: "Bocskai zászlaja felé siet mindenfelől a hajduk keserű szívű, kóbor népe. Az isten hozta közénk s áldja meg a szép fejű, piros arcu, villogó szemű, erős férfiut, a nemzetnek predesztinált főkurátorát."³³ Más alkalmommal politikai rátermettségét, éleslátását dicséri: "Ez az erős, nagy magyar ember talán az egyetlen tisztán látó."³⁴

Miben látja Ady Bánffy politikájának a lényegét, hogyan fogalmazza meg - levonva annak tanulságait - a maga elképzeléseit az ország bajának orvoslására? Ady fő tétele így hangzik: "ennek az országnak muszáj teljesen magyarrá válnia, hogy tovább élhessen, hogy gazdag és kultúrország legyen."³⁵ E tétel bizonyításának szenteli MAGYARSÁG c. cikkét, amely felépítésében, gondolatmenetében a szigorú logikai rendet követi.

A bizonyítandó tételt két premisszából vezeti le. Az egyik: meg kell menteni az országot, nem szabad megengedni, hogy mint politikai képződmény széteessék. A nemzetiségek kifelé tekintgetnek, a soknyelvűség széthullással fenyeget. Az együttartás módja az egynyelvűség, a homogén nemzeti társadalom. Melyik nyelv váljék általánossá, milyen legyen az egységes állam nemzeti jellege? A kérdésre adandó válasz előtt érdekes megjegyzést tesz Ady. Azt hangsúlyozza, hogy válasza a jelenből, a mából, a "szükségből" folyik, s nem vezeti semmiféle történelmi szempont, semmiféle tradíció! Ez arról árulkodik, hogy tudatosan szakít az előző korszak nemesi szemléletével, nem a honfoglalással szerzett történelmi jogra hivatkozik, mint még Jókaiék tették, hanem a jelen tényeire, a realitásra, az értelmi belátásra apelál. "Nincs ehhez a históriának, a tradícióknak, a faj-magyarság mániájának semmi közük. Ez a hit és program a mából, a jelenből; a szükségből folyik. Ha e sorok írója tót fiskális vagy oláh pópa volna, de olyan szabad agyvelejű, amilyennek most véli magát,

akkor is azt mondaná, hogy ennek az országnak muszáj teljesen magyarrá válnia"... Hogy miért? A válasz nem előjogokra, nem a véráldozatra, nem a multa utal, hanem a jelenvaló tényekre: "mert *l e g k ö n n y e b b* /Ady kiemelése/ magyarrá tenni... A jelen intézményei magyarok. Numerusra a magyarul beszélők és a magyar kulturán dolgozók száma a legnagyobb. Ami keveset vagyonganban és kulturában csináltunk, az a legnagyobb részben magyar. Ha német volna, oláh volna, azt kellene mondanunk: németesítsünk, romanizáljuk. De magyar! Itt magyarosítani kell!" Az országot a széteséstől csak ez mentheti meg.

A másik premissza: lépést kell tartani a korrall, modern gazdaságot, fejlett kulturát kell teremteni, röviden: haladni kell. Erre a magyarság kiválóan alkalmas, mert vonzódik az új eszmék iránt, hajlik a reformra, a haladó gondolkodásra, tehetségét pedig a nemzeti történelem nagy alakjai és alkotói bizonyítják. Ady szavaival: "A magyar fajta szorgalmas, türelmes. A szorgalom és türelem hát magyar erény. A magyar fajta reformra, liberális gondolkodásra hajló. Mutatja a reformáció, mikor e fajta szinelángja fogadta el a protestáns vallást. Ami a kulturát illeti, ez a fajta adta Mátyást, a reneszánsz királyt, Erdősi Sylvestert, Széchenyit, Kossuthot, Petőfit, hogy nagyokat lépve ragadjunk ki pár nevet. Ez a fajta haladásra, gazdagodásra, szabad gondolkodásra, kulturára termett." Ha a magyarság jó tulajdonságai ennyire kedvező feltételeket teremtenek a társadalmi megújuláshoz, mi akadályozza előrelépésünket? Ady szerint az, hogy a tehetséges magyar fajta "most tehetetlen. Megkötik kezét Róma, a feudális főnemesség s a nagyon éretlen, de nagyon izgága nemzetiségek. Ezt az országot hát muszáj magyarrá tenni!" Magyarrá, tehát haladóvá; úgy kell növelni a progresszió erőit, hogy azok meg tudjanak birkózni az utjukba eső minden nehézséggel. "Bánffy magyarsága" és Ady akkori programja tehát nem más, mint "harc a klerikalizmus, az ostoba nemzetiségi fantazmák, Bécs, a sötétség, a kiszípolozás s a hülye nacionalizmus ellen."

A két előtétel mindegyike ugyanarra az eredményre vezet: a magyarosításhoz, mert a program szerint csak így marad fenn az ország és ez a biztosítéka a gazdasági és kulturális fejlődésnek is.

A nyomaték kedvéért cikke végén Ady még egyszer összefoglalja álláspontját: "magyarság.....radikalizmus! Kis népet, a mi helyzetünkben lévő, más még nem mentett meg a fenyegető haláltól soha!" Ha a zárósortok megrendült komolysága nem volna elég annak bizonyítására, hogy itt nem is annyira Bánffy népszerűsítése a hangsúlyos, hanem Ady meggyőződésének a hirdetése, akkor hadd hivatkozzunk egy ebben az időben keletkezett, de más témáról szóló írásra, amelyben ugyanez a mélyen átélt aggodalom, a megrendültség, s a megmaradásnak ugyanaz a biztosítéka található: "Nagy elváltozásokra készül az élet. Rettenetes viharok staféta szellői funak. Csak a magyarságunk s csak a haladásunk tarthatja meg ezt az országot."³⁶

Más összefüggésben korábban már idéztük Ady lelkes szavait: "Föl, föl a kultúra csúcsaira"..... "Elfogulatlanok, műveltek, világjárók, dolgozók és magyarok fogunk lenni." A hangsúlyt most az idézett szöveg két részletére kell vetnünk, ezek: k u l t ú r a és a m a g y a r o k f o g u n k l e n n i. Összekapcsolódásuk ugyanis Ady nemzetiségpolitikai elképzeléseinek újabb változatát mutatja. Azt a változatot, amely a "kulturállam" megteremtésével akarja feloldani a magyarság és a más ajku hazai népek közötti feszültséget és ezen az uton reméli az egynyelvű ország létrehozását. Ez már a "kozmetopolitának" kiképzett Nagyvárad hatása, a szociológia tanításainak, a polgári progresszió eszmévilágának megismerése munkál itt Ady gondolkodásában. Ennek nyomán "restaurálja""lelkében a faji érzést" a debreceni "öntelt vadmagyarság"-ból kiábrándultan. A vitás kérdések eldöntését nem az erőszakos eszközöktől, az elnyomástól várja, hanem a polgári humanizmus alapján, demokratikusan, a műveltségben elmaradottak fölemelésével, a magasabb szinten való egyesülés reményében. Ilyen értelemben fogalmazza meg álláspontját:.."Nagyváradon kezdem

hinni, hogy minden kis népnek sovínisztának kell lennie s egyetlen lehető magyar politika a kulturállam kiépítése ugyan, de a magyar fajta teljes diadalra juttatásával."³⁷

A "kulturállam kiépítése" magyarok és nemzetiségek közös feladata. A kölcsönös gyűlölködés, az egymás erőinek gyengítése, - tehát a távolító, romboló, a közös boldogulást fékező magatartás - helyett az egy célra irányuló, a mindenkinek hasznos aktivitás fontosságát hangsúlyozza Ady abban a tudatban, hogy az összefogás érzelmileg is közelebb hoz egymáshoz s csak ilyen módon lehet eltüntetni a szakadékot az ország különböző nyelvű lakói között. "Számolnunk, s barátkozunk kell a velünk élő románsággal, meg kell próbálnunk az együtt emelkedést a kultúrtársadalom nagy ideálja fölé" - mondja Josif Vulcan drámájának nagyváradi bemutatója alkalmából.³⁸ És mint "a szociológia fanatikusa", aki "a meglévő faktorokkal szemet számolni", a közvetlen tennivalókra irányítja a figyelmet. "A magyar társadalomra nagy föladat vár. A kis faluból, az ország minden részéből szomoru hírek jönnek. A Belényes-vidéki inségre mutatunk most rá csak....Ezt a népet közösen kell kivinnünk a lelki és testi nyomorúságból". A közös cselekvés, a lényeg szem előtt tartása megköveteli a kölcsönös türelmet, a fölülemelkedést a jelentéktelen napi ügyeken: "Ma még indulatosak, szeszélyesek, babonások, apró csacsiságokon megütődők, fölfortyanók, vadócok vagyunk. Magyarok, románok és németek és mindannyian. De a jobban látóknak már illik látniok és belesajdítaniok a jövőndőbe." A jövőndő pedig nem a szétválást, a divergálást igéri, hanem az egyesülést a kultura jegyében, "mely majd fajt, vallást, szint, szokást nem tekint, de egyesít a kultura, az emberiség közös érdekei, a közös haladás és tökéletesülés nevében mindenkit." Addig is a békesség megőrzése céljából tanusítsunk türelmet azok iránt, "akik a kulturát más nyelven szolgálják" és "ne vakitsen el bennünket a politika kicsinyessége" - figyelmeztet Ady.

Mindez azonban a "kulturállam" programjának csak az egyik oldala. Mert az előbbieket helyesen értelmezni csak úgy lehet, ha nem feledkezünk meg Ady idézett cikkének két - éppen a nemzeti jövő szempontjából legfontosabb - gondolatáról. Arról a követelésről ugyanis, hogy "a magyar társadalom ... tartsa meg az elvitázhatlan, fölényes vezetést" a kulturában, továbbá arról a figyelmeztetésről, hogy "ezen a földön csak magyar politika lehetséges, csak ez nacionális, csak ez helyes még utilitárius szempontból is." Ez pedig nem egyszerűen a "magyar kulturális hegemonia elvé"-nek a kifejtése, nem is csupán azt jelenti, hogy "a magyar kulturális hegemonia csak lépcső egy majdan eljövendő egyetemes kulturtársadalomhoz," mint VEZÉR ERZSÉBET ide vonatkozó jegyzete állítja,"³⁹ hanem a magyar nemzeti célok előtérbe helyezéséről, a magyar nemzeti politika kizárólagosságáról van szó.

Az "elvitázhatlan, fölényes vezetés" a kulturában Ady szerint valamilyen civilizátori szerepet is jelent a nemzetiségek körében. Ez azzal jár együtt, hogy a kulturális felemelés elsősorban nem a nemzetiségek anyanyelvi műveltségének a fejlesztését célozza, hanem a magyar kultúra (és nyelv) terjesztését. "Nevelni kell őket" - mondatja egyik, 1904-ben irt novellájának hősével -, "be kell közéjük vinni a szelidítő és nevelő magyar kulturát."⁴⁰ Természetesen nem erőszakos módon, nem durva eszközökkel, hanem az együttműködés jegyében. De azért itt is figyelmeztet: "A pópákat rendbe kell szedni, nem pedig paktálni velük a követválasztások érdekében. Főként azt kell éreztetni ezzel a néppel s vezetőivel, hogy itt a magyarság az ur."

Ady gondolkodásában összekapcsolódik a két fogalom: magyarság és világosság s ellentétük is együtt jelentkezik: magyar - és kultúraellenes. A galíciai zsidókról szólva - egyik, 1905-ös keletű cikkében - mondja, hogy ezek "bigottságát, magyartalanságát" az "intelligens magyar zsidók" bírálják leginkább, ők "vivják ellenük a legmagyarabb, legcivilizátoribb

harcot." ⁴¹ Említést tesz a fiatal Grün doktorról, aki "ruten vidékre" került állásba, s "mint az *Elnémult harangok* kálvinista papja, ő is a világosságot és a magyarságot akarja e sötét országban terjeszteni." A hazai nemzetiségi tömegek fölemelésének, szellemi és anyagi jólétük biztosításának az útja a magyar-és kultura-ellenesség fölszámolása: "Magyarság és világosság mindenféle honi sötétség, (rabbinusos, plebánusos, tiszteletes, pópás, demagógus, kuruzslós és a többi) ellen." S hogy a tétel érvényességéhez, az egész országra, minden nemzetiségi csoportra kiterjedő hatóköréhez kétség ne férjen, tájegységek felsorolásával is kiemeli: "Vigyünk magyarságot, kulturát és módot az életre a legsötétebb Zemplénbe, Máramarosba, Biharba, Krassó-Szörénybe, Szilágyba, és annyi sok helyre." S csattanóként még hozzáfűzi: "Mód csak egy van: kötelező, általános állami népoktatás. Tetszik? Nekünk igen. És minket ettől nem tántoríthatnak el semmilyen vallásu csodarabbik."

A kulturállam megteremtésében Ady fontos szerepet szánt az állami oktatásnak. Ismeretes, hogy a dualizmus fél évszázada alatt a nemzetiségi harcok gyakran az iskolák körül lángholtak fel s a magyar nyelv oktatását elrendelő különböző iskolai törvények mindig élénk tiltakozást váltottak ki az idegen nyelvű állampolgárok körében. Egyéb tényezők mellett ez a szívós ellenállás is közrejátszott abban, hogy a kormányzati intézkedéseket nem követte a kívánt ütemű magyarosodás. Főként a különböző egyházak kezén lévő iskolák magyarosító munkáját tartották elégtelennek.

Ady nemcsak nemzeti szempontból, de általában, felvilágosult, liberális elvei alapján, antiklerikalizmusánál fogva is a világi nevelés hive volt s ezt különösen szükségesnek tartotta a népoktatásban. Már 1901-ben felfigyelt egy, a népoktatás államosítását javasoló nyilatkozatra s azt egyetértően idézve úgy értékelte, hogy "radikálisan liberális" nézet, a "tisza hazaszeretet diktálta." ⁴² A hazaszeretetet azért érezte meg a javaslatban, mert az államosított, minden nyelv-

területen azonos elveket követő népoktatásban a soknépű ország egységes kulturájának, a nemzeti egység megteremtésének az eszközét látta. Különösen szükséges ez olyan országban, ahol - Ady szavai szerint - "a nemzet erejét nemzetiségi és felekezeti harcok gyengítik s egymással szembenálló ellenséges táborba osztják be azokat, akiknek egyazon nemzeti eszme diadaláért szívvvel, lélekkel küzdeniük kellene."

Az iskolák államosítása Ady publicisztikájában hol a nemzeti szempont hangsúlyozásával, hol pedig mint radikális polgári feladat kerül előtérbe. Ez utóbbit tartja szem előtt, amikor franciaországi példára hivatkozva követeli: "a gyermekeket vegyük el rossz ellenségeinktől." "...kerítsük kezeink közé ...az iskolákat."⁴³ Áttételesen persze a népoktatásnak az egyházak kezéből való kivétele egyúttal nemzeti, magyar célokat is szolgál. Ez a gondolat is ott rejtőzik Ady szavai mögött: "Ez a mi országunk kis ország s mi magyarok pláne kis náció vagyunk. Értsék meg már jóhiszemű opportunus barátaink, hogy kis nemzetnek lélegzetet vennie is radikálisan kell."

Más alkalommal a kétféle szempont együttesen van jelen érvelésében. FEKETE VIZEKEN c. cikkében, amely az 1907-es iskolatörvényhez kapcsolódik, élesen kikel Apponyi kultuszminiszter ellen, mert az - szerinte - a klérus és a Vatikán érdekét szolgálja iskolareformjával. Ugyanakkor "borzasztóul nemzeti, rikoltóan nemzeti színekben" kiadott rendeletei nem alkalmasak arra, hogy megváltoztassák az egyházi kézben lévő nemzetiségi iskolák szellemét. Csupán látszatintézkedések ezek, amelyek nem mozdítják előre a nemzet ügyét. Mert "az oláh és tót iskolákban a nemzeti címeres zászló alatt fölcsúsznak még a magyar mennybéli üdvösséget is s ellenséges, primitív, de erős kulturák fáját szöktetik papkertészek és hóbortos iskolamesterek az ég felé."⁴⁴ Ezt csak úgy lehetne megakadályozni, ha az Apponyi-féle, klérust segítő iskolapolitika helyett radikális megoldáshoz nyulnánk, megvalósítanánk az "istentelen gondolatot", kivennénk az iskolákat az egyházak

és a nemzetiségek kezéből. Apponyi rendeletei helyett "szebben hangzanék" - mondja Ady -, hogy "minden tanítóképző intézet és minden iskola mától fogva állami és magyar. Szebben, magyarabban és rövidebben lehetett volna-e törvényt hozni?"

Hogy milyen nagy feladatnak látja a "kulturállam" felépítését, s milyen sürgősnek a "magyarság és világosság" terjesztését a nemzetiségek körében, arról egy 1907-ben keletkezett drámai hangú glosszája árulkodik. Egy statisztikai jelentés döbbsenti rá a "nagy magyar kultúra fanatikus akaróit", de "a magyar impérium és a harminc millió magyar bolondjait" is a valóságra: "Ebben az országban majdnem tizenegy millió ember nem tud magyarul. S ugyanebben az országban majdnem tizenegy millió ember nem ismeri a betűt. Miért vernők egymást, mikor ilyen rettenetesen meg vagyunk mi ugyanis verve."⁴⁵

A magyarság és világosság vagy a "nagy magyar kultúra" - amelynek "fanatikus akarói" közé magát is odaszámította -, Ady felfogása szerint az európaiságot is jelentette, a fejlettebbet, az előbbre tartót a környező többi népekhez, az "emberi kulturától messzebb állók"-hoz képest. Mi magyarok voltunk azok, akiket - Ady szavaival - "áthasogatott a legnagyobb civilizációk kilüktetése." Ezért azt hitte, hogy a hazai más ajku népeknek is érdekükben áll elfogadni a magyar kulturát, hiszen ez boldogulásuk, jobb életkörülményeik feltétele. Lukács László román nemzetiségi politikust - akinek valamikor a képviselői sikerét, megválasztását írásaival is támogatta a kormánypárti magyar jelölttel szemben -, egykor "homme de qualité"-nek, "okos ember"-nek tartotta, mihelyt azonban magyar-ellenessé vált, Ady szemében "intellektusban szerfelett meggyengült ember"-nek bizonyult. S az érdekes tanulság: "már csak azért is oka volna reánk, magyarokra haragudnia, hogy engedték egy olyan-amilyen, de mégis forrongó kulturából, mondjuk félkulturából egy szomorubba, egy fertálykulturába bukni, s ott elveszteni önmagát, a régi, sokkal különbnek indult Lukács Lászlót."⁴⁶

A "kulturállam" koncepciójához - amely a nemzeti művelődés terjesztését az egységes, magyar nyelvű állami oktatástól várta -, közel áll, s a célok azonosságában vele meg is egyezik a nemzetiségi kérdés megoldását ígérő újabb változat: a városos Magyarországé.

A városok kulturateremtő és magyarság-megőrző-magyarosító szerepének hirdetésével Ady nem állott egyedül. A polgári progresszió táborában elfogadott elmélet volt az, elég, ha Jászi Oszkár fejtegetésére hivatkozunk. Lényegében ugyanazt az elvet hirdették a szociáldemokraták is. Az Apponyi-féle - Ady által is élesen bírált - iskolatörvény visszhangjaként Bresztovszky Ernő cikksorozatát indított a *SZOCIALIZMUS*-ban, s az iparvidékek és a városok magyarosodási adatai alapján ezt írta: "Nem az iskola az a hely, ahol állandóan lehet magyarosítani, hanem a gyár...amelyben magyarul tanul a nem magyar munkás." További gondolata: "...a magyarosodásnak pedig legelsős, ha nem egyetlen tényezője a város, az iparosodó, népességművelő város."⁴⁷

Az ideát nem a szociáldemokráciától kölcsönözte Ady, legalább is nem a Bresztovszky-féle cikksorozat idején találkozott a gondolattal először. Írásai bizonyítják, hogy már évekkel korábban, 1902-ben foglalkoztatta a városiasodás a városoknak a nemzeti kultúra fejlődésében és a társadalmi haladásban vállalt szerepe.⁴⁸ Egyik-másik cikke, - illetve az azokban megfogalmazott kritika Szegedről, Debrecenről, Kaposvárról - érzékeny reagálást váltott ki az érintettek körében.

Határozottabban először A KULTURA IGÉRETEI c. írásában mondja el gondolatait.⁴⁹ Azt a meggyőződését hangoztatja, hogy a modern magyar kulturát a városoknak kell megteremteniük. Ez az egyszerűen megfogalmazott, az igazság meggyőző erejével ható gondolat abban az időben merészséget jelentett, szembefordulást az álnépies, provinciális izléssel és gondolkodással. Nem csoda, hogy a maradiság számára a "kozmpopolita Nagyvárad"

szellemét idézte, hiszen polgárosult, európai életformát sürgetett a hazi elmaradottság helyébe. S ekkor még ez az európaiság, a "kulturállam" Ady számára is csak a jövő ígérete, nem is egykönnyen elérhető távolságban. "Kulturállam jóskára leszünk még, s ha leszünk, a városok által leszünk. A kultúrát már erősen igéri néhány magyar város. Egyelőre csak igéri." - mondja Ady az említett cikkben. S megfigyelései, tapasztalatai, érdekes felismeréshez vezetnek. A vegyeslakosságú városokban nagyobb kulturateremtő erőt és élénkebb szellemi pezsgést, több ígéretes nyugtalanságot lát, mint azokban, ahol színmagyar a lakosság. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a népesség keveredése, a különböző kultúrák közvetlen érintkezése, kölcsönhatása s e viszonyban az erősebb elem győzelme pezsdítőleg hat a szellemi életre, fogékonyabbá teszi a haladás eszméi, az új iránt. Ilyen folyamatot Ady főként az etnikailag kevert városokban - egyebek közt Aradon, Nagyváradon - tapasztalt. Ezekről mondja: "Azokban a városokban látjuk az ígéretet valószínűnek, erősebbnek, hol a magyarságnak *nagy harcra kellett magába olvasztania idegen elemeket.* /Ady kiemelése./ Arad, Nagyvárad, Pozsony, Kassa, Temesvár, Győr, Pécs, Miskolc inkább ígéretei a jövőendő kultúrának, mint a palotás Szeged." Az a véleménye, hogy "az elzárkózottan régen és tisztán magyar lakosságú városok" nem elég mozgékonyak, "csökönyösek, lassan ballagók."

Az előző idézetben Ady által aláhuzott, kiemelt szövegrésznek a költő gondolatmenetében kettős funkciója van. Az egyik az adott szövegösszefüggés szerint okhatározói, hiszen az erős küzdelemmel végbement, vagy a jelenben végrehajtandó természetes asszimiláció a fenti városok kulturateremtő erőit növelte, tehát oka egy Ady által megfigyelt vagy remélt következménynek. A magyarság győzelmével végződő asszimilációs harc képessé, alkalmassá tesz a modern kultúra befogadására és fejlesztésére.

Más összefüggésben viszont a "magába olvasztás", a hódítás: feladat, cél Ady városfogalmában. Itt is kiderül, ami más vonatkozásban ismételten előtűnt, hogy Ady gondolatrendszerében a kultúra, a kultúrország nemcsak a haladást, a modern polgári követelményeket jelenti csupán, hanem elválaszthatatlanul össze van kapcsolódva a nemzeti szempontokkal. A kultúra gyarapodása, a haladás ügyének előremozdulása nála mindig egyet jelent a magyarság erősödésével, a nemzet fájának lombosodásával. Ha "csökönyösek, lassan ballagók" a szinmagyar alföldi városok, Ady bírálatát nem csak a szellemi ernyedtség, a konzervativizmus miatt érdemlik meg, hanem az is benne van az elmarasztalásban, hogy nem segítik elő a magyarság terjeszkedését. Világosan kiderül ez az előző cikk folytatásából, A MAGYAR VÁROSOK című közleményből.⁵⁰ Itt ugyanis azt olvassuk, hogy Debrecen nem teljesítette történelmi feladatát sem a nemezeti hódításban, sem az új eszmék befogadásában: "Csak masszájával nyom a magyarság mérlegén. Magyarsága hódításra, kulturára nemigen hajlik." Ezért van, hogy nem tudta megállítani a román etnikum közeledését, hogy telekkönyvei szerint "néhány év óta az erdélyi román pénzügyek pénze tódul Debrecenbe s Debrecen felé." A "zsiros, konzervatív, nehézkes város" nem szorítja vissza az előretörtetést, még kevésbé alkalmas "tüzes, erős, hódító magyar hatásra", pedig erre "szinmagyar kálvinizmusa" szinte predesztinálta volna. Mekkora területre kellett volna kiterjednie Debrecen "hódító magyar hatásának?" A kérdésre Ady szavai adnak választ: "Debrecenből a magyarságnak a Bükk-hegységig, és a naszódi hegyekig kellene sugároznia. Kulturájával, vagyonával reá kellene feküdnie az ország harmadrészére. És Debrecen éli a legzárkózottabb életet a magyar városok között..... Tessék aztán itt akár művelő, akár magyarosító hatást keresni." S a végén visszavág még egy szemrehányással: "nem tudott lenyomulni erdélyi pusztuló székely véreinkig."

Polgárosító, művelő és magyarosító feladat hát a városoké Ady szemléletében. S erre biztató ígéretet olvas ki a nemzetiségi körzetekkel érintkező nagyvárosok fejlődési sajátosságaiból. De ennek a gondolatnak a közgazdasági igazolását találja meg a *HUSZADIK SZÁZAD* köréhez tartozó *RÁCZ GYULA* könyvében is, amelynek egyik fejezete ezt a címet viseli: *NEMZETI ÉS TÁRSADALMI EGYSÉGÜNK MEGALKOTÓJA: GAZDASÁGI ÖN-ALLÓSÁG*. Meleg szavu recenziójában a könyv legfontosabb tanulságát így foglalja össze: "Érték, eszmény, minden okos szó és betű, mely fülünkbe kiáltja, hogy dolgozni kell, művelődni és gazdagodni."⁵¹

Hogy nem hirtelen felvillanó ötlet volt Adynál a városok társadalmi és nemzeti szerepének ilyen megfogalmazása, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az első "városos" cikkek megírása, tehát a váradi időszak után éveken keresztül újra meg újra visszatér erre a témára. A közbeeső évek érlelik a gondolatot, a meggyőződéséssé lett vélemény elmélyül, összefüggései is világosabbá válnak. A város-fogalom kibomlik, programmá alakul, forradalmasító indulatok is dúsítják és vele szemben föl sorakoznak ellentétei, sőt ellenfelei is, azok az erők, amelyek a program megvalósítását akadályozzák. A város jelkép lesz: V á r o s, "a láz, a nyugtalan-ság, a munka és a fejlődés. Egyszóval a Város: a kultúra",⁵² és természetesen, ahogy korábban, úgy később is nagy hangsúlyt kap: a város: a magyarság. Ezzel a városi, európai magyar világgal áll szemben a vármegye, a középkoriasság, a politikai reakció, a kulturális elmaradottság, a nemzetiségek szervezkedése stb.

A tizes évek elején harcra buzdító kiáltványként hangzik fel újból Ady kedvenc gondolata a polgári radikalizmus lapjában, a *VILÁG*-ban, sokszor idézett zárómondatával: "A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el a demokrácia, a kultúra - s ha úgy tetszik - a magyarság sorsát."⁵³ Harci kiáltvány, mely a városokért, a korszerű életformáért s a nemzeti megmaradásért szólít fegyverbe a provinciális lét, a nemzetpusztító maradiság ellen. Mert a feudalizmus, a latifundiumok nemcsak az embertelen kiszípolozás helyei, hanem

az elnéptelenedés, a nemzetpusztulás előidézői is: "Montenegro nagyságu grófi és püspöki uradalmak táján jóformán cselednek való nép se maradt elegendő, elfogyott, nem akart szülni, megszőkött." Ezzel szemben - szinte csodával határos módon - új magyar városok születtek, "városok és magyarságtartályok ott, hol ezeknek előfeltételei hiányoztak" - mondja Ady a népszámlálás statisztikai adatain töprengve. S hogy számbaveszi az új helyzetben a társadalmi erőket és a harc várható alakulását, örömmel állapítja meg, hogy "nőnek, gyarapodnak, szaporodnak, igérkeznek Budapest mellett a többi városok, és e városok, tetszik, nem tetszik: magyarok". A "kis-királyok" számára a kibomlóban lévő társadalmi átalakulás, a "városos Magyarország" a pusztulást jelenti. Osztályérdekeiért, hatalmuk megtartásáért vívott harcuk a városokkal szemben nemzetietlen, magyarellenes, hiszen: "Magyarország s a magyarság voltaképpen - a városok." Aki tehát a városok ellensége, az a magyarság ellen fogott fegyvert.

Az urak a haladás, a kultúra, a városok elleni harchoz szövetségesnek a nemzetiségeket szeretnék megnyerni, de ebből a taktikázó békülékenységből "hiányzik a humanitás és az őszinteség." Ezek után mondja ki Ady a legfontosabbat, cikkének gondolatát: "Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendőek, ők a kultúra, ők a magyarság, sőt a nemzetiségi kérdést is csak ők jogosultak és nobilesak megoldani. A városos Magyarország talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak". A városok azért jogosultak a nemzetiségi kérdés rendezésére, mert az úri osztályokkal ellentétben a megoldást a fejlődés irányában, előre nézve, a polgárosodás útján keresik és magasabb műveltséget, jobb életkörülményeket, polgári szabadságjogokat biztosítanak. Nobilesak pedig azért, mert nem brutális módszerekkel: nem erőszakkal, nem kényszerrel akarják meghódítani a hazai népeket a magyar kultúra számára, hanem önkéntesség alapján, a természetes asszimiláció folyamatában. Ezért várja Ady a városoktól a divergáló folyamat

megállítást, az ország népeinek együtttartását, a "talán utolsó lehetőséget" a területi integritás megóvására.

A "városos Magyarország" tehát a nemzeti és társadalmi problémák megoldását ígérő vágya volt Adynak. A "mágnások és püspökök uradalma" helyét elfoglaló új haza, amelynek polgárai jólétben élnek, műveltek, szabadok és nem ismerik a nemzetiségi gyűlölködést.

A "városos Magyarország" programjában Ady - következetesen a darabont korszak utáni önmagához - a nemzet (és a nemzetiségek) gondjait, boldogulását alárendelte a társadalmi haladás érdekeinek. Amit itt megfogalmazott, annál haladóbb álláspont ebben az időben nem volt Magyarországon. Nézetei találkoztak a hazai munkásmozgalom és a vele rokonszenvező polgári radikálisok felfogásával. Bresztovszky Ernő említett, 1907-es cikksorozatára utalva elegendő itt arra hivatkozni, hogy a századforduló után az összeomlással fenyegetett soknemzetiségű országot a szociáldemokraták is a rendszer demokratikus átalakításával akarták megmenteni, együtt tartani.⁵⁴

Részleteiben, következtetéseiben - különös tekintettel a "magyar nemzeti állam" kialakítására - Ady felfogása Jászi Oszkáréhoz áll legközelebb. - Ezt Jászi is kifejezésre juttatta azzal, hogy a nemzetiségi kérdésről írott könyvének mottójául a *Magyar jakobinus dala* két strófáját választotta. Ady pedig a Jászi könyvről írott rendkívül lelkes ismertetésben fogalmazta meg teljes egyetértését.⁵⁵

Mint ismeretes, Jászi nemzetiségpolitikai elgondolása sem lépi túl a polgári mértéket, ő sem mond le a területi integritás keretei között a magyarság vezető szerepéről, elképzelései szerint az itt élő népek svájci mintára szerveződnek. Elítéli az erőszakos magyarosítást, a nemzetiségeknek széleskörű gazdasági és kulturális fejlődési lehetőséget ígér.⁵⁶ A magyarság térhódítását a természetes asszimiláció útján látja biztosítotttnak. Könyvében statisztikai adatokkal mutatja be, hogy az elmúlt 150 évben nemzetiségi tömegek olvadtak a magyarságba erőszak nélkül. Adyval azonos véleményen

meghatározó tényezőnek tartja a társadalmi haladást, s ebben a szellemben mondja, hogy a magyarság "fejlesztésének nem Hunyad és Trencsén megmagyarosítása az útja, hanem a magyar Alföld latifundiumainak parcellázása... és a papi és grófi meddőség helyére szapora magyar parasztok telepítése." S a nemzetiségi problémára térve így folytatja: "A társadalmi asszimilációt csak nagystilű gazdasági és szociális politikával lehet előmozdítani, mely fejlettebb kultúréletbe vonja be a lomha helyi partikularizmusokat. Kimélni minden érzékenységet, istápolni a néptömegek fölemelkedési törekvését, üldözni minden elnyomást és jogtalanságot: csak az ezeket az elveket képviselő kultúra és hatalom asszimilálhat."⁵⁷

Ady "városos" elgondolását pedig közvetlenül érinti és tudományosan látszik igazolni Jászi könyvének az a tétele, mely szerint "a magyarság számára egyenes arányban áll a községek nagyságával s mentül modernebb gazdasági szerkezetű az ország valamely része: annál inkább magyar."⁵⁸ Más szavakkal: a magyarosodás a városokban a legerősebb.

Ezek azok a megállapítások, amelyekről Ady azt írja, hogy Jászi "megtalálta nemzetiségi kérdésünkben...a demokrácia archimédeszi pontját." Az "archimédeszi pont" itt arra utal, hogy Jászi koncepciójában - mint Adyéban is - a demokratizálás az a láncszem, amelynek a megragadásával automatikusan megoldódik a nemzetiségi kérdés, és pedig az egységes nemzeti állam irányában. Ezt fejezik ki Ady elismerő, lényegre mutató szavai: "Mint vezet testvéreket egymás karjaiba, mint mutatja meg, hogy Magyarország nemzeti állami kialakulásához, melyet gonosz, hazug hazafiság akadályozott s eddig késleltetett, csak a demokrácia segítségével, minden nemzetiség fölkarolásával érhetünk el."

Hazai viszonylatban 1912-ben ez valóban a legkorszerűbb és legdemokratikusabb formája volt a nemzetiségi kérdés rendezésének. De ez nem jelenti azt, hogy az objektív szükség-szerűséggel is összhangban állott. Ez utóbbi akkor már az

önrendelkezés elismerését követelte volna. Ettől pedig Adyt - és az egész hazai progressziót - visszatartotta az integritás és a magyar hegemonia féltése.

Ezért nincs az előbbinél modernebb, a haladó nemzetiségi irányzatok által is helyeselt javaslatuk a vitás kérdések lezárására.

Ezen a ponton azonban Adyt ki kell emelnünk az öt magukénak vallók táborából. S éppen forradalmisága miatt, amiatt az elvi különbség miatt, amely történelmileg az ő javára mutatkozik, szemben a nem forradalmi, reformista irányzatokkal. Ez a forradalmiság, amely az évtized végén tudatosodik nála és válik költészetének és politikai állásfoglalásának meghatározó elemévé, képessé teszi őt arra, hogy Jásziéknál "meszszebb lásson, jobban lásson" s ha nem is vallja s konzekvenciáiban nem is vállalja az önrendelkezési jogot, de felismeri, számol vele, mint eshetőség ott van a jövőt latolgató gondolatai között. A nemzetiségi kérdés vonatkozásában is "két meggyőződésű" ember volt. Vallotta, hirdette, amit idehaza történelmi parancsnak, soron lévő feladatnak ismert, de azt is jól tudta, hogy máris előbbre kellene lépni, nincs megállás a fejlődésben. "Nem vagyunk sovíniszták - mondja a KÉT MEGGYŐZÖDÉSŰ EMBEREK-ben -, de állami oktatást kérünk egy államnyelven, holott titokban tegnap még a községi oktatás volt a hiszekegyünk, s ma jobban, mint soha, a legszabadabb, legszínesebb tanítás az ideálunk, akár száz nyelvvel s száz katekizmussal."

1906-ból való a genuai eszperantó kongresszus kapcsán keletkezett írása, az EGY MAGYAR PROBLÉMA c. párizsi levele, amelyben zseniális felismeréséről, a világnyelv szükségességéről beszél. Ez, mint mondja, "magyar probléma", hiszen "ezer év óta élünk tarka népü és nyelvü földön." S rögtön fogalmazza a mának is szóló tanulságot: "Okosságunk szerint, ha a gondolkodás betegségünk volna, minden internacionalizmus élén Magyarországnak kellene állnia Európában. A mi életünket

csak az internacionalizmus mentheti meg. És a világnyelv-probléma ezért rettenetesen magyar, sőt tulipános probléma."⁵⁹

E mellé az aranyigazság mellé - ellentétként - idekiváncozik Adynak egy másik cikke, amely nem sokkal később keletkezett. Ebben a vidéki ujságírók gyakori párbajozásának okai között a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát említi: "Nekünk, a nem sovínisztáknak is, legsiralmasabb problémánk a nemzetiségi kérdés. Olyan sokoldalú, sokigazságú és sokbáratu, hogy az ember írni se mer őszintén róla," -mondja. De a vidéki ujságíró bátrabb "s akkor leginkább, ha magyar, s úgy képzelem, hogy ami hibát Szent István óta kedves államférfiaiunk elkövettek, azt neki kell reparálnia." S töprengését ezzel zárja: "...bennünket mindig meghat, ha a vidéki ujságíró, a magyar ujságíró, azért párbajozik, mert ebben az országban nemzetiségek is grasszálnak."⁶⁰

Az internacionalizmusnak az előző cikkben hirdetett igazságával -az egyik meggyőződéssel - szemben áll itt az utóbbi írás, amely viszont Ady belső bizonytalanságáról, "másik meggyőződéséről" árulkodik. Arról, hogy érzelmileg nem tudott elszakadni a történelmi magyarságtól, a hegemoniától, az ezeréves magyar vezetéstől, bár az uralkodó osztályok bűneit látta és ostromozta. A cikk szemlélete szerint az államférfiak Szent István óta azért (is) hibásak, mert még mindig van nemzetiségi kérdés, "sokoldalú, sokigazságú, sokbáratu", s mert "nemzetiségek is grasszálnak" az országban, sem beolvasztani sem megnyerni nem tudták őket. Ez a "sokbáratu" tehetetlenség az oka, hogy Ady "meghatódik" az ujságírók párbjáról értesülve, vagyis fájdalmasan egyetért velük.

Ez a kettős vonzás, - az érzelmi kötődésű nacionalizmus, vagy ahogy ő nevezi:patriotizmus az egyik oldalon, s az értelmi belátással elfogadott internacionalizmus a másik oldalon - jellemzi Ady magatartását egyre inkább, ahogy sötétebbé válik a nemzeti jövő.

Az erdélyi románság nemzetiségi mozgalmi és az elszakadási törekvések az 1910-es években élénk visszhangot keltettek a magyar közvéleményben és a sajtóban. Ady ekkor írja a S HA ERDÉLYT ELVESZIK? c. cikkét.⁶¹ Ebben is a nemzet, a történelmi haza miatti aggodalom, az érzelmi magyarság vitázik - alkudozik a hideg érvekkel, a józan ésszel, mely az internacionalizmust sugalmazza. Ennek a belső drámának az alapkonfliktusát megrendítő Őszinteséggel maga Ady fogalmazza meg:..."magamról a buta sovinizmust régen letörültem, s a nacionalizmusom kétségbeesett alkudozás sorsom és a között, ami már a legtöbb internacionalizmusnak is fölötte jár."

Ez az "alkudozás" mondatja ki a fájdalmas szavakat a vállalt nemzeti sors megpróbáltatásai előtt: "És mégis, Erdélyre gondolván el kell lágyulnom"...."egy időben Erdély volt Magyarország s ez jelentette itt a haladást, a kulturát a románságnak is"... "Erdélynek külön lelke van."

A belső dráma másik szólama a higgadt mérlegelésé, a tényekkel számot vető értelemé: "kényszerű beletörődöttséggel készen kell állnunk minden elé"... kacérkodás a veszteség tudomásul vételének gondolatával: "Román barátainknak, testvéreimnek, szeretettjeimnek már szinte unalmasan s kedvetlen kedvességgel, de majdnem egész hittel mondogatom el régi, komoly tréfámat: Hiszen én nektek adom Erdélyt, ha kell. Aradig és Máramarosszigetig is, a magam külön házacskáját szintén"

Az érzelem és az értelem oldalán felvonultatott érvek sorát az a vallomás zárja le, mely szerint Adynak valójában "Erdély egyetemes nyomorusága fáj". Így a megoldást sem várhatja békediktátumokban, hanem a társadalmi radikalizmusban, az internacionalizmus szintjén: "Hogy muljanak el, óh, már a srápnemes igazságok, s hogy engedjenek bennünket a magunk srápnemeivel, emberszerető és fölzsabadító munkánkkal, tovább munkálkodni nemzettelen népboldogságokért."

A belső harc, az örökölt nemzeti sors és az igaznak felismert internacionalizmus konfliktusa azonban a véglegesség érvényével nem ér véget, nem oldódik fel. A "keserves helyzet és alkalom" - ahogyan Ady utal a közeledő összeomlás veszélyére -, újból és újból gondoskodik a küzdelem felujításáról.

A politikai helyzet romlása és a jövő egyre aggasztóbb kilátásai gyakran kényszerítették arra, hogy szembenézzen a tényekkel, s önmagába mélyedve vizsgálja azok hatását s a belső reagálás módjait. Az önvizsgálat többször zárul valómással, lírai hangú nyilatkozattal, amelyben számot ad önmegfigyelése eredményeiről. Ilyen önleleplező, a nemzethez, hazához, a nemzetiségekhez való viszony dilemmáit őszintén feltáró írás 1915-ből a VALLOMÁS A PATRIOTIZMUSRÓL.⁶² Itt Ady azon tűnődik, hogy "a jöhető veszedelemkor", "keserves helyzet-s alkalomadtán" mit kellene tennie, mit parancsolna hazaszeretete, vagy mint ő mondja, "romantikus patriotizmusa." A tűnődés arra a következtetésre vezet, hogy az ilyen helyzet kétszeresen is súlyos választás elé állítja Adyt. Szembekerülne egymással internacionalizmusa és hazaféltése. Mert "amilyen szinte bizonyos, hogy a fajgyűlölet gyökereit is kiirtottam magamból, olyannyira, hogy Jászi Oszkárón kívül kevesen lehetnek még nálam gyengédebbek és szeretőbb érzésűek a magyarországi nemzetiségekhez, olyan egész bizonyos, hogy a patriotizmus keserves helyzet -s alkalomadtán felébredne bennem". Ennek következménye pedig a gyakorlati magatartásban nem lehet más, mint az, hogy "bármilyen áron meg kell védeni egy pláne katonai és ultramontán gyilkossággal fenyegetett fajtát". A nemzetiségekkel való teljes testvéresülés óhaját meggyűsíti az integer haza védelmének erkölcsi parancsa, melyet az a gondolat táplál, hogy "a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára."

De töprengései közt az is fölvetődik, hogy a súlyos helyzet, a magyar hazát fenyegető veszedelem választás elé

állítaná a társadalmi haladás és a nemzeti érdekek vonatkozásában is. Hiszen a nemzetet fenyegető veszély esetén a "romantikus patriótaság" összefogásra kényszerítené mindekivel, aki a veszély elhárításáért hajlandó küzdeni. Adott esetben tehát egy táborba kerülhetne azokkal a konzervatív elemekkel, akiket hosszú évek óta halálos ellenségeinek, a demokratikus Magyarország legfőbb akadályainak tekintett. "De itt már azt is muszáj feltennem - mondja erről -, hogy egy aulikus őszü magyar gróf, ki tavaly még minden nyugtalan magyart leöletett volna, véletlenül nem a maga kiskirályságát védi, hanem a magyarságot.""harcolhatok-e én akkor ezekkel"... "ma úgy képzelem, hogy még ilyen katasztrófa esetén is különösen harcolnék és védekeznék, de ki tudja, nem mást parancsol-e felébredt, romantikus patriótaságom."

Ady azzal is tisztában van, hogy mindez nem csupán az ő személyes problémája, hanem mindazoké, akik véle együtt az új Magyarországért küzdenek, tehát a magyar progresszió egész táboráé. Aggodalmait, töprengéseit megfogalmazva így ír: "Félek, nem lehetetlen, hogy ez a keserves helyzet és alkalom hírtelenebbül, mint hinnők és várnók, elénk borul. S itt foghat jutni minden mai különös, speciálisan magyar problémájánál kinosabbá a magyar progresszívek különben is sokszínű tábora." A maga válaszát - mint láttuk - megadta a feltett kérdésre. A többiek, a "sok színű tábor" helyett nem beszélhetett, csak a figyelmeztetést vállalta.

A két irányból ható erő előbb alternatívát állítva, választást sürgetve, majd fokozatosan egyensúlyba jutva, egymást kiegyenlítve nyugvópontra vitte Ady belső drámáját. Olyan magaslatra emelte látását, ahol már a haza, a nemzet szeretete nem mond többé ellent a népek közös szabadságáért érzett lelkesedésnek. A "sulyos shakespeare"-i helyzetben vallott internacionalizmus így válik a nemzeti jövő forrásává, ahogyan Gogának küldött - 1913-as - üzenetében írja: "Egy

nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben s terhelt teli magyarságával a legszigorubb napokban is hisz a legfőlségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjü nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyü." ⁶²

S ettől kezdve, a "terhelt, teli magyarság" súlya alatt is most már végig határozott marad a hang, s mindig egyszerre egyforma hangsúllyal mondja ki a magyarsághoz és az emberiséghez való tartozás parancsát: "Mindenki tudhatja, hogy magyar vagyok és magyarul és emberül a legbecsületesebb internacionalista." ⁶³

1916-ban ugyanerről vall kissé részletesebben, utalva a korábbi, az állásfoglalást nehezítő ellentmondásokra is, de szilárdan, ingadozás nélkül: "Internacionális voltom mellett büszkén mutatok köteteimre: én nálam magyarabb, fajibb és természetesen magyarabb poéta - hiszem, nem volt. De - Eötvös József, Mocsáry, Justh Gyula és Jászai Oszkár örököse vagyok. Mint régi románbarátot megtagadtak legjobb, legrégibb román barátaim is, mert azt irtam: Erdély nélkül nincs Magyarország..... Pedig én a régi vagyok, nemzetiségi kérdésben, demokráciában, mindenben." ⁶⁴ S hogy milyen megdöntetlen, szilárd alapot jelentett Ady számára az internacionalizmus a legnagyobb próbatétel napjaiban is, azt egy 1918 elején írott cikkének szavai szemléltethetik: "...én nekem látnom kellett egy erdélyi dombi lakásról a székelyeknek ó szörnyű menekülését. Azóta se tudok ép lenni, dolgos, önmagamban biztos....de vagyok a régi internacionalista magyar." ⁶⁵

Igy jutott el nemcsak költőként, hanem a politikai gondolkodásban is az *Értől az Océánig*.

2.

Ha most már Ady nemzetiségpolitikai nézeteit nem a nemzet, a magyarság szempontjából vizsgáljuk, hanem a hazai társadalom megoldásra váró problémái felől közelítjük meg, akkor azt az utat járjuk végig, amely az "eszme-barrikádok" felé vezet. Ha patriotizmusának szerves része volt a társadalmi igazságtalanságok, a szociális elmaradottság elleni tiltakozás és a harc az urak nélküli Magyarországért, milyen helyet és szerepet szánt ebben a nemzetiségeknek? Írásaival miként igyekezett terjeszteni az összefogás, a közös forradalmi cselekvés eszméjét abból a célból, hogy a fölszabadult országban megeljük közös boldogságukat az itt élő népek?

A forradalmi demokratizmus nyílt vállalásáig ivelő pályán az első lépcsőfok a magyar és nemzetiségi néptömegek közös nyomorúságának a felismerése volt. Ennek jeleivel már a nagyváradi ujságíróskodás kezdetén, 1901-ben találkozunk az "egánizmus"-t leleplező, elutasító cikkében.^{65/a} Igaz, hogy ez nem a közös sors kikiáltására íródott. Benne a hangsúly a magyar dolgozó rétegek szorongatott helyzetére esik. Ady a "viszsafojtott méltatlankodás", az alig fékezhető indulat hangján leplezi le a "nagystilü svindlit", a nagybirtok és a klérus akcióját, amely a kárpátaljai nép nyomorát ürügyként használja fel az antiszemita uszításra ahelyett, hogy a magyar néptömegek bajait orvosolná: "A szűzmagyarság alföldi munkásnépének sok ezre nyomorog. A palóc-magyar faluk kiköltözni készülnek, egész Felsőmagyarország siralomház." De a legfájdalmasabb az, hogy "országbontó akcióra kerül időnk, lelkünk, pénzünk s a székelység p u s z t u l á s á t (Ady kiemelése) pedig közömbösen nézzük." A magyar szegénység, elsősorban a pusztuló székelység féltése kiált lehangosabban ebből a cikkből, de ha kisebb erővel is, ha egyelőre csak mint az ország népei

közti "kis békesség" forrása, a "közös nyomorúság" is megszólal. S hogy nem véletlen elszólásról, nem egyszerű nyelvi fordulatról van szó, azt az ugyanerről a témáról írt, két héttel későbbi cikk bizonyítja.⁶⁶ Ebből világosan kiderül, hogy Ady nemcsak a magyar, de a rutén parasztok elesettségét is látja, s egyúttérez a kárpátaljai szegénységgel is, amely "állati munkával, kinos verejtékkal egy nagyon sovány falat kenyérért" robotol. S azt is tudja, hogy "a klerikális és feudális érdekek csunya játéka" nemcsak a magyar, hanem a más ajku parasztok romlására is folyik és a "vérlázító hazugság" célja "megerősíteni Magyarországon a későre is itt ragadt klerikális és feudális uralmat." Az a felismerés is tükröződik ebben a cikkben, hogy a nemzetiségi bajok egy forrásból erednek a magyar nép szenvedéseivel s szerves részét alkotják az általános szociális elmaradottságnak. Orvoslásukra is együtt kell sort keríteni.

Csak ebből a nézőpontból érhető meg az a gunyos hang mögé rejtett keserűség és mély fájdalom is, amelyet a "cseszorai háború" híre keltett Adyban. Az eset jó alkalom lett volna a nemzetiségellenes hangulatkeltésre, hiszen a biharmegyei Cseszorán az a megdöbbentő dolog történt,⁶⁷ hogy a román parasztok bosszúból felégették tiz magyar család keservesen megtermelt kenyérét, a kétszáz kereszt buzát. Adyt a szomorú hír azért érintette fájdalmasan, mert azt kellett látnia, hogy a magyar és a román szegénység egymással háboruzik, tudatlanságból, rossz célokra mozgósított indulatból az egyik nincstelen a másiknak a szájából üti ki a kenyeret. Mert hiszen mind a két fél, "Traján népe" és "Attila népe" is kifosztott, szegény. Békés megyében - ahonnan a tiz magyar család Cseszorára települt - "majdnem éhen döglik a paraszt", ezzel szemben Cseszorán a jövevényeknek "rémségesen jól megy a dolguk", mert az egész évi nehéz munka után "egy-egy személyre két egész forint"

jut a termésből. Ady a másik fél helyzetével is tisztában van. A cseszorai román parasztok számára ekkora termés "fejedelmi zsákmány", hiszen "a legöregebb cseszorai oláh sem emlékezett olyan esetre, hogy tíz munkáscsalád egy rövid esztendő alatt kétszáz kereszt buza boldog birtokosa légyen." Aztán meg az "egy-két girhes tehénke" tulajdonosaiban "a nemzeti büszke felbuzdulás is dolgozott".

Ekkor, 1903-ban Ady még nem hirdeti meg a közös forradalmi föllépés jelszavát, csak az elesettség tényeit jegyzi fel, a nyomorúságot mint az itt lakó népek közös gondját hangoztatja. Azt már tudja, hogy "rettenetes harc" az egyformán kifosztottak egymást még szegényebbé tevő küzdelme s hogy ez nem csupán cseszorai jelenség, hiszen "ilyenféle harcok ezer helyen folynak szép Magyarországon". Éppen ez benne a rettenetes, hogy a soknyelvű hazában országos baj a népnomor, segítség pedig sehonnan nem várható. Forradalmat még nem hirdet, de helyzetfeltáró mondatai indulatokkal telítődnek. A társadalmi feszültség fokozódásával párhuzamosan szavai átforrósodnak, s nem egyszer a tudatos, hansúlyozott objektivitással, a puszta tények szenvtelen bemutatásával növeli írásainak agitativ, mozgósító hatását. Így telik meg robbanó anyaggal A ZENÓBIA FALUJA⁶⁸ c. 1906-ból való írás, amely tárgyilagos hangon azt mondja el, hogy a lábbelihiány miatt régebben a tavaszi járvány tömegesen pusztított a gyerekek között, de "Zenóbia óta egy kis faluban a Maros táján csizmában járnak a parasztyerekek. Magyarok és oláhok még Szent György napján is." Zenóbia és a többi fiatal lány ugyanis Budapesten, Aradon, Nagyváradon szépségük kiárúsításával keresik meg kisebb testvéreik számára a csizma árát. A "magyar, oláh" közös nyomor vérlezítő előadása ez a tények nyelvén. De már az egy évvel későbbi VÉRHÁLÓM ÉS BARBAROSSA⁶⁹-ban Ady a közös forradalmi fellépést idézi, egyelőre a múltból, azt az esetet említve, mikor Rákóczi korában a vegyes nyelvű falu népe fellázadt és a grófot a Bi-

karéten lefejezte. De ez a mult-idézés már a jelennek szól, arra jó, hogy rádöbbsentse helyzetükre az utódokat, akik "egyedtől egyig esetben, fáradtan született emberek. Éppen annyi erőcske maradt bennük, hogy szaporodni tudnak." Tehetetlen urgyűlöletük oda silányult, hogy már csak a gróf agárkutyáját ölik meg, mert elhordta a parasztudvarokból a tojásokat. Szigorú, elmarasztaló ítélet ez, keserűséggel a népharag és tettekésség elkorcsosultsága tölti meg. Hiszen nemcsak Vérhalomról van szó, három mondatban országnyi tablót fest Ady: "Vérhalom egy viskós, alázatos oláh-magyar falu. Kerítik iszonyú grófi birtokok...minden a gróf Drágffyaké a tájon. Az is volt, az is lesz, mindörökké, ámen." Ez még *A Duna vallomása*-ból ismert hang, a *sose lesz másként, így rendeltetett*. Adynak úgy tűnik, hogy az erőteljes nép lázadni már nem, csak alázatoskodni tud elesettségében és könnyörögni azért, hogy alamizsnaként dobjanak neki valamit abból, ami jog szerint az övé. Évszázadok nélkülözése, nemzedékről nemzedékre hagyományozott nyomor emésztette föl a harci kedvet és erőt: "Vaskóh vidékén nem fog már kaszát a paraszt...Éhező falvak rongyos parasztjai összeverődnek. Gyöngült inakkal egy-két napot gyalogolnak, míg Nagyváradra érnek...domnu Főispán Glatzhoz. S kéri alázatosan azt a kenyeret, melyet a nagybirtok ezer év óta, álhatatosan rabol el tőlük" - mondja TÖRTÉNELMI PELIAGRA c. cikkében.⁷⁰

Ezért üdvözlí olyan lelkesen a "gyönyörű hirt" arról, hogy Máramarosban "kaszát fogott a paraszt" a jogait sértő tagosítás ellen: "Brávó, hurrá Máramaros, talán egyetlen forradalmi szöglete Magyarországnak." 1907-et mutat a naptár, a forradalom még messze van, de Adyt a máramarosiak elkeseredett bátorsága arra készteti, hogy ismét, most már erőteljesebb hangon hívja segítségül a multból a tette buzdító paraszti példát, Hora és Kloska nevét, meg Dózsa Györgyét. Sőt figyelmeztető tanulság is rejlik a korábbi századokban, mert Dózsa óta, igazi,

magyar parasztlázadás nem volt. Lett volna egynéhány, de"... urak álltak az élére." A forradalmi indulatok céltévesztő levezetésének a veszélye Ady korában is főnnált. A kisiklattott lázadó szándék, az uri machinációk eszközéül használt szociális elégedetlenség önként adódó példája volt Ady számára 1907-ben a belényesi választások szomorú esete,⁷¹ amikor az ellenzéki román választók ellen a kormánypárti urak "Tárkány verekedő népét" vonultatták fel. Ezek a "nem önhibájuk miatt vad, oláhok közé szorult, virtuosos magyarok", akiket "terrorista szerepre használnak föl lelketlen urak", ..."éjnek idején rohannak meg oláh falvakat."... Pedig "egyforma bus jószág a tárkányi magyar és a kerpenyesti oláh" - mondja Ady s a román képviselőjelölt (Lukács László) beszédét ismertetve, vele egyetértésben vonja le a tanulságot: "a magyar és román népet egyformán föl kell emelni."

Feltűnik már ekkor a közös fölemelkedés radikális formája is Ady szemléletében. Az egyik jegyzetében még visszatér a tárkányi magyarokra, a "rettegett verekedőkre", akik uri uszításra vért ontottak és kazlakat gyújtottak fel, de akiknél ez a virtuskodás "a nyomoruság csapnyitó dühe" csupán. Helyzetükön nem segít, az inség a tengeren tulra űzi őket. Ha itthon maradnának, a nyomor másféle virtusra ösztönözné őket: "egy két év múlva nem a szintén nyomorgó oláht ütnék, de bemennének például Nagyváradra s ütnék például a két dus püspököt, az oláht és a magyart egyformán."⁷² Ez azonban még csak a holnap ígétete.

A jelen pedig egyre nagyobb feszültségekkel terhes. Ady nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy figyelmeztesse a vészhirekre azokat, akik az ország élén állnak: "Erdélyből, Biharból, Beregből, Árvából egyforma hírek. Már-már itt az inség és rettenetes tél vár a magyar föld népére."⁷³

A "magyar föld népe", - gyűjtőfogalommal jelöli az ország szélein lakó inségeseket, akik ha más nyelven szólnak is, helyzetük közös vonása - az alávetettség -, egybefogja őket s

egyenként gyámolításra szorulnak. S arra is felhívja a figyelmet, hogy az elnyomás fokozása, az "izgató iratok" székszámba történő eldobása, a szolgabírói és csendőri erők nem helyettesíthetik a hatékony szociális politikát.

Ebből az alapállásból veszi védelembe több cikkében is a magyar kormány nemzetiségi politikáját kárhóztató Björnson, akit a sovinszta magyar sajtó "porosz bérencnek", "vén hülyének" titulált. Ady azért áll ki a "nemes, bátor, nagy ember" mellett - szemben szinte az egész magyar közvéleménnyel, mert az a "szorongatott igaz ügyek önkéntes fiskálisa". Egyetért vele abban, hogy elítéli a paraszttal kegyetlenkedő "lengyel sláhtát, a magyar uralkodó osztályt, a porosz junkereket és az oláh bojárokat". Ady azért vall egy hitet Björnsonnal, mert - mint mondja - "szíve a mienk is, minden elnyomottaké", "...ismeri a magyar paraszt elnyomottságát is és szenved miatta."⁷⁴

Ismeri Ady is és nemcsak a magyar paraszt szorongatott helyzetét, hanem a románét is. A föld dolgozó népének - nyelvi különbség nélkül való - közös nyomorúságát. És nemcsak ismeri, hanem magáénak érzi, azonosul vele s erről az oldalról, a nép felől szemléli a másik fél, az urak világát. Alig palástolható kárörömmel hallgatja s írja le panaszait arról, hogy "Elromlott a paraszt,"⁷⁵ és a nagybirtok munkaerőgondokkal küzd. Gunyos hangú, fölényes biztonsággal szóló, néhol heccelődő írásában Ady valójában a halálos ítéletet mondja ki "urambátyámék", a magyar nagybirtokos osztály felett. Az ítélet fontosabb tételeit így lehetne megfogalmazni: a magyar urakat csak az osztályönzés, a birtoklási érdek vezeti, a nemzeti szempontokkal nem törődnek; közömbösen nézik birtokaik körül a magyar falvak elnéptelenedését; vége az évszázadokon át folytatott gyakorlatnak, ma már nem lehet kijátszani a magyar és román parasztokat egymás ellen, mint annak idején, mikor a "makrancos" magyarok helyébe románok jöttek s "az oláh olcsóbb volt és alázatosabb." Új idők szele fúj, "az oláh paraszt is elromlott,

nem akar barma lenni az uraságnak." Ebben pedig nem az "agitátorok, az oláh pópa, fiskális" a hibás, tehát nem - mint hangoztatni szokás -, a nemzetiségi uszítás "rontja el" a román parasztokat, hanem "Amerika és a szocialisták", tehát a fejlettebb életforma, az emberibb körülmények utáni vágy, az osztályharcos eszmék terjedése. A régi módon már nem lehet élni, új világ küszöbén állunk: "Csögön, Kegyén, Girolton s máshol alázatos oláh parasztok éltek még nem nagy ideje. Nagypapáik jobbágyok voltak s ők ugyyszólván beleszülettek az urak süvegelésébe. Így volt és így - nincs..", rögzítik Ady szavai a végbement változást, egyetértően a fejüket fölemelt román paraszokkal és szemben a magyar birtokos urakkal. És hogy nem átmeneti, muló, könnyen orvosolható problémáról van szó, arról is vall Ady cikke, mikor gunyosan említi a "legnaivabb birtokos ur" hiábavaló reménykedését abban, hogy a történelmi folyamatot - a feudalizmus pusztulásának és a nép fölszabadulásának folyamatát - meg tudja állítani a reakciós kormány esetleges választási győzelme.

Az 1907-es esztendő utolsó hónapjai felgyorsítják Ady forradalmi gondolkodásának kibontakozását. Híven tükrözik ezt ekkor keletkezett versei, de prózai munkái is. Az ország népeit sujtó közös elnyomás felismerése után egyre sürgetőbben tolul előtérbe a közös fellépés, a soknyelvű ország népeit forradalmi tettere buzdító gondolat. Erről árulkodik az, hogy a forradalom erőit, lehetőségeit latolgatja. A jelen feladataihoz ismételten a történelmi múltban keres ösztönzést. A korábbi századok népi megmozdulásait idézve megpróbálja értelmezni azok figyelmeztetését a ma embere számára.⁷⁶

A történelmi elemzés alapján két megállapításhoz jut. Az egyikben elégedetlenségének ad hangot amiatt, hogy a magyar parasztság a társadalmi mozgalmakra nem eléggé fogékony. "Szűz magyar tájakon - mondja - parasztforradalom még sohasem támadt". "A mi alföldi, s már úgy ahogy tiszta magyarságunk nem

forradalmi hajlamu s nem is volt soha"...fogalmazza meg ön-maga számára a leszűrt tanulságokat. A jelenre és a jövőre vonatkozóan is pesszimista: "Hiába jósolják a szociológusok, hogy a paraszt föltámad az urak ellen".⁷⁷ Ez a *KEMÉNY ZSIGMOND* FORRADALOM UTÁNjára emlékeztető nézet később módosul valamelyest, amikor már nem tagadja Ady a "szép, forradalmi néperő"-t, s a főhibát abban látja, hogy "hijával van a vezetésnek", ezért többnyire "menekülő forradalom" lesz belőle, "Amerika".⁷⁸

Számunkra itt most Ady történelmi töprengésének másik következtetése a fontosabb. Az, amelyikben a magyarság és a nemzetiségek egybekapcsolódását, keveredését előnyösnek tartja a társadalmi érzékenység, a forradalmi fellépés szempontjából. Gondolatmenetének fő tételét így fogalmazza meg: "Magyarországon parasztforradalom ott támad mindig, ahol fajták éltek s keveredtek együtt." Bizonyító érvként említi 1514-et: "... a Dózsa-lázadás nem tiszta magyarság lakta vidéken lán-golt föl." De a közelebbi idők tapasztalatai is arra figyelmeztetik, hogy a szociális nyugtalanság tápláló fészkei az ország vegyes nyelvű területei: "...ha néha kapunk valamelyes hirt erős és tömeges népmozdulásról, Csaba és Orosháza felől jönnek ilyen hírek. Ezen a vidéken csakugyan indulatos, ambiciózus és nyugtalan a paraszt: tót-magyar vidék." Utal a nyírségi parasztmegmozdulásra s magyarázatképpen itt is az előbbi körülményre hivatkozik: "ez is olyan vidék, ahol tót és magyar vér ömlöttek össze." Mint a "városos Magyarország" koncepciójában is, a keveredés - a különböző nyelvű hazai népek együttélése a magyarsággal - magában hordozza a forradalmi változás lehetőségét, a demokratikus Magyarország kivívását. Nem elkülönülten, hanem együtt van csak esélye a progresszív erők győzelmének.

Az együttes cselekvés, a közös forradalmi fellépés legfőbb akadálya a népeket elválasztó, sőt egymással szembeállító nemzeti elfogultság, a forrófejű nacionalizmus. Ezért Ady

élesen kikel azok ellen, akik szerint a modern kultúra hozza magával, hogy "a fajták egymást gyűlöljék, öljék."⁷⁹ Aggodalommal tapasztalja, hogy ez a kultúra - valójában a polgári nemzeti ideológia -, "Magyarországnak, a magyarságnak, és nemzetiségeinek alighanem alaposan megártott." Okulásért ismét a multat vallatja. A jelen számára is hasznos és elgondolkodtató példaként említi, hogy a középkorban ennek az országnak a népei a közös veszély - a török ellen összefogva, egymást nem gyűlölve, de segítve védekeztek. Akkor a közös érdek parancsolta és fogta egységbe a különböző nyelvű népet és nem voltak a "kulturemberek", akik a viszályt szíták közöttük. "Ez időben valóban még nem éltek kulturemberek, s a nemzeteknek nem igen voltak fennkölt álmaik. De ha a Szerémségbe, Bánátba, Erdélybe vagy Biharba ellenség csapott, a jelszó ez volt: Üsd, nem apád."

A mult intését, az összefogást a közös érdekek védelmére Ady a maga korában is megiszivlelendőnek tartotta. Ilyen közös érdek a szegénység felszámolása a feudalizmus maradványainak megsemmisítése útján, a magyar és más nemzetiségű néptömegek jogainak, gazdasági és kulturális felemelkedésének biztosítása. Mindez sokkal fontosabb, mint a nacionalista illúziók, a "fennkölt álmok". A helyes szemlélet szerint - sugalmazza Ady cikke -, a lényeg nem a másnyelvűségből adódó különbségben rejlik, hanem a néptömegek szociális helyzetének azonosságában, a *mindigre egy bánat*-ban. Ady szavaival: "Hát nincsenek-e annál nagyobb emberi fájdalmak is, hogy a szomszédom nem az én nyelvemen beszél s hogy némely tudósok szerint már testalkatával is más, mint én?" A kultúra nevében folyó uszítással, az ellenséges hangulatkeltéssel éppen a leglényegesebb közös feladatokról terelik el a figyelmet. Ezért ezt a "kulturát" kártékonynak, haladásellenesnek minősíti Ady, amikor ilyen kategorikusan fogalmaz: "...ha csakugyan a kultúra kívánja, hogy a fajták egymást gyűlöljék, öljék, hát akkor nem

kell kultúra". És cikkének más helyén még keményebben s türelmetlenül: "Egye meg a fene a kulturát, ha a kultúra hozta ezt is" /t.i. a gyűlölködést/.

Nemcsak azokat utasítja el, akik a nemzeti szempontokat mindenek fölé helyezve őket vernek az ország népei közé. Azokkal sem ért egyet, akik az ellenkező szélsőség álláspontjára helyezkednek s csak az általános emberi érdekeket hajlandók elismerni. Ezért figyelmezteti a kozmopolita szemlélet vallóit: "...nincs igaza az ellenkulturának se, a jövő önkéntes zenéjének, mely viszont nem akarja észrevenni, hogy nem vagyunk mindnyájan egy nemzetbeliek, csak éppen - egyformán, emberek."

A helyes út a hazai népek számára - hirdeti Ady - a két elutasított irányzat között huzódik, s ez az egyetértés, a nemzeti sajátosságok kölcsönös tiszteletben tartásának útja. Hogy konkrétan milyen együttélési forma volna Ady szerint a legcélszerűbb, arról ekkor - 1908-ban - még nem nyilatkozik. Pontosabban csak egy mondattal utal rá, de tagadó ill. nem javaslattevő formában, amikor - talán a várható támadások előzetes elhárítása céljából - azt mondja, hogy "nem akar a keleti Svájc magyar védelme lenni ez a kis írás". Egyelőre megelégszik annyival, hogy cikkének csattanójaként a változás szükségességét, a "másképpen" parancsát fogalmazza meg: "Az impériumokat ma már mégis csak másképpen illenék csinálnunk... amugy nyelvben, szívben, eszmében, emberségben és a kulturában."

Ennek a "másképpen" berendezett "imperiumnak" a megteremtésére szeretné megnyerni az ország népeit az ez évben írott *Magyar jakobinus dalában*, hogy az "urak és bitangok" hatalmának forradalmi megdöntésével a *bús koldusok* az ország minden javainak szabad és egyedül jogos birtokosaivá lehessenek.

Forradalmi demokratizmusának kiteljesedését jelzik 1908 után azok a versei, amelyekben hitet tesz a munkásosztály történelmi hivatása mellett. Ebben a forradalmi átalakulásban,

annak eszmei előkészítésében és az egyre fájdalmasabbá váló nemzetiségi kérdés megoldásában Ady fontos szerepet szánt a magyar progresszió táborának. Hogy bizott ennek a szervezkedésnek a sikerében, azt a Gogához intézett 1914. évi nyílt levele igazolja. Ebben egyebek közt így nyilatkozik: "... itt immár több mint egy évtized óta népetekért s egész Magyarország népéért forradalmi tusát kezdett egy tábor. Ez a kis tábor megnőtt és a magyar történelmi nevek legjobbjait zavarta, sőt bővölte bele a népszabadítás legnagyobb akarásába."⁸⁰

Ez a "népszabadító" szándék munkált benne, amikor szívesen ismerkedett meg, sőt barátságra is lépett nemzetiségi értelmiségiekkel, a szerb Manojlovic-csal, s főként románokkal, Emil Isac-kal és Goga Oktáviánnal. Ismeretes a nemes és bátor gesztus, amellyel tüntetően szolidaritást vállalt a Szeged "uri börténébe" zárt Gogával, testvéréül fogadva az üldözött román költőt. Akkor is az egyetértés és a harci szövetség utját kívánta egyengetni, amikor megrendezte Goga tiszteletére a *NYUGAT* vezető íróinak részvételével a vacsorát, "a Dunavölgyi testvériségnek korai csendes tüntetését."⁸¹ Ezt a szerveződő harci egységet látta veszélyben, amikor tudomására jutott Goga és társainak egyezkedése Tisza Istvánnal. Azon háborodott föl, hogy a román nemzetiségi célkitűzéseket, az erdélyi román nép felszabadítását nem az azonos érdekű magyar haladó erőkkel egyesülve akarják megvalósítani, hanem "gyilkos szövetség" keretében, olyan uton, amely nem a néptömegek szabadságához vezet, hanem a reakció megerősödéséhez. Szenvedélyes szavakkal igyekszik az osztályszempontokra rádőbenteni Gogát, amikor a multbeli és a jelenkori elnyomás azonos természetére és az elnyomottak sorsközösségére figyelmezteti: "Egyezkedtek valakivel, aki most éli a német rablólovagok s a Németujváriak, Csák Máték életét, a régi erdélyi urakét, kik úgy vadásztak a román és mindenféle jobbágyra, mint ma a rókára."⁸²

és a Tiszák elnyomásban kifejeződő "internacionalizmusá"-val szemben bensőséges vallomással tesz hitet a maga - nemcsak politikai érvekkel, de emberi vonzódással is igazolt - internacionalizmusáról: "Hidd el, hogy szeretlek, szeretem értelmes, gyönyörű népedet, szeretem úgy, mint a magamét."

És amikor már folyt az első világháború s ha lehetséges, a korábbinál is bonyolultabbá vált a nemzetiségi kérdés, Ady még egyszer, a véglegesség érvényével megfogalmazza álláspontját a magyarság és a más ajku népek együttélésének rendezésére. Az ellenfél megosztására törekvő, taktikázó Tisza-konceptióval szemben ismét hangoztatja, hogy a nemzetiségek felszabadítása csak a forradalmi demokrácia keretében lehetséges. A történelmi fordulat pedig nem az urak irányításával megy végbe, hanem urak nélkül, sőt az urak ellenében és a mozgósító, irányító szerep a magyarországi haladás erőire vár. Erre utalnak Ady szavai: "Nekünk megvolt és meglesz a saját nemzetiségi orvosságunk, de ez nem engedi meg, hogy a magyar nép tovább is a magyar uraké legyen."⁸³ A *gyaláztatunk, keservünk már ezer év óta rokon* gondolata tér itt vissza, hirdetve váltig, hogy csak az urak nélküli országban nyerhetik el szabadságukat magyarok és nem-magyarok. Az uraktól megszabadulni pedig csak forradalommal lehetséges. Ugyanezt a gondolatot hangsúlyozza más vonatkozásban Ady, amikor elutasítja a Naumann-féle Mittel-Európa tervet s vele szemben - a német orientáció helyett - a keleti tájékozódást, a kelet-európai népekkel való egyezés utját tartja követendőnek.⁸⁴

Aztán, hogy a háború évei követték egymást, a kilátások pedig a Monarchia szétesését és a nem magyar népek eltávolodását mutatták, Ady reményei is szertefoszlottak. Megszűnt az "*es zme-larrikádokon*" való találkozás realitása és maradt a fájdalmas összegezés, a meghiusult tervek elsíratása. Ekkor mondja ki, hogyan képzelte a felszabadult népek közös hazáját: "Milyen szép lett volna és lehetett volna a magyar Svájc, ha

nálunk nem a bolondok lettek volna a bölcsek." - sóhajt fel egyik, 1915.évi jegyzetében."⁸⁵ Nem a vak sors, nem valami földöntuli hatalom siklatta ki a magyar történelem menetét, hanem az urak, a "bolondok", a politikai frázisok hirdetői, a "geografia, történelem és egyéb számárságok táltosai," akik félrevezették a nemzetet, idegen érdekekért vitték háboruba a népet. "Vezető uraink mindig azt mondják - írja -, hogy a magyarságnak vért kell hullatnia - hivatásból." Ezért zsoldossá tették, holott önmaga szabad uraként élhetett volna, boldogan, a körülötte lévő más ajku népekkel egyetértésben. "Svájcnak indultunk, s - landsknechtek lettünk" - hangzik végül a keserű tanulság.

De így, a legszebb reményektől megfosztva, az óhajtott nemzetiségi harcostársak szembefordulását látva, mágára maradtan is konokul hirdette rendületlen internacionalizmusát. Így törte az utat a jövő felé .

*

* *

A pályakezdő Ady a hagyományos ideológia szerint, a nemesi nacionalizmus szemszögéből tekintett a századvégi Magyarország egyik legsúlyosabb belpolitikai gondjára, a nemzetiségi problémára. Mint a függetlenségi pártállásu *DEBRECZEN* munkatársa a "magyar állameszme" hirdetője, magyarosítást és erőskezü föllépést követel a nemzetiségi mozgalmakkal szemben.

Szemléletének gyors ütemű differenciálódása indul meg Nagyváradon. Az egynyelvű ország eszméje és a területi integritás védelme még hosszú ideig központi gondolata marad, de elmélyülő demokratizmusa a természetes asszimiláció hívővé teszi. Elveti az erőszakos eszközöket, az embertelen, az önérzetet sértő bánásmódot s nagy számu cikkének tanúsága szerint a társadalmi fejlődés meggyorsításától, az ország gazdasági és kulturális előrehaladásától várja a magyarság és a többi népek összeolvadását.

A nemzeti állam megteremtésének több koncepciója különíthető el cikkeiben, bár egyes gondolati elemek, motívumok ismétlődnek, átnyulnak egyik eszmekörből a másikba. 1903-ban Bánffy Dezső programját követi, a gazdasági és szociális reformokkal alátámasztott magyarosítást. 1905- és 1907 között a "kulturállam" eszméjét népszerűsíti, a "magyarság és világosság" terjesztésétől, a magyar civilizátori küldetés teljesítésétől reméli a természetes asszimiláció hathatós előmozdítását. A "kulturállam" programjában kiemelt helyet biztosít az iskolák államosításának, az egységes, magyar nyelvű népoktatásnak. 1902-ben bukkannak fel első gondolatvillanásai, s többszöri jelentkezés után 1911-ben teljesedik ki a "városos Magyarország" koncepciója, amelynek tudományos igazolását Ady az általa lelkesen ismertetett 1912-es Jászi-könyvben találja meg. Az ország lakosságának magyarrá válását itt a városoktól, a gazdaság, a művelődés, a közjólét fejlesztésében és a nemzeti nyelv terjesztésében élenjáró modern településektől várja.

A magyarság és a nemzetiségek kapcsolatának ezek a rendezési elképzelései úgy alakultak ki Ady szemléletében, hogy a nemzeti célok fokozatosan alárendelődnek a társadalmi haladás igényének. Ezt a súlypont-eltolódást érzékelteti az a belső dráma is, amelyet az érzelmek sugallta patriotizmus és az értelmi indítéku internacionalizmus konfliktusában 1907 és 1916 között átélni kénytelen s amely végül is az internacionalizmus következetes vállalásával oldódik fel.

Ezzel a folyamattal párhuzamos a nemzetiségi kérdés forradalmi megoldásának tudatosodása. A magyar és más ajku tömegek azonos nyomorának felismerése, a közös sors hangoztatása forradalmi eszmékkal telítődik, 1907-ben már Hora, Kloska, Dózsa példáját idézi Ady, s nem sokkal később az együttes forradalmi fellépés szükségességét fogalmazza meg több cikkében és a *Magyar jakobinus dalá*-ban; 1908-ban internacionalista alapról leplezi le azokat, akik a "kultura nevében" gyűlöletet szítanak a népek között és a mult példájával buzdít a jelen közös céljainak kiharcolására. 1914-ben írott MAGYAR ÉS ROMÁN c. írása tanusítja, hogy az akkor már több mint tíz év óta szervezkedő hazai progresszióknak vezető szerepet szánt a társadalmi rend átalakításában és a nemzetiségi igények ki-elégítésében. A közös forradalmi harc célja pedig a történelem által meghiusított szép álmom, az 1915-ben elsíratott "magyar Svájc", az egyenrangú, szabad népek urak nélküli, közös hazája.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Tiszta választás. Debreczen. 1899. júl. 22. Ady Endre
Összes Prózai Művei. A továbbiakban: A.Ö.P.M. Akadémiai
Kiadó. Bp., 1955. I. 176-177.
- ² i. m. I. 522. Földessy Gyula jegyzete.
- ³ Varga József: Ady Endre. Pályakép vázlat. Magvető. Bp.,
1966. 66.
- ⁴ Várad és Debrecen. Válasz egy apológiára. Nagyvárad Nap-
ló. 1902. aug. 13. A.Ö.P.M. III. 125.
- ⁵ Hazafiatlan oláh főpapok. Debreczen. 1899. júl. 24.
A.Ö.P.M. I. 180.
- ⁶ Arcátlanóságok. Debreczen. 1899. okt. 28. A.Ö.P.M. I.
211-212.
- ⁷ Egy pap és egy eklézsia. Szabadság. 1901. márc. 14.
A.Ö.P.M. I. 466.
- ⁸ Nehezen épülő templom. Szabadság. 1901. márc. 20.
A.Ö.P.M. I. 474.
- ⁹ A nemzetiségi tréfa. Nagyvárad Napló. 1902. febr. 28.
A.Ö.P.M. II. 418.
- ¹⁰ Szégyen. Nagyvárad Napló. 1902. jun. 20. Ady Endre: A
nacionalizmus alkonya. Szikra Könyvkiadó. Bp., 1959. 48.
- ¹¹ Csaholó hazafiság. Nagyvárad Napló. 1902. júl. 5. Ady
Endre: A nacionalizmus alkonya. 52.
- ¹² István király országa. Nagyvárad Napló. 1902. aug. 20.
A.Ö.P.M. III. 127.
- ¹³ Divatos hazugságok. Nagyvárad Napló. 1901. máj. 19.
A.Ö.P.M. II. 12.

- 14 Eganizmus és a székelység. Nagyváradí Napló. 1901. júl. 14.
A.Ö.P.M. II. 110.
- 15 Nagy hazugságok. Nagyváradí Napló. 1901. júl. 31. Ady
Endre: A nacionalizmus alkonya. 23.
- 16 Tanulságok. Nagyváradí Napló. 1901. dec. 21. A.Ö.P.M. II.
324.
- 17 Uo.
- 18 Diák-dolgok. Nagyváradí Napló. 1901. szept. 17. A.Ö.P.M.
II. 207.
- 19 A magyar kétfejű sas. Nagyváradí Napló. 1901. dec. 20.
A.Ö.P.M. II. 322.
- 20 Csaholó hazafiség. Nagyváradí Napló. 1902. júl. 5.
A.Ö.P.M. III. 105.
- 21 Tanulságok. Nagyváradí Napló. 1901. dec. 21. Ady Endre: A
nacionalizmus alkonya. 32.
- 22 Kalmár György: Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi
kérdés Magyarországon /1900-1914/. Akadémiai Kiadó, Bp.,
1976. 45.
- 23 Tanulságok. Nagyváradí Napló. 1901. dec. 21.
- 24 Háboru egy krónika miatt. Nagyváradí Napló. 1902. júl. 17.
A.Ö.P.M. III. 354.
- 25 Várad és Debrecen /Válasz egy apológiára./ Nagyváradí Napló.
1902. aug. 13. A.Ö.M.P. III. 125.
- 26 Protestálunk. Nagyváradí Napló. 1903. okt. 4. A.Ö.P.M. IV.
175.
- 27 Egy érdekes könyv. Budapesti Napló. 1905. márc. 5.
A.Ö.P.M. VI. 79.
- 28 Király István: Ady Endre. Magvető Kiadó. Bp., 1970. I. 85.

- 29 A nacionalizmus alkonya. Budapesti Napló. 1905. ápr. 8.
A.Ö.P.M. VI. 118.
- 30 A hazafiság revíziója. Budapesti Napló. 1905. júl. 7.
A.Ö.P.M. VI. 204-205.
- 31 Nagyváradi Bánffy mellett. Nagyváradi Napló. 1903. júl. 2.
A.Ö.P.M. IV. 251.
- 32 Beszélgetés Bánffy Dezsővel. Nagyváradi Napló. 1903. aug. 1.
A.Ö.P.M. IV. 120.
- 33 Báró Bánffy Dezső. Nagyváradi Napló. 1903. szept. 22.
A.Ö.P.M. IV. 167.
- 34 Ez nem megoldás. Nagyváradi Napló. 1903. szept. 24.
A.Ö.P.M. IV. 171.
- 35 Magyarország. Nagyváradi Napló 1903. jan. 10. A.Ö.P.M. IV. 13-14.
- 36 Nagyváradi és a protestáns vendégek. Nagyváradi Napló. 1903. szept. 13. A.Ö.P.M. IV. 161.
- 37 Váradi és Debrecen. Nagyváradi Napló. 1902. aug. 13.
A.Ö.P.M. III. 125.
- 38 Egy premier. Nagyváradi Napló. 1903. márc. 4. A.Ö.P.M. IV. 48.
- 39 L. az Egy premier c. cikk jegyzetét. A.Ö.P.M. IV. 314.
- 40 Wiesner Rudolf elváltása. Budapesti Hírlap. 1904. máj. 14.
Ady Endre összes novellái. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1961. 166.
- 41 Naftali - Naftália. Budapesti Napló. 1905. márc. 8. A.Ö.P.M. VI. 84.
- 42 Püspök az állami iskola mellett. Nagyváradi Napló. 1901. nov. 20. A.Ö.P.M. II; 290.
- 43 Marseillaise. Nagyváradi Napló. 1902. aug. 10. A.Ö.P.M. III. 124.

- ⁴⁴ Fekete vizeken. Budapesti Napló. 1907. aug. 3.
A.Ö.P.M. VIII. 290.
- ⁴⁵ A kegyetlen statisztika /Jegyzetek a napról. II./
Budapesti Napló. 1907. júl. 13. A.Ö.P.M. VIII. 263.
- ⁴⁶ Glosszák. A Hét. 1907. dec. 8. A.Ö.P.M. IX. 18.
- ⁴⁷ Kende János: A magyarországi szociáldemokrata párt nemzetiségi politikája. 1903-1919. Akadémiai Kiadó. Bp., 1973.
46-47. l.
- ⁴⁸ A.Ö.P.M. III. 355.
- ⁴⁹ A kultúra ígéretei. Nagyváradai Napló. 1902. júl. 25.
A.Ö.P.M. III. 114.
- ⁵⁰ A magyar városok. Nagyváradai Napló 1902. aug. 1.
A.Ö.P.M. III. 119.
- ⁵¹ Egy értékes könyv. Budapesti Napló. 1905. márc. 5.
A.Ö.P.M. VI. 81.
- ⁵² A város ellen /Jegyzetek a napról. II./ Budapesti Napló 1907.
aug. 6. A.Ö.P.M. VIII. 295.
- ⁵³ A városos Magyarország. Világ. 1911. febr. 7. Ady Endre
Publicisztikai írásai. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1977.
III. 327-28.
- ⁵⁴ Erényi Tibor: Az 1918 előtti Magyarországi munkásmozgalom
és a nemzetiségi kérdés. A magyar nacionalizmus kialakulása
és története. /2.rész. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1964.
201.
- ⁵⁵ Jászi Oszkár könyve. /A nemzeti államok kialakulása és a
nemzetiségi kérdés./ Nyugat. 1912.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 382.
- ⁵⁶ Fukász György: A polgári radikálisok nacionalizmusa. /Jászi
Oszkár és a nemzetiségi kérdés/.
A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 2. rész.
210.

- 57 Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása
ségi kérdés. Bp., 1912. 484.
- 58 Jászi O. i. m. 407.
- 59 Egy magyar probléma /Párizsi levél/
Budapesti Napló. 1906. szept. 4. A.Ö.P.M. VIII. 77.
- 60 Miért verekednek a vidéki újságírók? Budapesti Napló.
1907. aug. 4. A.Ö.P.M. VIII. 294.
- 61 S ha Erdélyt elveszik? Huszadik Század. 1912. nov. dec.
A.Ö.P.M. V. 207-8.
- 62 Vallomás a patriotizmusról. Szabad Gondolat. 1913. okt.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 432.
- 62/a
Levél helyett Gogának. /Üzenet román barátomnak/. Világ,
1915. jan. 24. Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 476.
- 63 A magyar nyelv. Világ. 1915. nov. 7.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 500.
- 64 Levél a szerkesztőhöz. Ujság. Kolozsvár. 1916. jan. 20;
Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Athenaeum. 1944.
70-71.
- 65 Daudet és Kiss. Nyugat. 1918. febr. 16.
Ady Endre Publicisztikai írásai. III. 527.
- 65/a
Eganizmus és a székelység. Nagyváradai Napló. 1901. jul. 14.
A.Ö.P.M. II. 110.
- 66 Nagy hazugság. Nagyváradai Napló 1901. jul. 31.
A.Ö.P.M. II. 135.
- 67 A Cseszorai háború. Nagyváradai Napló. 1903. aug. 29.
A.Ö.P.M. IV. 154.
- 68 A Zenóbia faluja. Ady összes novellái. Szépirodalmi Könyv-
kiadó. Bp. 1961. 512.

- 69 Vérhalom és Barbarossa. Ady Összes novellái. 660.
- 70 Történelmi pellagra. Budapesti Napló. 1907. aug. 8.
A.Ö.P.M. VIII. 297.
- 71 Tárkány és Kerpenyest. Budapesti Napló. 1907. aug. 20.
A.Ö.P.M. VIII. 312.
- 72 Jegyzetek a napról. II. Tárkány Amerikába készül. Bu-
dapesti Napló. 1907. szept. 11.
A.Ö.P.M. VIII. 337.
- 73 Jegyzetek a napról. III. Jön az inség. Budapesti Napló.
1907. aug. 27. A.Ö.P.M. VIII. 321.
- 74 Jegyzetek a napról. I. Björnson - porosz bérenc? Budapesti
Napló. 1907. szept. 19. A.Ö.P.M. VIII. 345.
Björnson-Don Quijote. Budapesti Napló. 1907. nov. 17.
Ady Endre Válogatott cikkei és tanulmányai. Szépirodalmi
Kiadó. 1945. 224.
- 75 Baj van a paraszttal. /Falusi jegyzetek/. Budapesti Napló.
1907. okt. 16. Ady Endre Válogatott cikkei és tanulmányai.
220-221.
- 76 Glosszák. A Hét. 1907. dec. 1.
A.Ö.P.M. IX. 73.
- 77 Ady abban, hogy a parasztság nem forradalmi hajlamú, Marx
és Engels véleményének cáfolatát látja. Szerinte ugyanis
a marxizmus két klasszikusa "a szláv fajtákkal szemben
1848 révén a magyarságban a forradalmi fajtát ünnepelte."
Ady értelmezése téves, mert Marx és Engels a Neue Rheinische
Zeitung 1849. jan. 13-i. számában nem fajitula j-
d o n s á g k é n t említi a magyar forradalmiságot, csak
tényként állapítják meg, hogy a "magyarok vették át a tör-
ténelmi kezdeményezést. Ők képviselték a forradalmat." L.
A.Ö.P.M. VIII. 541.
- 78 A milotai Isten-válság. Világ. 1913. aug. 30. Ady Endre
Publicisztikai írásai. III. 420.
- 79 A kultúra nevében. Budapesti Napló. 1908. ápr. 16.
A.Ö.P.M. IX. 210.
- 80 Magyar és román /Levél Goga Oktáviához/. Világ. 1914.
jan. 25. Ady Endre: A nacionalizmus alkonya. 227.

- 81 Király István: Ady és Goga. Kritika. 1977/9.. szept. 16.
- 82 Magyar és román i. h.
- 83 Háború és háború. Nyugat. 1914. nov. Ady Endre: A nacionalizmus alkonya. 230.
- 84 Ady Endre: A nacionalizmus alkonya...XXXVIII.
- 85 A magyar Svájc. (Távol a csatatértől).
Jóslások Magyarországról....Bev. Féja Géza. 1936. 242.

ADY ÉS AZ ARANY-HAGYOMÁNY

Az Arany-hagyomány és Ady költészetének viszonya szám-
talanszor szóba került már az Ady-irodalomban. Dolgozatomban
nem is szándékozom az elmúlt években kialakult, lényegét il-
lető megállapításokkal vitába szállni.

Jelenleg úgy jellemezhetnénk ezt a viszonyt - elsősorban
KIRÁLY ISTVÁN, VARGA JÓZSEF és VEZÉR ERZSÉBET kitűnő könyvei¹
alapján,- hogy Ady gyakran meghökkentő Arany-ellenes megnyi-
latkozásaiival(PETŐFI NEM ALKUSZIK, számos verse, köztük a so-
kat emlegetett *Hunn, új legenda* stb.)lényegében az ugynevezett
Arany-iskola ellen hadakozott, azok ellen, akik Arany Jánosra
hivatkozva fordultak szembe az ő költői forradalmával, forra-
dalmi költészetével.

De hogy Ady, aki a magyar költészeti hagyomány javát sa-
ját örökségének tekintette, nem érezte önmagától végletesen
idegennek Aranyt, az kitűnik költői nyelvének, prozodiájának
és olyan verseinek tűzetesebb vizsgálatából is, mint például
A szerelem eposzából. Maga Ady nyilatkozatszerűen is igazolta
ezt, különösen a STRÓFAK BUDA HALÁLÁRÓL c. esszéjében.

Mindezek az Adyt jól ismerők előtt tudottak. Nem is cé-
lom ezzel az Ady-kutatás hivatott munkálói által kialakított
képpel részletesen foglalkozni, sem ez álláspont kialakulásá-
nak nem is egészen zökkenőmentes történetét itt áttekinteni.

Mindössze egy kérdést rejt a meglehetősen általános cím.

Van-e valami köze Ady *Margita élni akar* című, 1912-ben
írott költeményének az Arany-hagyományhoz, s ha van, ez mifé-
le? Az erre a magamnak fölített kérdésre megkockáztatott válasz-

szal szeretnék - szerény kiegészítéssel - hozzájárulni a leg-
lényegesebb összefüggésekben immár fölvezolt, bár - szerin-
tem - minden részletében még egészen ki nem munkált összkép-
hez.

*

1912 nyarán Ady váratlanul egyaránt meglepte hiveit és
ellenfeleit a *Margita élni akar* című, terjedelmes költemé-
nyének közlésével a *NYUGAT* július-decemberi számaiban.

A meglepetés - és bátran mondhatjuk: botránkozás vagy
legalábbis fölszisszenés - elsődleges oka az volt, hogy a
műben nemcsak a közelmúlt magyar társadalmi-politikai viszo-
nyai, megoldatlan problémái kerültek szóba, hanem alig-alig
leplezve, sőt néven nevezve szerepelt benne "az unott asszony"-
tól (Lédától) és Vészi Margittól kezdve Bölöni Györgyig, Vá-
zsonyi Vilmosig, Jászi Oszkárig, Tisza Istvánig a kortársak
egész sora.

A meglepetés másik - és kevésbé erős visszhangot keltő -
oka az Adynál váratlan műformával, az ugynevezett verses re-
génnyel való jelentkezés volt. Az, hogy a műforma-megvázlas-
tás kevesebb ellenkezést, kelletlenkedést hívott ki, annak
oka jórészt az lehetett, hogy a kortárs költő- és olvasó ge-
neráció még közelinek érezhette magához a versesregényt Arany
László, Kiss József, vagy éppen Ignóus ilyen formában írott
művei² révén.

A *Margita élni akar* című költeményt azonban ilyen vo-
natkozásban is elmarasztalták, szerkesztetlennek, fegyelme-
zetlennek, mőgond nélkülinek, torzónak, lezáratlannak minősí-
tették. Az utókor és az Ady-szakirodalom is elsősorban kulcs-
műként, a költő életrajzi vonatkozásai, politikai és magánvon-

zalmi, saját költészetére való utalásai oldaláról közelítette meg sokáig, ha egyáltalán figyelmet fordított rá. (Már itt megjegyezzük: jellemző, hogy Arany János *Bolond Istók*jának is ez volt a sorsa. Az értetlen kortársak után az utókor nagyjából hasonlóképpen bánt a *Bolond Istókkal*!)

FÖLDESSY GYULA figyelmeztetése a mű 1921-es kötetkiadásának³ előszavában, sokáig mellékesnek tűnhetett, pedig ő Ady egy kijelentését is idézte: "A *Margita*-regény nem olyan rossz, amilyennek gondolják." Földessy azt is leírta ott és már ekkor: "A *Margita* élni akar epikuma csak elleplező burka Ady lírájának".⁴ - ugyanis a művel szemben ilyen vonatkozásban fől sorakoztatott fenntartások valamiféle ideális "epikum" szabályos-arányos kompozícióját kérték számon ezen a szerintük sikerületlen versesregényen. Olyasfélét, mint amilyet Arany László *A délibábok hőse*ben ténylegesen meg is valósított.

Földessy találó, de szűkszavu figyelmeztetése ellenére is a *Margita élni akar* évtizedekig politikai-életrajzi hivatkozási anyag maradt az Ady-irodalomban is, és Ady lelkes hívei is sajnálkoztak művészi-megformálási "gyengéin", elnagyoltságán.⁵

KIRÁLY ISTVÁN oldotta föl ezt a görcsöt 1972-ben megjelent, a *Margita élni akarról* szóló tanulmányában.⁶

Ekkor már megjelent néhány újabb tanulmány is a magyar versesregényről, e forma karakteréről, hazai történetéről NÉMETH G. BÉLATÓL, TAMÁS ATTILÁTÓL s másoktól.⁷ A Byron által kialakított epico-lirikus (vagy lirico-epikus) forma magyar reprezentánsainak sorában már itt említés történik a *Margita élni akarról*. (A sor egyébként TAMÁS ATTILÁNÁL Arany János *Bolond Istók*jával kezdődik, *A délibábok hőse*vel folytatódik, Vajda János, Kiss József ilyen típusu művei is számbavétnak, még Illyés Gyula *Ifjuság* című költeménye is ide sorolódik.)

"A műfaj sajátosan hajlékonynak, kevés szóval sokat elmondani tudónak bizonyult, ahogy írója az eseményeket majd el-

mondva, majd kommentálva, néha versszakonként hangot váltva, majd lelkesülten, majd rezignáltan, majd ironikusan, majd keserűen is, s a bonyolult külső viszonyokkal szembekerült lélek szomorúan groteszk viselkedésében is meg tudja ragadni a szépet, egyszersmind mindennek a hibáavalóságát is érzékel-tetvén. Tiszta lírában vagy tiszta epikában mindez alig kép-zelhető el."⁸

Nos, KIRÁLY ISTVÁN - FÜLDESSYvel és az idézetekkel lé-nyegében egybehangzóan - megállapította említett, a *Margita élni akar* ügyében rendet teremtő tanulmányában a következőket: "Vezdettől pusztá keretnek tekintette Ady az epikai vá-zat: keretnek egy belső versű költemény, egy gondolati költe-mény számára" /kiemelés N.J.-től / - írja, s magából a *Margi-ta élni akar*ból idézi bizonyításul Adyt. "Ürügy volt itt csak az epikus keret: ürügy arra, hogy felszakadjon a gondolati líra. - Mert megengedte ezt a kitérítést a versesregény for-ma. Eleve magában hordta ez annak a lehetőségét, hogy gondo-lati lírának legyen hordozója."

KIRÁLY ezek után kibővíti a magyar versesregény-hagyo-mány és folytatása körét: visszafelé Petőfi *Az Apostoláig*, előre egészen Juhász Ferenc műveiig. (E kibővítéshez talán lehetne tenni halvány kérdőjeleket, de ezek a műforma-értel-mezés területére tartoznak és a *Margita*-kérdést közelebből nem érintik.)

A KIRÁLY ISTVÁN és mások által jelzett hagyománysorban magam részéről a *Bolond Istókot* tartom legközelebb állónak Ady versesregényéhez. Ennek valószínűsítését kísérlém meg a továbbiakban.

II.

Általános megállapítás a versesregényről, hogy kortörténeti és magánéleti válsághelyzetek - *KIRÁLY* szavaival: a töprengő gondolatiság - szülöttei, a tépődő, kereső kiábrándultság vivődő, szomoru költeményei.

Arany János az 1850-es évek elején, Világos után igazán ilyen helyzetben volt, amikor a *Bolond Istók* első énekét írta, és a jellegzetes -ha tetszik: byronias - versesregény formában találta meg önmaga számára a legalkalmasabbnak vélt kifejezésmódot. *KIRÁLY* ugyan "álcázott belső líráju autobiográfiának" jellemzi a *Bolond Istók*ot, de ha Arany János művét szemügyre vesszük, kiderül, hogy az első ének nem is olyan álcázott líráju, és minden Adyt előző magyar versesregénynél inkább illhet rá a tétel: "ürügy csak az epikai keret, ürügy arra, hogy felszakadjon a gondolati líra." (Igazában csak az évtizedekkel később megírt második ének tartalmaz bizonyíthatóan autobiográfikus elemeket.) - Vegyük szemügyre hát a valóban súlyos válsághelyzetben született első éneket.

*

Az európai és hazai versesregény termés minden jelentősebb darabjának törvényszerű, ismert jellemzője, hogy a hagyományos menetű cselekményt lírai "kitérők", pontosabban az éppen elbeszélte epizódhoz szorosabban-lazábban kapcsolódó kommentárok szakítják meg, gyakran magukba foglalva a következő epizódok hangulati-asszociatív megalapozását, lényegük sejtését.

Ritka esetben figyelhető meg csupán az, hogy lírikum és epikum e szembetűnő kapcsolata mélyebb összefüggést is rejt. Olyan összefüggésre gondolok, amelyben a cselekmény önkényesnek tűnő, bizarr, majdhogynem groteszk vagy jelképes bonyolítása az asszociatív-személyes "kommentárokkal" homogén ötvözetet alkot. - Nos, a magyar versesregények közül a *Bolond Istók* első éneke okvetlenül ilyen. Benne a főhős életének első napja olyan tragikomikus zürzavarban telik el, amely szerves egységet képez az itt olvasható lírai reflexiók életről, halálról, emberségről hol rezignáltan, hol önkínzó akasztófa-humorral filozofáló vonulatával.

Az Ady-szakirodalom egy része a *Margita élni akart* Ady 1912-ig terjedő lírikusi pályája summázatának hajlamos tekinteni. "Messze kimagaslanak értékben a szubjektív lírai vallo-mások. Ezek közül némelyik Ady egész gondolat- és érzésvilágának kulcsát adja kezünkbe."⁹ - Épp így teljes joggal tekint-hatjuk a *Bolond Istók* első énekét Arany Bach-korszak beli lí-rája sűrített előlegezésének, summázatának.

Istók életének első napja az epikum szintjén is érzékel-teti a véletlennek való kiszolgáltatottságunkat, embervoltunk-kal járó esendőségeinket, sorsunk kiszámíthatatlanságát, meg nem érdemelt hányattatásainkat, azt, hogy az élet csupán ha-ladék, melyet születésünk pillanatában kaptunk a kaján-kegyes haláltól...Mind-mind visszatérő motivuma az 1850-es évek Arany-lirájának.../Pl.: *Kertben, Gondolatok a Békekongresszus felől, Reményem, Mint egy alélt vándor., Az örök zsidó* stb./ A lírai "kommentárok" ebben az ötvözetben ugyanezt fejezik ki a maguk szintjén. Istók élete első huszonnégy órájának furcsa kaland-jai bizarr halmazatukban tulajdonképpen az egész emberi lét kockázatosságát fejezik ki. Ebben rejlik "a furcsa mese lelke" ahogy Ady mondja a *Margita élni akarról*: "Igaz csupán e furcsa mese lelke." (Másoknál - Arany Lászlónál, Vajdánál, Kiss Jó-zsefnél stb. - a cselekmény logikája nem ennyire bizarr, vagy ilyen értelemben jelentéshordozó, igazában a hagyományos ér-

telemben vett epikum természetét követi.)

A *Margita élni akar*ban Ady a maga módján ugyanezt valósítja meg, s épp oly távol áll éppen ebben *A délibábok hőseitől*, mint a *Bolond Istók*. A *Margita élni akar* cselekménye, a hősnő és rajongóinak furcsa, az olvasó számára kusza és indokolatlannak tűnő, sürgős-forgása, nekibuzdulása és öneleesztése ugyanebben a viszonyban van az ugynevezett lírai kommentárokkal, mint Arany János művében. A *Margita* epikuma tehát mintha nem is "elleplező burka" lenne Ady lírájának, mint FÜLDESSY állította, nem is "puszta keret", "ürügy" a gondolati líra előbontakoztatására, ahogyan KIRÁLY jellemzi; a "szubjektív lírai vallomások nem magaslanak ki messze", mint VEZÉR ERZSÉBET véli mentegetni a művet epikumának állítólagos gyengéit hallgatólagosan elismerve. Ez a furcsa "epikum" szerves eleme a költeményegésznek, mint Arany János *Bolond Istók*jának első énekében.

*

KIRÁLY ISTVÁN a *Margita élni akar*ban megnyilatkozó íróniát vizsgálva olyan nyelvi fordulatok hosszú sorát idézi, amelyek paradox voltak, szándékolt visszájukra fordítottágukdiszszonanciájuk révén, meghökkentő köznapiságukkal szolgálhatták a KIRÁLY szavai: - "belső legyűrtség, tragikus keserv" hangulatát, s kiváltképp alkalmasak voltak a stilisztikai figurák közül az irónia eszközeiül a zeugmák és a halmozások a maguk összetettsége, két illetve többtagúsága révén.¹⁰ Példái közül néhány: *S addig hagyjunk szabad utat a vágynak - S minden becsületes magyar zsiválynak. S már rádobják a vízes takarót, Teknővízzel kiöntött szegény kised, Ejh, most mindezt az ördög vigye el, A fene tudja, hogy mi lesz velünk; Következik a következetlenség, Ki vár, várós, várják s nem várhat várva.*

Ebben a vonatkozásban - bár az irónia Byronnál s a hazai versesregény-szerzőknél is megvan, hisz ez a műforma jellemzője - ismét Arany János *Bolond Istók*jának első éneke mutat legnagyobb hasonlóságot a *Margita élni akar*ral. (A példák éle természetesen a szövegösszefüggésben és a kor költői nyelvezetéhez viszonyítva érzékelhető igazán) *Éljen, ki nagy bolond volt, mint ezek!*, *No már az első versben kér'm aldsson, S ha olykor ő valamit feltekert, - Az nem az ész volt, csak helyettese - Egy töksi homlok...*, *Hol hősem első nyikkandása hallik, Távol serénykedik hivatalában - Horkolva lelkiösméretesen...* A költők koszoru helyett aggatnak magukra: *Piros galandot, zsályát, tulipánt, - Szászorszápet /de mely egyszer se szép/, - Uveg kalárist, rézgombot, csalánt, - Sok színű rongyot és több ily izét. A csősz Száját, ameddig nyult, széjjelnyitotta, - Ledsitozván egy hang-nyolcadot; - Majd ökleit szeme gödrébe dobta - S midőn kivette, látván a napot...* *Hol egy régóta nem hallott zene - Ily szókra fakasztá: mi a fe...? Körültekinte és örömmel látta - Hogy ameddig belát, senkit se lát, stb.*

Ennyi és ilyen éles ironikus fordulat nincs se Arany Lászlónál, sem Vajdánál, sem Kiss Józsefnél, csak kettejük-nél, akiknek lelkiállapota és reagálásmódja ezek szerint rokonabb ezekben az eddig hittnél és föltételezettnél.¹¹

III.

Nincs olyan Ady-dokumentumunk, amely tétélesen igazolná, hogy Ady olvasta a *Bolond Istók*ot. (Mint ahogy arra van, hogy ismerte *A délibábok hőseit*.) Nehéz viszont elképzelni, hogy ne ismerte volna alaposan Arany költői termését egészében, hiszen az Arany-kérdés, tudnivalóan, állandóan foglalkoztatta.

Ady 1911-ben, a PETŐFI NEM ALKUSZIK indulatos sorai után leírta Aranyról vallva a STRÓFAK BUDA HALÁLARÓL-ban a sokat idézett engesztelő sorokat: "Ha majd Arany már nem lesz elég tápláló az élősdieknek, végre majd azoké is lehet, akiket eddig elkergettek tőle." És alig egy esztendőre rá, a *Margita élni akarban* - és éppen ebben az epiko-lirikus versezetformában! - írta:

*Arany János volt a végső lobbanás,
Süket és sötét volt a magyar lélek,
Majd harminc évet rossz álomban szunnyadt,*

/Mikor Margita Párizsba jött/

Mégsem Vajda János - akit ősének vallott - hát a "végső lobbanás" ő és harcostársai előtt? Ugy tűnik, nemcsak Vajda János "hid" Petőfi és Ady között, de - ha közvetettebben is - az akkoriban keveset emlegetett lirico-epikus Arannyal is megszületett Adyban a konszenzus. És bizonyára nem véletlenül (akaratlanul vagy tudatosan?) a líra és epika e jellegzetes háttérterületén, a magyar versesregényben. Nem az ideális harmóniát keserves önfegyellemmel maga számára kiküzdött "tempózó" Aranyt - ahogyan a *Hunn, új legendáiban* aposztrofálta - találta meg itt Ady, hanem az Arany-kultusz konzervatív reprezentánsai által elkendőzött, elhallgatott, vivódó, vergődő, önmagával és közelmúltjával, kétségesnek ígérkező jövőjével elkeseredetten számot vető lírikus Aranyra lelt az önmagával vivódó, addigi utját keserű iróniával latolgató Ady Endre.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Varga József: Ady Endre. Magvető Bp. 1966; Király István: Ady Endre. Magvető, Bp. 1972. I-II.; Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Gondolat, Bp. 1977. /Második átdolgozott kiadás./
- ² Arany László: A délibábok hőse. 1873, Kiss József: Legendák a nagyapámról. 1911, Ignóty: Slemil keservei. 1891. c. művekre utalunk.
- ³ Amicus Kiadás, Bp. 1921.
- ⁴ Uo. 7-8. /A kiemelés N.J.-től./
- ⁵ Vezér E.i.m. 413-414.
- ⁶ Király István: Ady Endre: Margita élni akar. Kortárs. 1972. 1. 64-79.
- ⁷ Németh G. Béla: Arany László Válogatott Művei. Bp. 1960. MKL. Bev.; Tamás Attila: A magyar versesregény-irodalom, és a műfaj néhány sajátossága. ItK 1965. 3. sz.
- ⁸ Tamás Attila i.m.
- ⁹ Vezér E. I.m. 411-412.
- ¹⁰ Király I. i.m. Kortárs. 1972. 1. 71.
- ¹¹ Németh G. Béla i.m.-ben kimutat Arany Lászlónál néhány tájszót, "rusztikus felütést", "csufondáros, diákos-zsurnaliszta izü jelzőkapcsolatot", de ezek sem mennyiségben, sem élességben nem közelítik meg Arany Jánoséit, vagy Adyét.

KRAJKÓ ANDRÁS

HARCOK ADY IRODALMI ÖRÖKSÉGÉÉRT

Irodalmunk újabb korszakaiban alig ismerünk olyan csendes időszakokat, amikor az új gondolatokat adó és új formavilágot teremtő költői, írói életművek, vagy irányzatok körül, széles hullámveréseket kavarva, ne lángoltak volna fel heves viták, vagy csatározások. Velük az irodalomtörténetírásunk külön nem igen foglalkozott. Pedig megérdemelnék az utókor nagyobb figyelmét, mert ezek nemcsak periférikus, esetleg rossz emlékeket idéző kísérő jelenségei a literatúrának, hanem az irodalmi élet befolyásolói, sőt a kor izlésének, művészettudatának, közgondolkodásának alakítói és egyben kifejezői voltak.

Ez még akkor is jellemző volt, ha ezekben a vitákban gyakran személyi indulatok; ma már senkit sem érdeklő "ügyek", vagy intimítások is felszínre kerültek, mert mögöttük, mélyükön így is az egyetlen tulmutató, közösséget foglalkoztató művészeti, társadalmi, ideológiai kérdések feszültek. Egyben ez a magyarázata annak is, hogy nálunk az irodalmi polémiák, még ha szelid mederben is indulhattak, nem maradtak meg az irodalom szféráiban, hanem ezeken átcsaptak, és a hullámveréseik felborzolták az adott kor egész szellemi életét.

Nyilván sok oka van annak, hogy irodalmunk egy-egy ilyen vita csúcsán vált igazán közügyggyé. De bizonyára köztük van az is, hogy literatúránk évszázadok óta igen erőteljes jelzője, hordozója és kifejezője volt az állásfoglalásra készítő nemzeti és társadalmi gondoknak s harcoknak. Voltak korszakaink, amikor ez a közéleti jelleg különösen erős és meghatározó volt. Ilyenkor az irodalom körüli viták is szenvedélyesebben izzottak fel, és valóban feltöltődtek az adott

kor nyugtalanító jelenségeivel.

Mindez jellemzője volt az Ady körüli háboruságnak is, amely a huszadik század hajnalán, a modern magyar irodalom térhódításával kezdődött és meg-megújulva csaknem napjaink-ig tartott. Feltűnő, hogy ezeknek a vitáknak milyen sok hasonlósága volt a megelőző korok vitáival. A polémiák ekkor is az irodalom jegyében indultak, de végül már alig volt irodalmi jellegük.

Igy szélesedett a századforduló utáni magyar szellemi élet haladó erőinek nagy harcává a *HOLNAP*-vita; a féltékenységen és meg nem értésen túl kapott társadalmi, politikai töltést a *NÉPSZAVA*-vita; vagy a háboru idején, több és veszélyesebb lett a lejáratozó intrikánál *RAKOSI JENŐ* Ady-ellenes támadása. Ezekben a vitákban újraéledtek pl. az annak idején Petőfit ostromozó förlényes és elvakult indulatok. Még a terminológiák és a felsorakoztatott támadó vádak is csaknem azonosak voltak. Mégis, - e közös vonásokkal együtt is-, az Ady körüli háboruság, mind méreteit és intenzitását, mind tartalmát és a szellemi életben betöltött centrális szerepét tekintve, páratlan jelenség volt a magyar irodalomban.

Közel félévszázadon át az irodalmi élet harcainak többnyire Ady volt a tengelye. Ez időben alig volt egyetlen jelentősebb vita, amelynek ne ő került volna a középpontjába. Történetüket pusztán a hatalmas terjedelmű és sok szempontu anyag miatt sem lehet egy tömbben áttekinteni. De nem lehet azért sem, mert közben a körülmények, a feltételek változásával átalakult a kor politikai, ideológiai áramlataihoz erősen kötődő viták célja, jellege, tartalma is.

Főleg az utóbbit megfontolva célszerű a viták történetében a következő két szakaszt megkülönböztetni. Az egyik 1919-ig terjedően, amelyet "Ady-körüli háboruságnak" nevezhetünk; a másik a költő halála utáni időszak, amikor változott körülmények között és változott célokkal továbbgyűrűznek a polémiák, sőt újabbak keletkeznek. Látványos fordulatok még ezután is jönnek a viták menetében, de a lényegük válto-

zatlan marad. Allandósul az alapkérdés, ti. az, hogy "kié Ady?" illetve, ki, mit vállal, vagy mit utasít el a nagy ivű, sokirányba mutató életműből. Még pontosabban, kik, hogyan és milyen társadalmi, -ritkábban irodalmi-célok erősítésére, igazolására igyekeznek felhasználni a költőt. Tehát 1919 után Ady irodalmi örökségért folyik a küzdelem.

Egy-egy fontos mozzanat, vagy meghatározó jelenség kiemelése szándékából, a kérdéseket rendszerint csak ilyen élesen lehet feltenni. Azonban előre kell bocsájtani, hogy az Ady-viták sokkal összetettebbek, indítékokban megosztottabbak, mint ahogy azt itt a kérdésfeltevések sugallják. Persze, hogy voltak bennük rosszízű, alantas célokat szolgáló, elutasító, vagy kisajátító és mindezt leleplező, védő szándékok, de ennél fontosabbak és tanulságosabbak az ellenforradalom szorításából lassan eszmélők Adyhoz fordulásai.

Már utaltam arra, hogy 1919 után az Ady körüli viták, céljukban, tartalmukban megváltoztak, ezért ezt az időszakot külön korszaknak tekintjük. A továbbiakban ennek néhány jellemzőjét kívánom kiemelni. Azonban éppen ezek megvilágítása érdekében szükséges rámutatni az előzményekre is, és legalább a következő kérdésekre részben választ kell keresni. Melyek voltak az Ady-körüli háborúság okai? Miért volt ezeknek a vitáknak centrális szerepe az irodalmi, sőt a szellemi életben? A polémiaikban miért kerültek előtérbe a kor politikai, ideológiai kérdései?

Az Ady-körüli háborúságról

Ady Endre először tulajdonképpen nem is a verseivel, hanem a nagyváradi kanonok-sor fényességét a nyomortanyákkal szembeállító mágnások, püspökök birodalmát ostromozó, változásokat sürgető, radikális eszmeiségű publicisztikájával

keltette fel maga ellen az uri Magyarország dühét. Ez az indulat csak akkor irányult a költészete ellen, amikor verseiből a magyar ugarról vádolón és lázítón felhangzott a sirály sikolya. Igaz, ekkorra már költészete formákban is megújult s eltért a hagyományos, kanonizált népnemzetitől. Természetesen ez is izgató anyag volt; és ezért a meg-meg ujló vitákban nem volt kis szerepe a konzervatívok megmerevedett esztétikai nézeteinek, avult értékeitelleteinek, mindig ideges félelmének az újtol és a divergációkkal szembeni - talán evidensnek is felfogható - borzongásának, ellenállásának. Azonban a költő elleni támadásokat -keletkezéseik is mutatják - elsősorban mégsem Ady esztétikai, hanem politikai, ideológiai másfélesége, új érzésvilága s látása váltotta ki.

Kétségtelen, hogy az Ady körüli háborúság centrumába a politika került. Ennek oka elsősorban Ady életművében rejlik. Már pályakezdésekor "kemény, büszke daccal", igen erőteljesen intonált és az *Új versek* c. kötet megjelenése után hamarosan a modern magyar irodalom élvonalába került. A magyar ugart előtte még senki sem látta és láttatta olyan visszataszító, lehúzó erőnek, szépséget, virágot, embert ölőnek mint ő; és a teljes, igaz életet akaró - kereső emeber, a gondolkodó és a költő természetesen azokkal tartott, akik várták, szervezték az újat, a változást hozó forradalmakat.

Költő volt, tehát verseivel is beleszólt a politikába. "Esztéta barátainak" is hangsúlyozta: "Nem tehetek róla, hogy érdekel, izgat, foglalkoztat a saját magyarságom s a magyarság együttes kinja, problémája, sorsa. Nem tudom a történeteket előkelően, finoman a multba, vagy a jövőbe transzponálni és mert talán a vers leginkább az erőm, verssel üvöltök bele a politika kakofoniájába. Az efajta részvevést a ma politikai harcaiban legjobb erőnkkel s mindig a fölszabadulni vágyók mellett olyan nobilis, de muszáj adónak tartom, mint a milliomosok jótékonyását."¹

Akarta és vállalta a politikai küldetést. Ha tehetette, bele is szólt a politikába. Azonban az ő szava sohasem egy volt a sok között; több és messzehangzóbb volt másokénál, mert Ady valóban "megélve az egykoru magyar valóság problémáit, megélte egyben a kor egészét is, megélte az imperia-
lizmus és az ellene forduló forradalmak korát: megélte a huszadik századot."² Megélte és egyben megkísérelte mind azt a sokféle utat, amit a tegnapot elutasító, értelmes élet után sóvárgó, a holnapot kereső, változásokat akaró embernek a századforduló felkínált. De őt közben nem a gyorsan tova-tűnő felszíni jelenségek és az elsuhanó, olcsó, divatos élmények borzolták meg, hanem a felszint is alakító erők. Tudott a lényegre tekinteni: mélyre és messzire látni. Ünnelem-zésként is felfoghatjuk Ady Gauguin-ről írt eme szavait: "Hogy hogyan lát Paul Gauguin? Jobban és többet akárkinél. Szint. új, sok szint és vonalat, élesen, együtt. És nagyszerűen összefoglalva."³ Adynak volt tehetsége az összegezésre és ezért is, a kortársai közül ő fejezte ki legteljesebben a század "ellentmondásait, hívó reményeit",⁴ kora társadalmi nyugtalanságát, megújodási vágyát: majd végül az érlelődő forradalmakat. Csoda-e ha megértő, fogékony rokon lelkekre talált, akik a maguk érzéseit, vágyait, gondolatait vélték kihallani a költő verseiből. És csoda-e, ha ugyanakkor ez a látás és láttatás provokálta és ellene hangolta mindazokat, akik a "tegnapban éltek" és minden újnak, haladásnak ádáz ellenségei voltak? És természetes, hogy az életműnek ez a jellege és fogadtatása állandó ösztönzője és éltetője lett mindenkor az Ady körüli vitáknak.

Az életmű; a benne rejlő politikum, tehát a forrása a vitáknak. Azonban ezek a polémikák nem csendes, meghitt, barátságos belső eseményei voltak az írók szűkebb köreinek, hanem indulatokkal telített, kemény háboruságok, és majdnem minden esetben tulmentek az életmű, sőt az irodalom keretein is, és igazi közéleti eseményekké váltak. Ez csak azért volt

lehetséges, mert bennük eleve az irodalom határain tulmutató társadalmi-politikai tényezők is hatottak.

Alig hogy elszállott az ezeréves államiságot ünneplő mámor, különös erővel egyszerre felszínre tört mindaz a sok baj, elégedetlenség, szociális, nemzeti gond, amely a század végére felhalmozódott. Már nem lehetett elfeledni, főleg észre nem venni, mutatták ezt az éleződő társadalmi harcok; az aratósztrájkok, munkabeszüntetések, tüntetések. Új Magyarország volt születőben. "Az idők olyanok - írja Ady - Ez a kis magyar világ, itt háborog... Aki nem csupán arra termett, hogy egy számmal növelje a születési és halálozási statisztikát: most nem alkudozhat. Harcol, ahogy tud."⁵

Állásfoglalásra késztető és polarizáló idő volt ez. Az egyik oldalon fokozódott a várakozás, a harci és szellemi készenlét: megnőtt a fogékonyosság az új eszmék és célok iránt: a másikon, az úri Magyarország mozgósította az erőit, bűntetett és megfélemlített. Erősödött a terror és a könyörtelen perzekutori szellem s akarat. Olyan izgalmakkal és feszültségekkel telített légkör alakult ki, amelyben átforrósodott a levegő s megnőtt a rezonancia.

Ady ennek a kornak kavargó vágyait, érzéseit, indulatait öntötte formába és szóltatta meg. Ezért ebben a közegben költészete fogékony és megértő elmékre talált és természetesen felerősödtek embert, nemzetet, magyarságot, társadalmi haladást érintő ébresztő, izgató s mozgósító; másik oldalon pedig borzongásokat és támadó indulatokat gerjesztő gondolatok. Életműve így lett a századforduló utáni magyar társadalom ébredésének, forrongásainak s harcainak egyszerre hírhozója, kifejezője és serkentője. És ilyen viszonyok között, ebben a légkörben szükségszerűen ütköző területe a haladó és reakciós erőknek; kiváltója és éltetője a körülötte való háborúságoknak.

A korszak számontartott nagy politikai vitái az irodalom

kapcsán indultak és főleg Ady körül zajlottak. De vajon miért? Megsokasodtak az olvasók és nagymértékben kibővült az irodalomismerők köre? A kiadott könyvek, folyóiratok s lapok példányszámai azt mutatják: nem! Magyarországon a literatura közvetlenül ekkor is szűk rétegre hatott. Azonban az irodalom formáló szerepe sohasem mérhető csak példányszámokon, mert az sokféle uton és főleg közvetett módon is tud érvényesülni. Különösen tud egy fogékony korszakban; amikor egy-egy író, költő egy-egy művével is megrázhatja a közvéleményt. Valószínű Schäffer Gyula mázolósegéd sem járatta a *NYUGATOT*, és a *NÉPSZAVÁHOZ* küldött levelében mégis, az új irodalmat és a viták lényegét értően, így polemizál az Adyt támadókkal: "A tébolyda költők /*RAKOSI JENŐ*re utal itt, aki először nevezte így a *Nyugatosokat* K.A./ megtanítottak bennünket látni és érezni... És ha verset akarunk élvezni és a mi sorsunk tükrébe belenézni, belenézünk Ady verseskönyvébe, amely nekünk munkásoknak szent."⁶ Ez a levél is bizonyosága annak, hogy az irodalom közvetve, vagy közvetlenül "látni és érezni" tanított. És ekkor egyre erőteljesebben, mert mind gyakrabban vetette fel a közösségi gondokat. Ezzel viszont megnőtt a közvetlen társadalmi szerepe, és egyben szükségszerűen a nézetek ütközésének, és a vitáknak színterévé vált.

Ide vezetett az irodalom belső fejlődése is. A kialakult új magyar irodalom, amely ha nem is volt egységes; sorait sokféle szándék és esztétikai nézet tarkította: de ekkor, mégis egészében elválás volt a konzervatívok embereszmenyétől, érzésvilágától, esztétikai normáitól, és új izlést, új célokat, a fősodrában az irodalom korszerűsítésének, eszmeiségében pedig határozottan az ország demokratikus átalakulásának igényét hozta. Ady szavaival az irodalom "jóslója", "előzője", "előfutárja" volt a társadalmi és politikai megújulásoknak. Igaz, a krízis akkor már az élet minden területén megnyilvánult, de ezt leginkább az irodalom fedte fel és ezért is vált a társadalmi erők harcainak egyik fő színterévé. Ismét Adyt idézem,

aki *A HOLNAP*- és a *NÉPSZAVA*-vita tanulságait mérlegelve /már írásának címe is sokatmondó: IRODALMI HÁBORUSÁG ÉS SZOCIALIZMUS / elsőik között figyelt fel arra, hogy "ez az egész új, mai irodalmi kalamajka nem lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül ... Egy bizonyos s ezt már e néhány sor írója érzi és éli: ez az irodalmi háboru gyermeke a szociális háborúnak - hiszen éppen ezért félnek úgy ...tőle."⁷

Ady imént idézett gondolata nem volt az új magyar irodalom vonzáskörében mindenki számára természetes. Az viszont igen, hogy ez a mozgalom különválás, majd elszakadás volt a konzervativizmustól és egyben a korban jelenlévő sokféle, új utkeresés ösztönzője és összetartója lett.

Ady kellett ahhoz, hogy ebben a kavargásban észrevegye a meghatározót; a társadalmi indítékokat. És valóban, az új magyar irodalom minden vonatkozásában; sikereiben, összetettségében, belső megosztottságában, ugyanakkor mégis egységében a baloldali erők mobilizálódása, az ország demokratikus átalakulását sürgetők egymásra találása és elválasztó sokszínűsége, mozaikszerűsége tükröződött. Mert egyszerre volt itt jelen és hatott a magyar ugarral szembekerülő egysége a változások, az új Magyarország akarásában; ugyanakkor megosztottsága a hogyan, a harci módszerek, de főleg a változások különböző értelmezéséből adódó célok sokfélesége miatt. Ebben a vonatkozásban nagy volt a divergáció. Az elképzelések széles skálán mozogtak; az egyéniség valamiféle önfelszabadításának a gondolatától, kulturális misszió át /"Minden mostantól jobbal pótolunk"⁸ "Minden; változásért és újért kiált itt"⁹/ az Ady hirdette forradalmi szándékokig iveltek.

A célok sokfélesége természetesen az elképzelt és a váltalt jövőkép, s az arravezető utak sokféleségét; a baloldal eszmei, politikai megosztottságát is jelentette. Azonban ekkor a közeli forradalmak vonzásában, az idő előrelendítő, tettekre ösztönözó sodrásában nem ez volt a meghatározó, hanem az egymásra találás, az egység fejlődése és erősödése.

Ady erről és a visszafoghatatlan lendületről így vallott:

*Bécs, babona, gróf-gőg, irigység,
Keletiség, zsandár, alázat,
Egy Isten se tudná lefogni
Ereinkbe ma már a lázat.
Ma még tán egymást összetévesztjük.
Holnap egy leszünk, észre se vesszük.*¹⁰

Optimista volt a költő? Lehet. De az tény, hogy ekkor érezhetően érelődtek a feltételei a polgári demokratikus átalakulás különböző osztagai összefogásának, osztályszövetségének. Ezért soraikban az utak, ha még sokfélék és megosztók is voltak, de nem távolodtak el: ellenkezőleg, összetartottak és ahogy előrehaladt ez a folyamat, úgy erősödött egységük és egyben a két pólus; a régi Magyarország hívei és a demokratikus erők küzdelme.

Lényeges jellemzője és számottevő alakítója ez a kor szellemi és irodalmi életének; egyszerre jelzi a tárdadalomban lévő mozgásirányokat, kialakuló erővonalakat és azt a hátteret és közeget, amely ekkor az irodalmi vitákat is szükség-szerűen kiváltotta. Mert ezek fellángolásában, de még megnyilvánulásukban is, tul a pillanatnyin s egyedin, volt törvényszerűség. Vajon A HOLNAP antológia, hét fiatal költővel - még ha élükön Ady volt is- és a körülöttük szerveződő kis, vidéki mozgolódással nőhetett-e volna országos üggyé, ha nem kapcsolódik az új irodalom szélesedő áramához, ha a kötet megjelenése időben nem esik egybe az irodalom frontjain egyébként is ütközni kényszerülő erők szándékával? Vagy, - ez úgy kapcsán - a türelmetlen aktuálpolitika makacs berzenkedései, a perzekutor kritika okatlan dorongolásai kavarthattak-e volna a szellemi élet egészét megmozgató vihart, ha bennük az antológia bírálatán tulmutató szándékok, célok nincsenek? De voltak ilyen szándékok. Különösen a NYUGAT megjelenése után vált ez nyilvánvalóvá, amikor az új irodalom hangja magabiz-

tosabb, tisztább s messzehangzóbb lett, és esztétikai más-félesége mellett egyértelművé vált a hatalomtól való elfordulása, szakadása. A konzervatívoknak ekkor már létkérdés volt e fejlődés megtörése: soraikban egyre halmozódott az indulat és az érv a leszámoláshoz. Ütközésük s harcuk a törénelem síkján elkerülhetetlen volt; az antológia csak alkalmat adott erre.

A *HOLNAP*-vitában tehát két ellentétes, más-más osztálybázist, érdekeket, célokat tükröző és ezért más-más eszméket, életérzéseket, ideákat kifejező s hordozó irányzat került szembe. Végső soron ez és a fentiekben vázoltak összegezik a választ ezekre a már előbb feltett kérdésekre. Miért volt A *HOLNAP* - s az ezt követő vitáknak centrális szerepe az irodalmi, sőt a szellemi életben? A polémiaikban miért kerültek előtérbe a kor politikai, ideológiai kérdései? Azonban még joggal kérdezhető: mégis, hogyan volt lehetséges, hogy e nagy erők harcának tengelye tartósan Ady legyen? Az irodalmi viták pedig rendszerint miért fejlődtek Ady körüli háborúsággá?

A közelfő forradalmak előhírnökeként megnőtt az eszmék, ideológiák szerepe és természetesen felfokozódott a harcuk is. A századforduló utáni társadalmi nyugtalanság, vagy jellemzőbben, ahogy *KIRÁLY ISTVÁN* nevezi: "az eltöprengtető krízis" egyre határozottabban állásfoglalásra, a szorító gondokkal kapcsolatosan kérdések feltevésére s a válaszok keresésére is ösztönzi az embert. Azonban a marxizmust leszámítva a baloldali eszmék gyakran nem önálló gondolatrendszerekben, hanem amorf állapotban voltak és elemeikben, leginkább életérzésekben, sejtésekben kavargtak elő. Az irodalom pedig különösen alkalmas arra, hogy az ilyen eszméket - megelőzve az egzakt megfogalmazásukat - életérzésekben, jellemeikben, sorsokban távlatokba helyezve, hangulatokban, motivúrendszerekben a felszínre hozza. Ady a *Láznak ifju serege* című, a Galilei-körnek küldött versében a mozgalmat s az új eszméket magasztalva írja:

*Szétcsöörtetett a Láznak csapata
Betűt, vonalt, színt és hitet kivádtott,
Hályogot tépett a magyar szemem
S mink nézetjük most vele a világot.*

.....
*Igy lettünk mi az új-látó-szemek,
Új rezdülés és ünnep az idegben,
Hit, vágy, cél, csók mind-mind azóta más,
Mióta mi lüktetünk a szivekben.¹¹*

Az irodalom természetesen nem pótolhat egyetlen társadalmi mozgalmat sem; de hályogot téphet és támaszthat *új-látó-szemek*et. Ezt a küldetést különösen Ady költészete teljesítette, mert a költő érezte, élte és kifejezte korának minden keservét és vágyát. Maga is utal erre, amikor a *dísznőfejű Nagy-urral* folytatott reménytelen élet-halál csatában így bizonyítja élet-jogát s, követeli jussát:

*Az egész élet bennem zihál,
Minden, mi új, felém uget¹²,*

Sokan a zseni -góg tulzásának fogták fel e lírai önjellemzést. Azonban az életmű hitelesíti ezt a vallomást. És ilyen összegzőnek, egybefoglalónak látták, tudták a költőt a kortársak is. *Ignotus* írja: "minden élet gazdagszik az övéből .. Minden verse eleven élmény."¹³ *SCHÖPFLIN ALADÁR* így jellemzi: "Szivta és gyűjtötte magába az életet, mint ahogy az exponált helyre tett villámhárító szivja magához a légkör villamos áramait."¹⁴ Több és mélyebb volt baráti gesztusnál, *MÓRICZ ZSIGMOND*nak, a már halott költőt sirató és hatását felidéző lélekből kiszakadt fájdalmas vallomása: "és tovazugja Adria /és minden élet itt: /hogya mi vagy nekem: / magyar-nak: embernek: sejtnek / ó, fölszabadító! Fölszabadító."¹⁵ Az alábbi kissé elfogult lelkesedésből is kiérződik, hogy valószínűleg hogyan is hatott, hódított s milyen ellenállásokat

keltett a "Fölszabadító": "Új versekkel, új igékkel, új hajóján, amikor betört Devénynél második honfoglalásként rácsapva a lelkekre. Minden verse egy-egy forró lehelet volt... amikor rámutatott a szürke, sívár magyar ugarra! Hogy rontott rá átkozódva a rabtartó ugaros gazda, vén Pusztaszer csatlósaival! Hogy akarták szemünket bekötni, hogy utat tévesszünk, akik sóvárogva vártuk, lestük a parton, hogy felvegyen bennünket szűz vizekre induló hajójára! Hogy ordították a fülünkbe: Őrültek vagyunk, vissza, vissza, hátrafelé, hisz részeg az az Evezős: de szárnyalt, szárnyalt felénk a *szállani, szállani egyre*, szívünk elfordíthatatlan iránytű gyanánt újra és újra csak az ő kormányra felé rezzent!...bizony belelábaltunk a hullámokba, ő hajójába segített bennünket, a vén kalózok hiába próbálták vad hejehujával bekeríteni, csáklyáikkal felfordítani a karcsu fehér hajót, az sirályként csapott ki közülük, a Hajós diadalmas dallal dölt neki a rudnak: "röppölj hajóm, ne félj hajóm": dala mint csucsvitorla röppent föl és suhant, szállott a szent vitorlás és piros napszállta felől új horizontok libegtek elébe!"¹⁶

Ezek az új horizontok természetesen ott sejlettek az "új ütemű lovaghad": a magyar progresszió különböző osztagai előtt is; csak hogy más-más ígérettel. Ady viszont hatalmas ivű pályályaán ezeket szinte mind befutja: megkísérelt minden utat, amit a százada felkinált. De nem szertelen ide-oda csapódás vezette őt, hanem határozott egyirányú fejlődés, mely az érzelmi forradalmiságtól¹⁷ a magyar ugar fojtó szoritása elleni tehetetlen, dühös lázadásra, a reménytelen messiás sors vállalásán, majd a felfokozott én, az intellektuel, a művész néha fölényes, arisztokratikus elfordulásain, istenkéréssein, és mindezzel együtt, csak azért is daccal, az emberibb holnap hívásán át, végül a forradalmi gondolat következetes vállalásáig ivelt.

Nem igen volt a magyar progresszió sorában olyan személy, aki ne tudott volna azonosulni az Ady életmű vonulatának va-

lamelyikével, ezért természetesen összekötő kapocs lehetett a baloldalon. A sors már ezért is különös szerepet juttatott a költőnek: élre került, aki feszültségekkel telt léghőben mint "az exponált helyre tett villámhárító-ujra idézhető *Schöpflin*-szívja magához a léghő villamos áramait". S amikor a háborúság kitört, ebben a pozícióban akaratlanul is a küzdelmek tengelyébe került.

Azonban ennek volt még más oka is. Ugyanis az *új ütemű lovaghad*, egészében nyilván nem tudta végigkövetni meredek útján a költőt, aki a *Láznak ifju serege* élén, már a polgári forradalmon is túltekintett és immár tétovázás nélkül vallotta:

*De mezét ez új Kisértetnek,
Vörös mezét vígan és újból,
Újból magamra öltöm.*¹⁸

És akit a *vörös mez* nem vonzott, s nem kisértett meg az *új Kisértet*, az egy-egy állomáson kivált a hadból: lemaradt.

A sok szándéku és inditéku baloldalon az életműnek volt megosztó jellege is. Azonban ekkor mégsem ez dominált, hanem a közös jelleg, mert a társadalmi erők harcában és a progresszió sorában nem az eltérések, hanem a közös nevezőre hozható célok voltak a meghatározók. Az utak összetartottak s ez hatott a szellemi életre is. És itt is olyan körülmények jöttek létre, hogy Ady határozott, következetes forradalmat sürgető hangja *üzhetetlenül szétáradt s hálózva fűtötte az ereket*, eszméltetett, sokaknak ösztönzést, bátorítást adott, sőt célt mutatott, mozgósított. Ugyanakkor igaz az is, hogy ez a radikális hang a baloldalon is egyeseket meg-meg borzongatott, bizonytalanná tett; azonban mégis az életmű sokszínűsége révén ezeknek is utat nyitott, s ezért ekkor végül is, költészetének nem a megosztó, hanem az összekapcsoló jellege érvényesült.

Mindez együtt tette lehetővé, hogy a századforduló után a magyar progresszió különböző irányzatai, ha más-más hangsúllyal és okból is, de egyöntetűen magukénak vallhatták a költőt: és ugar-ellenes indulatukat, utkereséseiket, elképzelt vagy kimunkált jövőképeiket, végül forradalmi szándékait az életműhöz köthették. Azonban nem erőltetett kapcsolatok, hanem az uralkodó rend ellen felgyülemlett indulatok közös élménye alapján a kiutkeresésnek különböző szakaszaiban való természetes találkozások realizálódtak itt.

Mindebből kiviláglik, hogy a korszak szellemi életében különös zerepe és helye volt Adynak. Már ekkor lehetséges volt az, hogy az életműnek ki erre, ki arra a vonulatára, vagy szakaszára tegye a hangsúlyt; s a háborúságban a költő mögé álljon, vagy vele rokonszenvezzen, még akkor is, ha fenntartásai is voltak. Azonban ezzel együtt az is lehetségessé vált, hogy Ady által kifejezhető politikai, ideológiai célok, a költeményeivel felerősíthetők aktualizálhatók legyenek és ezen a szálon a kor különböző politikai irányzatai az életműhöz köthetessenek és a vitákban a költő kapcsán előtérbe kerülhessenek.

Az előzőekben körvonalazott helyzetek és az életműnek ez a jellegzetessége tette lehetővé, sőt szükségszerűvé, hogy Ady emberként is "csak azért is" daccal, messiás öntudattal, néha *Muszáj Herkulesként*, de az elkötelezett ember szép, morális tartásával, küldetését mindig tudatosan vállalva az élre; az ütköző zónába kerüljön, és a nagy erők harcában az egyik oldalon eszméket, célokat kifejező jelkép, mozgósító lobogó: a másik oldalon pedig, mindezért a támadások legfőbb célpontja legyen.

Ilyen körülmények között Ady körül bárhogy is indult el egy-egy vita, nem maradhatott az meg az életmű által felvetett esztétikai, művészeti kérdéskörökben, hanem ezeket félretolva, rendszerint átcsapott más területekre, sőt az irodalom szűkebb határait is átlépte; és az irányzatok harcává, végső-

soron pedig a progresszív és a konzervatív erők eszmei, politikai háborujává fejlődött.

Ha ebből a szempontból nézzük az Ady körüli háborúságok polémiáit akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezek tulajdonképpen nem is Ady-viták, hanem a költő ürügyén az irodalmi irányzatok és a szembenálló politikai erők küzdelmei voltak. Természetesen ez sohasem lehetett független az életműtől. Hiszen Ady költészete: mely az új irodalom markáns megnyilvánulása és egyben az akut társadalmi és nemzeti gondoknak a hirhozója s korában legteljesebb kifejezője volt; átfogta az élet minden izgalmas kérdését és ezzel valóban alapot teremtett és erős ösztönzést adott a viták kiszélesedéséhez.

Igy volt ez *A HOLNAP* vitában is; amikor a konzervatívok előbb az antológiát és Adyt, majd az új irodalmat és végül az egész baloldalt támadták. Közben az "érveiket" nem változtatták. Azokat automatikusan átvitték egyik körről a másikra és magától értetődően Adyt, majd új irodalmat és végül a baloldalt egyaránt elmarasztalhatták; az erkölcstelenség, a destrukció, a hazaárulás, az idegen majmolás és a nemzetvesztés más szörnyű vádjaival. És oda-vissza pásztáztak ezekkel a "szellemi fegyverekkel": Ady "vétkait" ráolvasták az új irodalomra; az új irodalom "vétkait" Adyra, és az egészet együtt a baloldalra. A megtámadottak pedig kénytelenek voltak közös erővel végig az egész frontvonal mentén védekezni. A fentebb kiemelték mellett, ekkor ezért is fejlődhettek az Ady-viták az új és a konzervatív irodalmi irányzatok küzdelmévé, a baloldali és a reakciós erők csatájává.

Mindebből az is következhetett, hogy a költő körüli háborúság nem egy-egy pillanatnyi fellángolás volt, hanem tartós küzdelem és mindaddig nem fejeződhetett be, ameddig a társadalmi erők harca el nem dőlt. Ezért Ady halálával sem ért véget a küzdelem, hanem tovább folytatódott. Azonban az

ellenforradalom győzelme után megváltoztak a körülmények, a feltételek: módosultak a társadalmi célok s az erőviszonyok. Mindezek hatására mások lettek a viták jellemzői is, melyeket érdemes külön is kiemelni.

Ady irodalmi örökségéért folytatott
harcok néhány jellemzője

A történelem tragikus fordulataival, forradalmak bukásával látszólag nem változtak meg az Ady-körüli viták. Rövid, dermedt csend után, újra éledtek a régi vádak, s nyomukban ismét hevesen fellángoltak és tartósodtak a küzdelmek. A költő megint a szellemi és természetesen az irodalmi élet harcai középpontjába került. És most sem az életmű esztétikai, művészeti, immár valóban halaszthatatlanul megoldásra váró kérdései kerültek előtérbe, hanem változatlanul annak, különböző értelmezésekben s módokon a napi gondokhoz kötött politikuma. Ezért váltak ezek a viták ismét különös gyűjtőpontokká, ahol összesűrűsödtek, alakultak, méginkább látványosan ütköztek az irodalompolitikai célok, ritkábban esztétikai, művészeti problémák; de mindenesetben és elmaradhatatlanul azok az elvek, politikai koncepciók, amelyek az irodalomra, de főleg a kor-
szakra voltak jellemzők.

Azonban ezek, a múlt időszak-1919 előtti évek-Ady-körüli háborúságaival való egyezések csak formálisak. A megújult viták éppen a legfontosabb vonatkozásaikban, lényegükben; céljaikban, politikai, ideológiai töltésükben változtak meg. Mi volt ennek az oka?

Az ellenforradalom véresen visszafordította a történelem kerekét és átmentette az *ugar világot, a magyar Pokol* minden

borzalmával, de a kor *csak azért is dacát*, összetartó, hívó, ösztönző reményeit a multba süllyesztette. Ugyanakkor a régi nemzeti s társadalmi gondok mellett, - nem utolsó sorban az ellenforradalom, válság, Trianon következtében - újabbak halmozódtak fel, ezért a merre? hogyan? mit tegyünk? kérdések továbbra is nyugtalanítók voltak. És mintha Adyt igazolná az idő;

*Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres és ostoba feneségek.¹⁹*

a terror ellenére lassan megindult az erjedés. De bizonyossá vált, hogy változatlanul már semmit nem lehet továbbfolytatni.

Az irodalmunk multjában is kevés ilyen éles, minden jelenségre kiterjedő egyéni irói, költői pályákat egyszerre korszakoló cezura volt, mint 1919-ben. A nemzetet és a társadalmat megrázó nagy események és következményei, az ellenforradalom okozta kataklizma, a vesztett remények miatti csalódottság, a nemzeti katasztrófa élménye, a társadalmi erők széttagolódása, a korszakra végig jellemző eszmei zűrzavar, a gazdasági és szellemi nyomor és a kurzus betegségei közvetlenül hatottak az irodalomra is. És mindezek következtében, mint a szellemi élet valamennyi szférájában itt is: *Minden egészt eltörött/ Minden láng csak részekben lobban.*²⁰ Elvesztek a "lélektől lélekig", ivelő utak; a távlatok és a volt célok. A szétszóródás, az egymásra nem-lelés kora ez: de ugyanakkor az újrakezdéseké is, mert bármennyire torzítottak, visszafogtak ezek a negativumok, mégis csak az *Élni kell* és a *Jaj, a Tüzet ne hagyjátok kihalni* parancsa, a gyógyító, kiutkereső szándékok kerültek előtérbe. Erre ösztönözött a társa-

dalomban is meginduló lassu átrendeződés. Mindezért újra kellett fogalmazni a célokat.

Ebből, nem először, - de nehezebb viszonyok között, mint valaha - nem kevés feladat hárult az irodalomra. Most, e depressziós korban, hátvédelem, belső szervezettség, eszmei felvértezetttség nélkül olyan területeken is célt kellett mutatnia és az előőrs, az uttörő szerepét vállalnia, amelyek részben kívül estek határain és lehetőségein. Ez a kényszerűség odavezetett, hogy az irodalom közvetlenebbül kapcsolódott az aktuális társadalmi célokhoz, a napi politikumhoz, részeiben közéletibb lett, és mozgalmi pedig gyakran kénytelenek voltak, rendszerint pótszerként, szellemi mozgalmaként fellépni.

Természetesen mindez csak egyoldalról jellemzi a kort és csupán néhány vonását villantja fel a két világháború közötti irodalmi életünknek. Azonban ez is nyilvánvalóvá teszi, hogy a literatura ismét ütköző területe lett a társadalmi erőknél politikai, eszmei céloknak, és egyben azt is sejteti, hogy ebben a helyzetben milyen ösztönzéssel, milyen légkörben és miért állandósultak újra a viták. De joggal vethető fel: miért kerültek ezek központjába Ady irodalmi örökségéért folytatott küzdelmek?

Azonban azért is jogos ez a kérdés, mert az lenne a természetes, ha a forradalom költőjét az ellenforradalom korában csend venné körül. Nyilván nyomós okoknak kellett hatniok ahhoz, hogy ez ne így legyen. Közülük itt csak néhányat említek meg.

Mindenek előtt az előbb vázolt körülményekre utalok és az elmondottakból azt emelem ki, hogy a kibontakozást keresőknek olyan kedvezőtlen helyzetben kellett újrafogalmazni a nemzeti társadalmi haladás programját, az emberség eszményeit, a magyarság s hazafiság kérdéseit, amikor ennek a kor sok negatívuma között olyan akadályai voltak, mint a szétszóródás, a megtévesztő ideológiák uralma, az ösztönző, összetartó eszmék hiánya, a divergáló, különutak megosztó hatása. De hol található kapaszkodót, irányjelzőt e távlattalan, szárnyakat szegő időben, a mégis kell parancsát követő, mozdulni igyekvő em-

ber? Szerencsére voltak ilyenek, köztük a közelmúlt felrázó, mozgósító nagy élménye; az Ady életmű. Igaz a költő most nem ragyoghatott minden fényével és főleg nem zenghetett forradalmi hangja, de gazdag életműve sokfelé kaput tárt a jövő elé, ezért hiányt pótol e zavaros időben és ösztönzést adott a tájékozódást keresőknek.

Mindez együtt tette lehetővé, sőt szükségessé, hogy Ady költészete ismét indító élmény legyen és a társadalmi erők különböző csoportjai, de főleg az ifjúság, ki-ki a maga számára és a maga módján újra és újra felfedezzék a költőt.

De mit jelentett Ady a szétesett magyar világban, a távlattalan korban, és mit adhatott az ellenforradalom szorításában vergődőknek? Ez időben teljes önmagát - ritka kivételektől eltekintve - soha: mert ehhez hiányoztak a feltételek. Életművének legszebb csúcsai elzárva és elérhetetlenül, sűrű köd takaróval fedetten magasodtak a kicsinyes világ fölé, de az arra vezető utak jórészt mégis járhatók maradtak, amelyeket a tiltások és a torlaszok ellenére sokan igyekeztek felkutatni, hogy rajtuk újra elindulhassanak. Már ekkor igazolódhatott a költő látnoki jóslata:

*Ifju szivekben élek s mindig tovább,
Hídba törnek életemre
Vén huncutok és gonosz ostobák
Mert életem millió gyökerű,*

.....
*Szent lázadások, vágyak s ifju hitek
Örökös urának maradni:
Nem adatik ez meg mindenkinek.* 21

Pedig nem kis erők dolgoztak azon, hogy ez ne így legyen, de a környfont vádak, a felelősség áthárítása és a tiltások ellenére a költő életműve ható és ösztönző maradt, sőt annak

számos motivuma, érzelem és gondolatköre az ellenforradalom világában nem várt aktualitással hatott. A terror légkörében, amikor KOMLÓS ALADAR szavaival: "letört, hagfogós emberek letünk": így erősödött fel s kapott különös hangsúlyt Ady bátorító, szívekig ható üzenete:

*Életet és hitet üzen egy halott
Nektek fiatal, elhagyott testvérek,
Az olvasztó Tűzet küldi a hamu
S láng-ohaját, hegy ne csüggedjete²² el:*

Ehhez hasonlóan egy másik versében:

*S csak Máé a rettenet,
Az Embernek, még csak van ember,
Megállni nem lehet.²³*

Ide kíváncsiak még ezek a sorok is:

*Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,
Mi kinünkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért
Ha orkánzik a Mindenség is²⁴*

S a háboru idején fájdalmasan felszakadt kérő, aggódó szavak újra milyen aktuálisan és messzehangzóan szóltak:

*S akik még vagytok őrzőn, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.²⁵*

A magyar ugaron termett "mégis morál" szép "csak azért is dac" visszafogottabb, fájdalomtól átítatottabb, de élete-
sebb és emberközelibb hangja szól itt az utókornak. És ezek a sorok, miként a *Rémnek*, a háborunak idején, most is, a

Magyar Babelnek ostoba korában, amikor ismét nehéz volt embernek maradni, helytállásra, a küldetés vállalására, morális tartásra, és *Az ember szépbe-szőtt hitének* megóvására, az *Élet* csak azért is tenni kell parancsának teljesítésére buzdítanak.

Ady a konzervatívok 1919 után is főleg a hazaárulás és a nemzetrontás változatlanul és makacsul ismételt vádjaival igyekeztek kitagadni a magyarság sorából. A költő mégis a kor emberének talán legtöbbet az egészséges magyarságtudat és az igazi hazaszeretet ébrentartásával adott. Még soha sem szabadultak rá az emberiségre ártó téveszmék - köztük a nacionalizmus, sovinizmus-oly hangosan, vadul és mindent elárasztva, zavart keltőn, mint ekkor. Trianon élménye, a szétszóródás, az eszmei zűrzavar és a nacionalizmus hagyománya még segített is a terjedésükben; divat lett a szólamos, handabandázó, üres hazafiság. És hogy ennek a zavaros áradatnak mégis akadt gátja, az a nép, a nemzet javára munkálkodó, cselekvő, népeknek testvérkezet nyújtó igazi hazaszeretet gondolatát hordozó s kifejező Ady életműnek is köszönhető. Igaz ez a szép internacionalista gondolat:

Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz

Végül egy erős akarat?

Hiszen magyar, oldáh, szláv bánat

Mindigre egy bánat marad.

.....

*Dundnak, Oltnak egy a hangja.*²⁶

az irredenta lázban idehaza csak halkán szólhatot, de felerősödött az elszakadt magyarság körében és változott, buktatókkal teli életük alakításában felmérhetetlen segítség volt.

Nem tulzás állítani, hogy Ady igazi hazafiságban gyökerező magyarság gondolata, ha nem is hódított látványosan, de

mégis a megosztottságban összetartó erő, a figyelmet a nemzet valós gondjaira terelő, a szociális lelkiismeret ébrentartója volt és e távlattalan korban ösztönzője lett minden olyan mozgalomnak, amely valamilyen formában a nép ügyét igyekezett szolgálni.

VARGA JÓZSEF mutatott rá,²⁷ hogy a kor embertelen világában, nehéz történelmi megpróbáltatások között is, az Ady életműből a humanizmus legmagasabb normáit, eszméit lehetett kiolvasni, ezért is "Emberségösszegző" lehetett, példa és ösztönző egy emberibb világhoz. FÁBRY ZOLTÁN így vall erről: "A szlovákiai magyar író a semmiből indult. Nem volt hagyománya, mintája és gyakorlata...Nem volt senkiye, semmije csak egy könyve: *A halottak élén*. Ez volt a kezdet, ez volt az indulás, a felrázó, a lökő indítás. Ady volt a legnagyobb emberélménye és az *ember az embertelenségben* lett az egyetlen törvénytáblája...Ady nyoma, indító szerepe, folyamatossága és jelenvalósága kimutatható minden szlovákiai magyar szellemi megnyilatkozásában végig, máig. Lényegjegyünk: a szocialista vox humana, itt és így született meg."²⁸

Ha így hódított az "Emberségösszegző" hazafiságból, humanumból, helytállásból példát mutató, ösztönző Ady, ha összekötő szál lehetett a szétszóródásban, akkor miért éleződtek ki körülötte a harcok, s a viták hevében miért állították gyakran torzítva, mindig más-más arcát előtérbe?

A bukás után a haladás forradalomhoz ívelő egyenes útja megszakadt s vele átmenetileg megszűnt az egységet teremtő összetartó erő. A progresszió kiábrándult, szétforgácsolódott; egymásra nem lelő osztagai, az eszmék zürzavarában külön-külön utakat kerestek. Ez sokféleséget és eltéréseket okozott, és sajnos nem az azonosságok, hanem a különbözőségek hangsúlyozódtak, ezért elkerülhetetlenül egymással is szembe kerültek. Ugyanakkor az Ady életműből mindegyik merithetett és teremteszetes, hogy ezt ki-ki a maga elképzelésének felerősítésére használta, és ezért az értelmezés is változott. A másik oldal, a jobboldal sem volt egységes, ezért nem volt az az Ady-

kérdésben sem, és a szélsőséges konzervatívokat, a hagyományos, konok Ady ellenzőket leszámítva, közülük is egyre többen igyekeztek valami módon a költő irodalmi hagyatékához kötődni.

Egyoldalú volt ez az affinitás, de ezzel együtt lesz teljes az a kép, mely megmutatja, hogy az Ady-perben milyen szélsőséges irányokból szólalhattak fel az irodalmi örökségért. Ennek tükörképeként a korban egyszerre, egymástól homlokegyenest eltérő és egymással szükségszerűen polemizáló értékelések születtek. Ezidőben így lett az elhunyt költőből, a "finom dekadentstől", a következetes harcosig, a világpolgártól a fajmagyarig, sovínisztától az igazi hazafiig, a filozsemitától az antiszemitáig, az őspogánytól a katolikusig, - s a kor terminológiájával - a destruktívtól a konstruktívig, még sok-sok minden, amint ezt az ideológiák, de még inkább a változó politikai célok megkivánták.

Az itteni keretekben még vázlatosan sem lehet áttekinteni, hogy a két világháború között hogyan hullámozott, változott az Ady-per: a viharai pedig mikor, milyen ideológiai, politikai célokat kavartak a felszínre és a költő irodalmi hagyatékát hányféle csoport hogyan, s miféle alapon vallotta magáénak, s a kedvezőtlen körülmények ellenére, mégis hogyan hódított Ady s növekedett értői, vállalói köre. Ezért a teljesség igénye nélkül csak az irányok jelzésére néhány jellegzetes szint és mozaikot emelek ki.

Az ügyész szerepet az Ady-perekben mindvégig a konzervatív körök vállalták. A vádak alig változtak: egyetlen új argumentumot, de még csak ötletecskét sem tudtak produkálni. 1924-ben *HERCZEG FERENC* így ír Adyról: "csakis a degeneráltsága értheti meg azt a szörnyű öngyilkos gyűlöletét, amelyet a maga faja iránt érzett. Kiszakadt a faj közösségéből..Emél a pontnál az Ady-kérdés megszűnik irodalmi kérdés lenni; ez már a magyarság életének és halálának kérdése.²⁹ Ezeket a vádakát *PROHÁSZKA OTTOKÁR* püspök így kerekíti tovább:

"Van nálunk is egy költő, Ady Endre, aki minden eszményt lehuzott és bemocskolt: Istent, a Szentháromságot, a Szentlelket, Krisztus Urunkat, Szűz Máriát, a nemzetet, a nőt".³⁰ Néhány évvel később HORVÁTH CYRILL így táplálja újra az Ady-ellenes indulatokat: "Erkölcsei szempontból Ady a magyar költészet legszomorubb alakja; a tagadás, a bűn, a sátánizmus főfő képviselője. *Nyugat* virágos kertjéből mérges növények szaporá magvait hozta."³¹ "Ha Ady akkora volna mint Shakespeare, - írja BARSONY ISTVÁN - sértett magyar szívemnek akkor sem kellene."³² A következtetést pedig BEÜTHY ZSOLT így összegzi: *Ezt a mértelyező irodalmat, szellemi életünknek ezt a nadragulyáját, amit még a nagy égi és földi háború ki nem pusztított, ki kell gyomlálnunk.*³²

Ezek és hasonló könyörtelen idnulatok a forradalmár Adynak szóltak, aki részükről nem kapott és nem is kaphatott bocsánatot. Azonban ez a szigor még sem volt így sokáig tartó. Az ellenforradalmi rezsimnek politikai okokból bővítenie kellett a bázisát az irodalomban is. De ez az egyoldalú, végletesen konzervatív, minden újtól borzongó, bosszút lihegő irodalompolitikával nem volt lehetséges, ezért módosítani kellett az álláspontjukon. Kényszeredetten enyhítettek a szigoron és teret engedtek a modern művészeteknek is.

Ebben a helyzetben mégis hódító s nem utolsó sorban a körülötte dúló harcok következtében egyre népszerűbbé váló költőt, már nem lehetett teljesen kitagadni: hivatalosan is juttatni kellett neki valamit az elismerés babérjaiból. Erre 1927-ben került sor, amikor BERZEVICZY ALBERT, az Akadémia elnöke Adyt nagy költőnek ismeri el. De nem vont vissza semmit azokból a vádakból, amelyeket ő és elvbarátai fogalmaztak meg, ezért ez a gesztus elégséges volt ahhoz, hogy a költő majd szobrot kaphasson Budapesten, azonban kevés volt ahhoz, hogy megnyugvást hozzon és lezárja az Ady-pert.

Ady költészete sok húrú zongora; mindenki leüthette a maga billentyűjét rajta és a felkevert világban egyre többen

keresték azt a hangot, amely az ő dallamikkal csengett egybe. Még a kurzushoz közelállók sem vállalták mindannyian a hivatalos Ady-értékelést. *BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE* pl. a teljes elutasítókkal szemben Ady magyarságát hangsúlyozza. Noha forradalmi verseit selejtes alkotásoknak, idegen szuggesztiónak tartja, de mégis határozottan vallja: Ady a miénk. *SZABÓ DEZSŐ* pedig a maga jobboldali radikális programjához kapcsolja Ady Endrét: "A költészete - írja - a magyarság megújult hite, az élethódítás egyetlen programja...megfellebbezhetetlen utolsó ítélete a magyar feudalizmusnak s mindannak, ami a magyar milliók fejlődését akadályozza...a magyar forradalom ő, amelyet 1919-ben, de az ellenforradalomban is elsikkasztottak. Ady szigorúan logikusan egységes utolsó nagy hulláma a magyarfaj életakarátának."³⁴ Ilyen és ehhez hasonló érvekkel *SZABÓ DEZSŐ* egyszerre vitázik a kurzus konokjaival és Ady baloldali vállalóival; így formálódik mások közreműködésével is a "faj - védő" Ady.

A hosszantartó Ady-perben 1927-ben külön fejezetet nyitott *MAKKAI SÁNDOR* MAGYAR FA SORSA c. Ady-könyve. *MAKKAI* püspök abból indult ki, hogy "Adyt nem ismerik. Még az ítélkezők sem" és különösen "A magyar ifjúságot fel kell készíteni Ady olvasására, értelmezésére."³⁵ Szépen megírt, okos könyvében sorra elhárítja a kurzus vádjait és korában merész számos eredeti s maradandó megállapítást tesz: ugyanakkor különös logikával Adyt "szükségszerűen és egyetlen magyar vallásos költővé" avatja, akinek vallásos líráját pedig: "költészetének nadirja és zenitje"-vé teszi.

MAKKAI könyve nagy bosszúságot keltett a kurzus berkeiben. Többen bevallottan még el sem olvasva, sietve bírálni kezdték a "destruktív" művet. *SZÁSZ KÁROLY* *MAKKAI*t "vörös gondolatokkal" vádolja, aki azokhoz kapcsolódik, "akik a bomlasztó radikalizmust beleviszik az irodalomba." A *BUDAPESTI HIRLAP* még keményebben ítél: "Ady istenkáromló, nemzetgyalázó vörös rém diadaláért ujjongó nyelve elporladt...az ő lelki

rothadásából kivont méreggel ne rontsák az ifjúságot."³⁶ Makkainak sem ez volt a szándéka: ő a tilalom varázsát akarta elvenni és a költőt végül is a rendhez igyekezett szelidíteni. Ezért nem adhatott igazi Ady képet. De a vita nem ekörül forgott. Most is, mint mindig politikai, ideológiai kérdések kerültek előtérbe. Makkai könyve is azért volt merész, mert mégis csak lehántotta Adyról a kurzus legvadabb vádjait. Joggal írhatta erről *SCHÖPFLIN* a *NYUGAT*ban: "most új hang szóval meg Ady ügyében, melyre figyelni kell. Makkaira nem hat az a groteszk ellenforradalmi ideológia, mely a csonka magyarországi elméket beködösíti, minden bajt a forradalom nyakába sóz, mindenkit anatómával sujt."³⁷

Természetesen még sokan voltak, akikre nem hatott az ellenforradalom ideológiája s nem voltak hajlandók a költőt bünbaknak megtenni. De erről különösen a huszas évek elején, nem igen lehetett büntetlenül írni, mert az Ady melletti kiállítás elkerülhetetlenül politikai jelleget öltött. Nem lehetett úgy a költőhöz közeledni, hogy az ember ne kerüljön szembe a kurzus-eszmék egyikével, vagy másikával: hiszen a költő elleni vádak éppen a kurzus létét igazoló sarkalatos eszméket tartalmazták. És ha ekkor nem is lehetett Ady - a szellemi élet széttagolt-sága és a jobboldali kisajátítások miatt - a haladó és reakciós erők vízvázlasztója, de viszont mindenkor lobogója volt a baloldali mozgalmaknak.

Különösen az volt a fiatal marxisták körében, akik ez időben Ady-matinék szervezésével juthattak egy kis legalitáshoz. Igaz, a szigorú rendőri ellenőrzés és cenzura miatt nem szólalhatott meg a forradalmár Ady: de ezek az alkalmak mégis őt idézték: neki tapsoltak. Rendszabályok és akadályok ellenére egyre nőtt a költő tábora: köteteit munkáskönyvtárakból kézről-kézre adták és bizonyos, hogy ahol a hamu alatt egy kicsit is felizott a forradalmi vágy, ott Ady is munkált. Közvetlenül ugyan nem szólhattak bele az Ady-perekbe, de munká-

jukkal bázist teremtettek és ösztönzően hatottak. Erre támaszkodhattak a Szociáldemokrata Párt sajtójában megjelent Adyt védő írások is, de még inkább *RÉVAI JÓZSEF*, *LUKÁCS GYÖRGY*, *BÜ-LÖNI GYÖRGY FÖLDESSY GYULA* a forradalmár költőt idéző munkái. Noha ezek az írások akkor nem dönthették el az Ady-pert - már azért sem, mert leginkább csak illegálisan terjedtek - de mégis nagyon jelentősek voltak, mert a sok-sok torzítás között hiven őrizték a költőt, s egy sötét korszakon átmentették a hagyatékát és megteremtették az alapját a felszabadulás utáni Ady-kutatásoknak.

Az Ady-perekben a konzervatívok közvetlen ellenfelei leginkább a *NYUGAT*-mozgalom és vonzásköréhez tartozók voltak. Ez természetes is, hiszen 1919 előtt ha adódtak is nézeteltérések, de lényegében mégis egy uton haladtak a költővel. Azonban az ellenforradalom győzelme sok mindent megváltoztott: meggyengült az összetartó erő, az Adyval fémjelzett régi célokat az ellenforradalom győzelme után nem tudták, de a kiábrándulások miatt nem is igen akarták képviselni. Ezért, noha ők voltak a közvetlen harcostársai a költőnek halála után, az Ady-perekben mégsem tudták a teljes igazát védeni. Ez olykor-olykor árnyékot vet írásaikra, meggyengíti érveléseiket, de ebben az időszakban mégis ők az Ady-kultusz ébrentartói. Közülük néhányan, különösen *MÓRICZ ZSIGMOND*, *JUHÁSZ GYULA*, *SCHÖPFLIN ALADÁR*, *HATVANI LAJOS*, *FÖLDESSY GYULA* kitűnnek hűségükkel. Bátor hangú írásaikkal nemcsak Adyért szállnak perbe hanem őrzik, ápolják a költő hagyatékát, és a nehéz körülmények ellenére újabb és újabb Ady-kötetet jelentetnek meg.

A költő hagyatékáért halála után 25 évig tartott háborúságban sokféle erő sokféle céllal küzdött valódi vagy vélt jussáért. Noha heves volt a küzdelem, végérvényesen csak a felszabadulással dőlhetett el a harc. Ekkor valóban elérkezett az idő, amikor Ady életművét nem részleteiben, hanem egészé-

ben lehetett elfogadni és vállalni. Végre megindulhatott a szenvedélyektől mentes, a költőt ide-oda állító szándék nélküli filológiai, az életművet együtt látó, valódi értékeket felmutató, elemző munka. De szinte mindent előlről kellett kezdeni. Ezért viszonylag hosszú időnek kellett eltelni ahhoz, hogy Petőfi, József Attila mellett népünk legnagyobb költője méltó elismerést kapjon.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Athenaeum Bp. 1944.
63. 1.
- ² Király István: Ady Endre. Magvető Kiadó. 1970. 7.
- ³ Ady Endre: Párizsban és napfényországban. Athenaeum.
Bp. 1949, 190.
- ⁴ Király István. i.m.
- ⁵ Ady Endre: Vallomások és tanulmányok 33. 1.
- ⁶ Ady - muzeum. 1. kötet Athenaeum 106. 1.
- ⁷ Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. 50. 1.
- ⁸ Ady Endre: Véres panorámák tavaszán.
- ⁹ Ady Endre: A máciusi Naphoz.
- ¹⁰ Ady Endre: Rohanunk a forradalomba.
- ¹¹ Ady Endre: Új tavaszi sereg-szemle.
- ¹² Ady Endre: Harc a Nagyurral.
- ¹³ Ignotus: Halhatatlan Ady. Nyugat 1919.
- ¹⁴ Schöpflin Aladár: Ady Endre emléke. Nyugat. 1919.
- ¹⁵ Móricz Zsigmond: Ady. Nyugat. 1920.
- ¹⁶ Mariay Ödön: Halott vezér élők élén. Nyugat. u.o.
- ¹⁷ Ld. Király István: Ady Endre. i.m.

- ¹⁸ Ady Endre: Az új kísértet.
- ¹⁹ Ady Endre: Intés az őrzőkhöz.
- ²⁰ Ady Endre: Kocsi-ut az éjszakában.
- ²¹ Ady Endre: Ifjú szivekben élek.
- ²² Ady Endre: A Tűz márciusa.
- ²³ Ady Endre: Új s új lovat.
- ²⁴ Ady Endre: Elhanyagolt véres szívünk.
- ²⁵ Ady Endre: Intés az őrzőkhöz.
- ²⁶ Ady Endre: A magyar jakobinusok dala.
- ²⁷ Varga József: Ady Endre. Kossuth Könyvkiadó. 1977. 494. l.
- ²⁸ Varga József. u.o.
- ²⁹ Herczeg Ferenc: Ady kérdés. Pesti Hírlap 1924.év. aug.3.
- ³⁰ Prohászka Ottokár: Háború Ady Endre körül. Irodalomtörténet. 1925-26. évf. 76. 82. l.
- ³¹ Horváth Cyrill: Ady Endréről. Irodalomtörténet. 1929. év 61-77. l.
- ³² Bársony István: Az Ady "kultusz". Budapesti Hírlap. 1937. febr. 20.
- ³³ Beöthy Zsolt: Irodalmunk és jövőnk. Kisfaludy Társaság Évkönyve. 1921.
- ³⁴ Szabó Dezső. Ady-könyv. 77. l.

- ³⁵ Makkai Sándor: A magyar fa sorsa. 6. 7. 1.
- ³⁶ Varga Gyula: Adyról. Budapesti Hírlap. 1927. máj. 29.
- ³⁷ Schöpflin Aladár: Ady apológiája. Nyugat. 1927. máj. 16.

ILIA MIHÁLY

EGY ADY-MOTIVUM TANULSÁGAI

A szakirodalomnak azt a nem túl hangsúlyos megállapítását, hogy *Az Ős Kaján* című Ady-vers összegezõ, a költõ elsõ korszakának számvetõ verse, magam is osztom. A vers 1907. febr. 24-én jelent meg a *BUDAPESTI NAPLÓ*ban, maga Ady jelzi, hogy Párizsban írta februárban. Az ugyancsak 1907-es *Vér és Arany* címû kötet *Az Ős Kaján* ciklusának pontosan a közepén kapott helyet. Ez a centrális elhelyezés is jelzi a vers fontosságát, a költõi szándék erõs megnyilvánulását, hogy figyelemfõlhívó helyen szerepeltesse a verset. (Persze az Ady-féle ciklusszerkesztésben különös szerepe van a cikluskezdõ és záró versnek is, de itt egészen föltûnõ, hogy ez a mindenki által elismerten összegezõ vers, szemben a hasonló típusu Ady-versekkel, a ciklus centrumában áll.) Amikor *Az Ős Kaján* értelmezését régebben megkíséreltem¹ és *FÜLDESSYVEL* ellenkezõ eredményre jutottam, nem figyeltem föl sem a vers elhelyezésére, sem pedig azokra a rokonságokra, melyek *Az Ős Kajánt* megelőzõ és követõ versekben olyan nyilvánvalóan jelentkeznek, hogy szinte frazeológiai azonosságokat mutathatunk ki. (Mentségem csak az, hogy én az Ős Kaján mitológiai alakjának megfejtésére törekedtem és *FÜLDESSY* állításait igyekeztem ellenpontosítani.) Írásom után jelent meg *KIRÁLY ISTVÁN* verselemzése, mely alapján elût az enyémtõl, de ennek megállapításait megértéssel fogadta, hiszen nem vitázik vele. A versre vonatkozó alapvetõ megállapításaimat most sem változtatom meg, csupán jelzem, hogy írásom megjelenése óta magam is továbbjutottam a vers értelmezésében. Így például a vers elsõ harmadában szereplõ *boros asztal - véres asztal* kifejezéseket nem pusztán

a küzdelem hevének stiláris érzékeltetésének tartom, hanem az Adynál ugyan ritkán szereplő katolikus keresztény misztika jelentkezésének, a bor vérré változása misztériumának. (Csak, mellékesen jegyzem meg, hogy Ady néha a protestáns ó-testamentumi puritánságot színezi az újtestamentumi, inkább a katolikusságra jellemző misztikával. Érdekes kontaminációnak lehetünk tanúi Móricz Zsigmond első kötetét köszöntő, méltató írásában: "A hét krajcár a büszke szegénységnek, a letaposott nemességnek olyan szimbóluma, mint Krisztus hét vérző sebe." Krisztusnak csak öt sebe volt, a hét az Szűz Mária epiteton ornansa, a hétfájdalmú. A kiadások megjegyzés nélkül szokták ezt közölni.) Ugyancsak e vers értelmezésének továbbgondolásánál foglalkoztam az Ady-verscím háromasságának kérdésével is és láttam, hogy a szakirodalom ezzel a feltűnő jelenséggel nem foglalkozik kellően és nem ad igazán magyarázatot rá. (Babits, amikor Ady szimbolikáját Dantéhez hasonlítja, egy lábjegyzetben ezt mondja: "Azonkívül kuriózumképpen megemlítem Ady furcsaságát, melyet ő mint egy titkot tartogatott, hogy minden verscíme három szóból áll. Az ilyen furcsa titkok sem idegenek a középkor nagy szimbolikusától.")² Én azonban úgy vélem, hogy ezt a titkot valamiképpen meg kell fejtenünk, ha nincs is egyértelmű magyarázatunk rá. A hármas tagolású címben részben a babonára hajlamos Ady számmisztikáját kell keresnünk, de nyilván való, hogy a hármas tagolású cím bizonyos ritmikai erővel is bír, a verszenére különösen érzékeny Adynál ez nem lehet furcsa vagy érthetetlen; s végül a hármas tagolású cím a versben kifejezésre jutó érzés, gondolat, sőt a vers tárgyához való költői viszony kifejezése is azzal, hogy a többrészes cím viszonyt jelöl, szinte mondatértékű, olyan, mint egy előredobott tézis. De mindezekről másutt bővebben szólok majd.

Most csak azt szeretném vizsgálni, hogy miért áll ez a vers Ady költészete korai korszakának centrumában, pontosabban milyen előzményei és rokonversei vannak ennek a költeménynek, milyen szinten jelzik kialakulását. A vizsgálódás elin-

ditója ez a másfél sor volt: ... *S lelkem alatt egy nagy mocsár: a fürtelem*. Én ugyan nem akartam mindenáron kézzelfogható magyarázatát adni ennek a másfél sornak, de föltűnő volt, hogy e versben és az Ady-életmű más verseiben is ehhez hasonló tágasságú, értelmileg nehezen fogható sor alig van. De az is meggondolkodtató volt, hogy e másfél sornak párjait lehetett lelteni főleg *Az Ős Kaján* előtt és közvetlen környezetében lévő versekben s utána sem sokkal, legfőljebb egy évvel. Egy árulkodó költői grammatikai jellegzetesség van itt, az a rámutató azonosítás, hogy ti. a *mocsár* és a *fürtelem* azonos. (Batits írja 1920-ban: " De legtöbbször sokkal mélyebb okai vannak Ady homályosságának. Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantében, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel, szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak. Hogy Ady éppen úgy benn él ezekben a szimbólumaiban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, vissza-visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbólumvilág, elfeljtettnek hitt szimbólumok merülnek föl évek után újra; úgy, hogy/amint FÜLDESSY mondja / 'egész Ady-konkordancia kötetet lehetne összeállítani' - és kellene - egy Ady-kulcsot, Ady-lexikont."³ FÜLDESSY megcsinálta ezt ADY MINDEN TITKAI címmel, amely modern átértelmezésre és folytatásra vár.)

Ha Ady valamiről azt mondja, hogy *mocsár*, biztosak lehetünk, hogy más verseiben előbukkanó ilyen állítása ugyanarra vonatkozik; s ha a hasonló locusokat összevetjük, akkor az egyes versek nehezen érthető helyeinek értelmezése is könnyebbé válik, közelebb juthatunk a megértésben a teljességhez. *Az Ős Kaján* idézett helyének előzményeit keresve, arra az általános, Ady önszemléletét, verseiben önmaga látását jellemző tulajdonságra találtam nyomot, hogy ő legtöbbször a tisztaság

képében mutatkozik meg, a rút, a piszok fölött, amint ez az idézett másfél sor biblikusra emlékeztető helyzetéből is kiderül (szinte az úr lelke lebeg a vizek fölött). Távoli, nem is idevágó értelmű, de nyilván hasonló gesztus van már *Az én menyasszonyom* (1900, eredeti címén *Fantom*) című versben is:

*Bűn és szenny az élet,
Ketten voltunk csak tiszták, hófehérek.*

A későbbiek miatt ez a századvégi sztereoptipia - mely nyilván nemcsak Adyra jellemző - kiemelődik a szokványosból és az Ady-életműben éppen ehhez a tisztaság-motivumhoz kapcsolódik. De *Az Ős Kaján* jelzett sorának vannak erősebb önmaga felé mutató előzményei is: *Mocsaras rónán bércekre vágytam - /Ének a porban, 1905/*; a *Búgnak a tárnák /1905/* címűben:

*Lenn a rémeknek harsogása...
Egy pillanat és megindul a hegy:
A büszke tető táncos népe
Bevágódik a semmibe.*

De itt csak a vershelyzet azonos, a fönn és lenn; közelebbi a rokonság az ilyen előzményekkel:

*Ti rikdcsoltok s pénzt kaptok érte,
Mi belefulunk bűnbe és vérbe,
Rikdcsoljatok bőven és bártan
S vesszünk mi itt a magyar Mocsárban.*

A magyar jelzővel összekapcsolt fogalom ettől kezdve már el sem ereszti ezt az értelmezést. A *Megáradt a Tisza /1906/* című versben olvasható:

*Ar, szürkeség, vízgőz, pocsolya
S a nagy magyar Alföld felett
Fészektelenül, kiverve röpdös*

*Riadt szivekkel egy szép énekű
Madr-sereg.*

*Sebten kivdlik, im, gögösen
Egy fény-tollú sármány-madr,
Bús dalba kezd; lenéz az árta,
Föld int Nyugatról s a sármány-madr
Nyugatra száll.*

A sok más mozzanat ellenére is a fent tisztasága, a lent pocso-
lya ugyanaz a vershelyzet és költői szemlélet, mint *Az Ős
Kajánban*, s a magyar jelző figyelmeztető jelentése az értel-
mezést ezirányba tolja. Időben *Az Ős Kaján* előtti, a cik-
lusban pedig a helye is közvetlen előtte van a *Sárban veszett
hó* című vers, /1907/ melyben a tisztaság veszésének ezt a már-
már költői közhelyét választja, nem is titkolt önmagára vonat-
koztathatósággal, nem is rejtett szimbolikussággal. (*Az Ős
Kaján*hoz való rokonság mellett utaljunk arra is, hogy ez a
sárban veszett hó egy korélmény közös írói közhelye lehet,
gondoljunk csak Móricz *Sárrany* jelképére vagy Juhász Gyula
A végeken című versének erre a sorása: *Ez a határ és itt kell
elterülni A sáros hóban szárnynak és reménynek*. Az Adytól in-
duló, de közös élmény rokonhangzású megfogalmazásainak lehe-
tünk tanui.) S végül majdnem egy évvel *Az Ős Kaján* után *A Ha-
lál-tó fölött* című versben ezt olvashatjuk:

*Halál-tó fölött keringünk
Szép, bátor, büszke madarak.
S a tóban nagy, förtelmes és rest:
Kígyó-fejű, éhes halak.
Ezt a bűz-lehű bús tavat
Igy is nevezik: Magyarorszádg.*

Nem kétséges, hogy *Az Ős Kaján* idézett fél mondatának itt Ady maga adja meg a magyarázatát ezzel az azonosítással. Ennek a magyar mocsárnak ilyen nyelvi és vershelyzetbeli azonossága hívta föl figyelmemet arra, hogy *Az Ős Kaján* más motívumait is keressem az előző versekben és több ponton is e vers felé mutató motívumokat, főleg nyelvi azonosságban megnyilvánulókat találhattam.

Ilyennek találtam a fiatal Ady verskezdesének egy típusát, mely *Az Ős Kaján*-ban klasszikusan mutatkozik meg:

Bibor palástban jött Keletről

Ez a honnanjöttség megjelölése, az érkezőnek, szinte ünnepélyes bejelentése elűt az olyan verskezdesektől, mint pl. a *Góg és Magóg fia vagyok én*, ami szintűgy jellegzetes verskezdesé a fiatal Adynak. Ez a honnanjöttség már *A Tisza parton* című versben társul a Keletről-jöttség mozzanatával: *Jöttem a Ganges partjairól* - vagy annak érzékeltetésével, hogy ez a mitológikus érkező alak hatalmas és a vele való küzdelme eleve elrendelt és reménytelen:

Egy óriás jön messziről felém

Gyílokkal egyedül -

írja az *Alom álom helyett* című versében /1906/. Megjegyzendő, hogy ez a vers *Az Ős Kaján* közvetlen szomszédja a ciklusban, mögötte áll; s előtte van a *Rózsaliget a pusztán* című /1906/, mely így kezdődik:

Éltem a pusztán s megkísérteték:

Csengő, muzsikáló zsákkal a hátán

Jött, jött kacagva a Sátán.

A verskezdesnek ez a korai típusa majd némi változással fölűnik a későbbi istenes versekben is.

Az Ős Kaján két helyén is utalást találunk arra, hogy ezzel a mitológiai alakkal való küzdelem közben az élet, a

körülöttük való világ hívón üzen:

*Piros hajnalok hosszú sorban
Suhannak el és részegen
Kopognak be az ablakon.
.....
Robogva jár, kel, fut az Élet
Énekes, véres és boros
Szent-kormcsa-ablakunk alatt.*

Ez a vershelyzet különböző változatokban megtalálható már előbb is. Az 1905-ös keletű *Harc a Nagyúrral* címűben: *A zúgó Élet partján voltunk.... A habok Az üzenetet egyre hozták: Vádrunk.* Az élet üzen, de mi nem vagyunk benne az életben, valahogyan kívül vagyunk és az életre valami ok miatt nem tudunk reflektálni. Ugyanez a *Várds a Tavasz-kunyhóban /1907/* című versben:

*A Zavar, A Tavasz leánya
Minden sarokból rám nevet,
S bedudolnak őse, trágár dalokat
A szelek.*

Cseng az élet hívogatón - írja a *Cseng az élet /1907/* című versében. Ugy vélem, hogy e nagytávlatú adys versformulának és szemléleti jellegzetességnek hangsúlyos kifejezése *Az Ős Kaján*-ban, az életüzenetnek ez a megnyilvánulása s a szinte értelmezett kifejezése a versben, szétszórtan megtalálható tárgyalt versünk előtt és közvetlenül utána is. Ezek magyarázatul szolgálnak egy jellegzetesen fiatalkori adys vershelyzet kimutatására és arra is, hogy ennek élményalapját keressük.

Az Ős Kaján-ról szóló szakirodalommal legerősebben a Babilon- motívum értelmezésében nem tudtam egyetérteni. Többnek hittem, mint egyszerűen a keletiség-megnyilvánulást vagy ép-

pen a költészet hazájának megjelölését, Babilont és a hozzá-
fűződő történetet a magyar történelem jellemző jelképének gon-
doltam és leszámítva két, zsoltárra utaló babiloni motivumot
(*Babilon sötét vizeinél ülve - Uttem partjain Babilonnak*) Az
*Ős Kaján*hoz hasonló Bábel-idézést találtam a korai Ady-ver-
sekben, tehát azt a rokoníthatóságot, mint más motivumoknál
is. Egyik víziós versében olvashatjuk:

Repüljünk.

Hajts, hajts. A múltba, ifjúságba.

Ott. Látom. Jaj. Villámok élet,

A nagy Bábel útjára hágtunk.

/Este a Bois-ban, 1904/. Másutt ezt olvashtajuk:

Fáradt karokkal és kesergőn

Hideg sineket szorítok

S várom alkonyban a halált

Bábel alatt rőt, őszi erdőn.

/Halál a sineken, 1906/

E verssel FÜLDESSY is foglalkozik⁴, de Leonid Andrejevre uta-
ló élményazonosságot emleget föl, nem a Bábel-motivumot, pe-
dig ő az ADY MINDEN TITKAIban foglalkozott is a Bábel motivum-
mal, de ezt az idézést figyelmen kívül hagyta. Egy *Az Ős Ka-
ján*-nál későbbi versben leljük föl aztán a Bábel motivum ér-
telmezését: *A szolgál népek Bábete*. Bábel tehát nagyon is egy-
értelmű szimbólum, sorsszimbólum és nem pusztán műveltségél-
mény vagy stiláris fogás.

Korhely Apolló, gúnyos arcu - mondja Ady mitológiai küz-
dőfeléről, azaz önmaga egyik megnyilvánulásáról. A görög mi-
tológia e fenséges alakjának ilyen önmagára való hasonlítása
másutt is előfordul, de az ilyen helyhez, korhoz és néphez,
körülményekhez lehúzó hasonlításban csak itt, e korai korszá-
kában. *A krisztusok mártirjában* írja:

*Paraszt Apollónak termettem,
Ki dalos, erős és pogány,*

A vers egyike azoknak, melyeket Ady a *Még egyszer*-ből átvett az *Uj versek*-be s az átvett ötből háromnak fő motívuma megtalálható az összegező versben is. (Ez a három: *Vizió a lúpon, A krisztusok mártírja, Az én menyasszonyom*.) De az is figyelemre méltó, hogy *A Krisztusok mártírja Apollója* ugyanazokkal a jelzőkkel illetődik, mint *Az Ős Kajáné, dalos, erős és pogány*. Ady itt egy korai életérzését, a nagyrahivatottság jelképét vonja a körülmények korlátozottsága alá azzal, hogy a görög tiszta életművészet-eszményt *paraszt, korhely* jelzőkkel illeti, jelezvén a kor s idő ily sárbahúzó, lerántó voltát, azt, hogy ez az életeszmeény a mi körülményeink között nem teljesezhet ki.

Az *Ős Kaján* teli van Ady önszemléletének különböző változataival. Verseiről, hírnevéről és testi valójáról beszél rá jellemző őszinteséggel. Mindezeknek szép előnyomait találhatjuk meg más versekben, ha nem is ilyen tömény megfogalmazásban, mint itt. *Egy beteg, fonnyadt derekam* mondja *Az Ős Kajánban* testi valójáról, esendőségéről. *Girhes, szomorú derekam* - mondja *A platánfa álma* című versében./1906/ Nem sokkal *Az Ős Kaján* után, jelezvén az összegző vers idevonatkozó állításainak fontosságát, két versben is ugyanígy beszél erről:

Isten, kétség, bor, nő, betegség
.....
Voltam trubadur, voltam bajnok.
Rossz hátgerincem százszor hajlott.

/Sötét vizek partján ,1907/

Es A Nagy Pénztárnokban /1907/:

Szemed szived, gerinced béna?

Zug a fejed, kerül az álom?

Közismert, hogy az Ady körül folyó vita, ellenfelei és barátai hirverése is zavarták a költőt; még a híres-hírhedt duk-duk-cikkbe is belejátszott ez a nemszeretem hírnév kényszerű elviselése. Az *Ős Kaján*-ban írja:

Nékem az öröm nem öröm,

Fejfájás a mámor s a hírnév.

Ott találhatjuk ezt az érzést már elég korán, az 1905. febr. 2-án megjelent *Búcsú Siker-asszonytól* című versében, tehát jóval az Ady-viták előtt az itt még jóslása annak, ami *Az Ős Kaján*-ban már megélt, sőt megcsömörlött élmény:

Úgyes Kellner-had famulusa tán?

Éhes szemben vörös, vadító poétó?

Legyek neves hős kis kenyércsatón?

Fussak kegyért én, született kegyosztó?

Eh, szebb dolog kopott kabátba szokni,

Uri dölyffel megállni, mosolyogni,

Míg tovább táncol kacsintva, hívá

A Siker, ez a nagy hisztérika.

Nyomában cénkek. No, szép kis öröm,

Ezekkel együtt? nem, nem. Köszönöm.

A hírnév mellett hadd utaljak még itt a *kellner-hadra*, mint a kocsmai életből vett kifejezésre és a *kopott kabátban* szókapcsolatra, melyre a *rossz zsakettben* rímel majd az összegező versben.

Az önítélet körébe vág az is, ahogyan Ady a versben önmaga műveiről beszél:

Van egy pár álomvillandásom,

.....

Volna talán egy-két nótám is,

Egy-két buja, új nagy dalom.

Az *Elűzött a földem* 1904-es keletű versében mondja ugyanezt már;

*Es mit akar itt a cifra sereg?
E cifra sereg? Hát látod te is?
Es mind csak álom, néhány nyári álom.
Forrók, buják, meddők, szegények.*

Az erős frazeológiai, jelzős hasonlóság mellett arra is figyeljünk, hogy ugyanazt a jelzőt kapja Ady költészete, amit *Az Ős Kajánban a magyar rög, meddő*. Ez a fajta költői azonosítás mű-rög, én-föld stb. az egész versen áthúzódik, egészen az *Ős Kaján* alakjával való azonosságig tart. De ilyen kicsi nyelvi jele is megvan, innét kell a nagyobb következtetés levonásához elindulni, a nyelvi jeltől.

Ady egyik legjellemzőbb korai verstípusa az a fajta vers, amelyben a mitológikussá növelt ellenféllel viaskodik, az küzdelem leírása adja a vers vázát. Az *Ős Kaján* klasszikus példája ennek. Ezekben a küzdelem-versekben a költő sok tárgyi, stiláris eszközzel érzékelteti a maga gyöngeségét, a küzdelem reménytelenségét, önmaga áldozati voltát. Pl. *En rossz zsakettben bóbiskálok*, *Az Ős Kaján vállán bibor*. De van e verstípusnak olyan mozzanata is, amely mindig azonos cselekvéssel fejeződik ki, azonos cselekvést jelöl meg a költő e viszony kifejezésére. Az *Ős Kajánban* a mitológikus alak *gúnyos arcú*, a költő kérdéseire csak *kacag*, *Vállamra üt, nagyot nevet*. A küzdelem-típusú versekben ez a gúnyos, nevető fölény általános, Ady mindig ezt a megalázó tulajdonságát emlegeti föl hatalmas ellenfele tulajdonságaként. A *Harc a Nagyúrral* /1905/ című versében a vershelyzet is azonos, a költő, följajánlkozó gesztusára jön a nevetés. A *Költözés A-tok-vádrosból* /1905/ című versében:

S feküdtem vörös ravatalon

.....

*Sirt az ajtóm. Csöndben belépett
Valaki és nevetett.*

*Megsimogatta sárga arcom
És kacagott, kacagott
.....*

*És kezeim puhán megfogta
És kacagott, kacagott.*

De idevonható A Duna vallomása is:

*És elrohant tőlem kacagva
.....
Budapestre fitymálva nézett
S gúnyos nótát füttyörészett.*

E versalkotó típus-helyzetet és frazeológiai azonosságot ott találjuk A magyar ugaron című írásban is: *Egy kacagó szél suhan el A magyar ugar felett.* Ha ezt a későbbi versben föl-lelt rokonságot Az Ős Kaján befejező két szakaszához közelítjük, láthatjuk, hogy a költő önmagáról és a nagyobb közösségről azonosan szól, a nagyobb közösséggel azonosnak tudja magát, másképp a szólás üres lenne.

Az Ős Kaján két motivumának előtörténetét említem még meg. Az egyik a megcsömörlöttség kifejezése, az eredménytelen és értelmetlen megmakacsolás erősen képszerű megfogalmazása: *Földhöz vágom a poharam.* Hasonló helyzetben tűnik föl a kép az *Elillant évek szőlőhegyén* /1906/ című versben:

*A csúcson majd talán megállok,
Földhöz vágom a boros-korsót
S vidám jó éjszakát kívánok.*

És talán rokonabb módon A Szajna partján /1906/ címűben: *A bor ad álmat S a poharamat összetöröm.*

A másik motívum szélesebb a versben is és szélesebb előképeiben is, a többi motívumtól abban elütő, hogy a sokkal későbbi Ady-versekben is megtalálható. Ez az önmagát halottnak látó költő víziója, jellegzetesen századvégi, századeleji gesztus, Juhász Gyulánál is sűrűn előfordul. De az egész Nyugat-tábor költészetében kimutatható. Már a *Vízió a lápon* /1903/ című versben is megtalálható:

*Beföd az arany-vörös tenger
S én elmerülök ölve, halva.*

A más vonatkozásban már idézett *Költözés Atok-városból: feküdtem vörös ravatalon képe, A Szajna partján - Két életet él egy alakban Egy halott* sorai, melyek erősen önmagára vonatkoztathatók, de különösen *A rég halottak pusztáján* /1906/ című verséből ez:

*E a puszta: a rég-halottaké,
S-készek a hús ravatalok.*

Az *Ős Kajánban* is ott áll a ravatal, minden halotti rekvizitum, mielőtt még a versben halott lenne. Az *Özvegy legények táncában*:

*Eau Lédát keres: redmered
S meghal kék, csókra torzult arccal.*

A Lédát kereső egy özvegy legény maga a költő. Ebben az önmagát halottnak látó versépítő motívumban nyilván sok költői hagyomány és kordivat is benne van; az Ady-típusú ember baljós előrejelzése, az Ady-típusú költő megérzése a harc reménytelen kimenetelét illetően. Egy sötét költői vízió kor és személyes élményekből ötvözve. Sűrű fölbukkanása, sőt az egész Ady-életműre való kiterjedése fontossá teszi az összegező versben való jelentkezését is.

Azt, hogy egy költő későbbi verseiben a korábbi versek motívumai megtalálhatók, nem kell különösebben bizonyítani. De az mindenképpen figyelemre méltó, hogy Ady *Az Ős Kaján* című versében első két jelentős kötetének számos motívuma frazeológiai hasonlatossággal megvan és mint szétszórt tagok /disjecta membra - ahogyan Carlyle mondja/ figyelhetők meg. Továbbá az is különös, hogy az önmagát halottnak látó költői képnek meg az általam küzdelem-típusúnak nevezett Ady-verstípusnak a kivételével a többi motívum abban a frazeológiai formában ahogyan *Az Ős Kaján* előtt föltűnik, utóbb nem jelentkezik. Mindez azt bizonyítja, hogy *Az Ős Kaján* szándékoltan összegező vers, nemcsak tartalmilag, hanem frazeológiailag is, a kifejezésekben is, meg a vershelyzetekben is az. De míg ott, *Az Ős Kaján* előtt az idézett motívumok, kifejezések egy-egy versben külön-külön vannak, egy-egy versnek külön-külön adják fő motívumát, addig az összegző versben szoros összefüggésben a víziós vers szabadságával kerülnek egymás mellé, úgy, hogy az előző versek és magának a helyt adó műnek is sok vonatkozásban magyarázatát adják. *Az Ős Kaján*-ban Ady úgy összegez, hogy le is zárja korai korszakának némely motívumát s frazeológiailag nem ismétli meg őket. Annak ellenére, hogy az előző versek motívumai kerülnek újra elő, ezzel az összegző vers nem válik ismétlővé vagy a régebbi motívumok sűrítése révén tézisessé, mert az eredetileg nem túl hangsúlyos, szétszórtan, magukban álló motívumok, az egyediek és az egyéniek itt szerves kapcsolatba kerülnek a magyarságra, emberségre /emberiségre/ apelláló költői szándékkal, túllépnek költői eszközvoltagekon és a lírai személyesség elvesztése nélkül egyetemességet képviselnek.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Egy versértelmezés lehetőségei. - Ady Endre: Az ős Kaján - Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tom. VI. Szeged, 1966. 43-52. l.
- ² Tanulmány Adyról. /1920/. Babits Mihály Összes Művei. Budapest, /1955/. 950. l.
- ³ Uo. 949.l.
- ⁴ Földessy Gyula: Ady minden titkai. Budapest, 1962. 50. l.

SZIGETI LAJOS

EGY ADY-VERS ÉRTELMEZÉSÉHEZ
(KOCSI-UT AZ ÉJSZAKÁBAN)

"Ady lelke lebeg a vizek felett, Ady lelke lebeg a feketék fölött, nem elemezik Adyt, hanem halmozzák...soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Ady-vers van, az végigelemeztessék..."- olvashatjuk József Attilának a híres "Ady-revizió"-hoz írt hozzászólásában.¹ S bár a tanulmány megjelenése óta jelentősen bővült s gazdagodott is az Ady-irodalom, József Attila figyelmeztetése még most is kötelez, különösen egy olyan verssel kapcsolatban, mint a *Kocsi-ut az éjszakában*.

*Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.*

*Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.*

*Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jaj-szó szállna,
Félig mély csönd és félig láрма,
Fut velem egy rossz szekér.*

Az 1909-ben született verset irodalomtörténészeink - így *TAMÁS ATTILA*, *VEZÉR ERZSÉBET* - a háború idején írt Ady-versekhez mérve idézték, vizsgálták.² Vajon jogosan? Igen, mondhatnánk, hiszen Ady életművével kapcsolatban már közhelynek számított, hogy egymást egészítik ki, egymást magyarázzák versei, hogy ciklusban, kötetben többek, mint megjelenésükkor voltak.³ Csakhogy itt éppen annak vagyunk tanúi, amikor egy vers nem a saját "környezetében", a saját ciklusában lelné így meg a motívumok adta helyét, hanem azon - a cikluson, a köteten - kívül, egy későbbi korszak versei között. Mi indokolja mégis, hogy nem a véle azonos időben írott versek között tárgyaljuk a *Kocsi-ut az éjszakában*-t? Ennek az is oka lehet, hogy a vers nem "illik" a kötetbe, amelyben megjelent. Ha részletező bizonyításra lenne terünk, akkor is csak arra juthatnánk, hogy nem "illik" a *Szeretném, ha szeretnének* ciklusnak sem az ellágyulást, sem a forradalmas hangot, sem a kuruc dalok, vagy a Léda-versek bizakodóbb hangját mutató versei közé, inkább vissza-utal *Az Illés szekerén* elmagányosodott költőjére s még inkább előre utal a kései versek - különösen *A halottak élén* - keserű iróniájára.

Ady Endrét azok között tartjuk számon, akik gondolataikkal és félelmeikkel egyaránt koruk előtt jártak. *A Kocsi-ut az éjszakában*-t is olyan sejtések, félelmek szülték, amelyek csak később, a háború, a forradalmak idején: amikor "tárgyasultak", erősödtek föl újra.

*

"Könnyen követhető tipikus példája az Ady-vers s az egész Ady-poézis felépítésének: az intonált képből fejlik ki az egész vers" - írta *FÜLDESSY*.⁴ Az intonáció természetverset sejtet egy kísérteties táj megrajzolásával. *TAMÁS ATTILA* hívta

fől a figyelmet arra, hogy bár a *Kocsi-ut az éjszakában* jellegzetes Ady-táj, sejtelmességében a magyar Ugarra, *Az eltévedt lovas* világára, a *Bihar vezér földjé*-re emlékeztet, alapvetően más, mert itt "nincsenek vad, áttekinthetetlen bozótok, halált lehelő tavak, kísértetiesen villódzó lidércfények és veszélyt rejtő halál-árkok, sőt a máskor olyan gyakori tompa köd sem veszi el a látás tisztaságát."⁵ Már maga a jellegzetesen mondatértékű cím is ezt a semmit nem mutató sejtelmességet, kísértetiességet készíti elő. A *kocsi-ut* két jelentést is megenged/különösen így, kötőjellel írva/: vonatkozhat a földutra, melyen a kocsik járnak, s vonatkozhat a kocsin megtett utra is. De akár egyik, akár másik jelentését vesszük is, s a cím mindkét jelentésében egyszerre hat, mindenképpen ugyanazt az ürességet, célnélküliséget, sejtelmességet tükrözi, amelyet az első sorok "természetleírásában" láthatunk. Mert látszatra - ha nem is akármilyen - természetleírásként hat az első versszak, mert a tájnak minden sejtelmessége és kísértetiessége ellenére konkrét - érzékletes tér - és időhelyzetet rögzít. Időbeli meghatározásként ott a *ma* s a *Hold* éjszakát idéző képe. De a *Hold* egyuttal térbeli meghatározottságot is jelöl. A vers e ténszerűségére, konkrétségére még kézzelfoghatóbban utalt *FÜLDESSY*, amikor a *csonka* jelzője mögött a fogyó Hold jelentéstartalmát vélte fölfedezni.⁶ *KIRÁLY ISTVÁN* is a konkretizáló mozzanatokra figyelt monográfiájában: "1909 augusztus 10. táján íródott ez a vers. Valóságos élmény állhatott mögötte. Az életrajz ismeretében a keletkezés körülményei kikövetkeztethetők. Érmindszenten töltött néhány napot ekkoriban Ady, s a családjánál időző Itóka meglátogatására egy ízben Nagykárolyba ment. Későn, az éjjeli órákban indult el haza, a faluja felé. Az utolsó holdnegyed hete volt, s valóban "csonkán", egyre fogyó, ezüstös sarlóval kelt fel ekkor a Hold. Hallgatott a táj, fénylett a magány, s zörgött Mindszent felé a néma falvakon át a rossz parasztszekér. S ezen a kb. kétórás kocsiuton, a csendben s a csonka hold igézetében villanhatott

fel a *Kocsi-ut az éjszakában* költői gondolata. A Mindszent s Nagykároly közötti rázós, földes ut a halhatatlanságba költözött."⁷

A versnek ez a - *FÜLDESSY GYULA* és *KIRÁLY ISTVÁN* könyvében is kimutatott - precizitása, tényszerűsége azonban oldódik is, akkor, amikor fokozódik. A tárgyyszerű képet szokatlanul, minősítéssel rajzolja elénk a költő. Már *REVAI JÓZSEF* - a vers első méltatója - figyelmeztetett rá: "a harmadik sor jelzi, hogy ez a vers nem természetleírás és hogy a kisértetiesség nem a tájban, hanem az emberben van."⁸ De a lírai én konkrét megjelenését előzően, már a minősítések jelzik, hogy többről van itt szó, mint egy sejtelmes, kisérteties táj megrajzolásáról. Az élmény egységéről tanuskodik már az is, hogy az egyetlen látható dolog itt a Hold. A Hold jelzője, kétszeres minősítése már itt azt mondatja velünk, hogy a fogyó Hold konkrét látványának mélyebb, metaforikusabb értelmezését kell látnunk. Adynak ugyanis igen sok *Hold*-as verse van,⁹ de közülük csak néhány - *A halál lovai*, *Emlékezés egy nyár-éjszakára* és *A Hold megbocsájt* - emlékeztet az itteni kezdőképre. A "fogyó Hold" is ritkább a "teli Hold" képzeténél, de arra, hogy a Hold minősítéseként a *csonkaságot* jelölné meg, mindössze egyetlen példa áll e versen kívül az életműben:

*Savanyun, csonkán, nagy mezők fölött
Talán tízedszer ilykép, megrabolt,
Boldog utasként ballag át a Hold.*

/A Hold megbocsájt/

A Holdnak a mindennapi tudatban is valami önmagán tulmutató jelentéstartománya mellett itt épp a minősítés kap kiemelt szerepet. A konkrét szituáció dermedtségét-mozdulatlanságát huzza alá a szokatlanul, furcsán csonka-jelentésben szereplő *Milyen csonka ma a Hold*. Hogy a *csonka* jelző a teljesség, az egység, az egész hiányát jelöli, azt csak a későbbiekben tudjuk meg. Ha az első sor olvastakor még hajlana is az olvasó

arra, hogy a *csonka* mögött a fogyatkozó Holdat sejtse, a sor megismétlése már egyértelműen meggyőzheti, hogy többről van szó. *SCHÜPFLIN ALADÁR* utalt rá, hogy az ismétlésnek általában nagy szerepe van Ady művészi fogásai között. "Ady ismétlései - írta - sohasem merőben formai fogások, mindig célja van velük, hangsúlyozni akar valamit, amit a versben legfontosabbnak tart...Nagyon szereti a versszak utolsó sorában annak az első sorát ismételni."¹⁰ Ebben az ismétlésben az első sor '*csonka*' jelzője fontos jelentésgazdagodást, sőt jelentésváltozást mutat, hiszen süríti már magában mindazt, amit a közbülső második és harmadik sor hozzátett. *Az éj milyen sivatag, néma* - hangzott a második sor. Az *éj* kiemelése, a sívár helyett és annak jelentésében (együttal többletet is adva) szereplő *sivatag* névszói jelző ugyanazt a végtelenséget, ürességet erősíti, amelynek képzetét már a cím is előre vetítette. Joggal mondhatjuk, hogy a *Kocsi-ut az éjszakában* a semmit nem látás verse.¹¹ Ezt a második sorban is a minősítések, a jelzők hangsúlyozzák. A szituáció abszurditását súlyozza a költő azzal, hogy az éjszaka legsajátabb sajátját erősíti fel. Többet mond így ez a sor, mint az éjszaka csöndjét. A *sivatag, néma* jelzők s az azokat a már nem lehetőleg fokozó *milyen* /mennyre, szokatlanul, hihetetlenül-jelentésben/, a látást és a hallást, pontosabban: a semmit nem látást és semmit nem hallást is bekapcsolva a jelentéstartományba - a teljes ürességet, kiutalanságot jelzik.

Az ismétlés többszörösen nagy fontosságu. A *milyen* négy-szeri ismétlődésének a fokozás mellett az azonosság megmutatásában is szerepe van. Az ismétlés révén létrejött közös határozói körülmény a tárgyi világnak, a "tájnak" és a lírai énnak az "én" számára való azonosságát jelzi. A másikkal, a sorismétléssel pedig már "teljes" lesz a kép: a környezet önmagában véve semleges elemei lehangoló "összképpé" ötvöződnek, értelmeződnek.

A harmadik sorban ugyan megjelenik a lírai én, mégsem lesz igazán személyessé ekkor még a vers, csak a tragikum érzete erősödik tovább. Ezt a tragikumot fokozzák a dekadens, fáradt tétovaságu *néma - én ma* rimek is,¹² a konkrétság csak a második versszakban oldódik, abban, amely a legfontosabb mondandót hordozza: *Minden Egész eltörött*. A nagybetűs *Egész* a teljességre, egységre utal, azt jelzi: az első versszak konkrétságát a másodikbéli *minden* tovább már nem tágitható totalitása semmisíti meg, illetve emeli magasabb, általánosabb, elvontabb szintre. Bár itt meg kell jegyeznünk, igaz volt LUKÁCS GYÖRGY-nek, amikor a vers születésének esztendejében írott Ady-tanulmányának mintegy a konklúziójaként így fogalmazott: "Ady lírájában nincsen különbség közel és távol között... nincsen különbség közel és távol, konkrét és absztrakt, én és világ, élmény és szimbólum között... Ady versei alig személyesek már... ami képpé válik bennük, a leghidegebb biztonsággal és a legcélbatalálóbbs absztraktsággal fogalmi, megállapító, minden pusztán egyénin messze túllévő."¹³ Itt jegyezzük meg azt is, hogy érdekes módon éppen egy "holdas" versében mondja ki maga Ady Endre: *Nincs már közel és nincs már Távol* /Hiába hideg a Hold/.

S való igaz, bár az első versszak konkrétságát megszünteti a második erőteljesebb fogalmisága, elvontsága, mert az "itt és most" negatív mozzanatai általános értelmet kapnak, mégsem mondható, hogy jelentős különbség lenne itt konkrét és elvont között. Ennek az azonosságnak az az oka, hogy a konkrét és az általános elemek ugyanazt az állapotot rögzítik.

De, míg az első versszak inkább kérdező-sejtető magatartást mutatott, addig a második már ítéleteket mond ki. Az első versszakban még csak megsejtett végzetes erők itt már eluralkodni látszanak az ember felett. Ezt vélhetjük kiolvasni abból is, hogy az első versszakkal szemben a másodikra hangvételváltás jellemző. Míg az első versszak - talán épp a hangulati jelzés (*somoru vagyok*) miatt is - szenvedélyről tanus-

kodik, addig a második sokkal higgadtabb, minden érzelemtől, pátosztól mentes. A törvényszerűségeket meglátó és azt - ha kényszerűségből is - tudomásul vevő költő hangja ez. Az első sorokban kérdező felhangokat éreztünk, itt a választ kapjuk meg. Hogy válasz-versszakot is láthatunk e másodikban, arra bizonyosság a sejtető-kérdező *milyen* négyszeri ismétlésével szemben itt a teljességre utaló, általánosabb *minden* négyszeri ismétlése. De már a kiemelt és ismétlésre szánt tételmondat, az első ítélet is válasz egyuttal, ha tetszik, itt véli a költő is megeléghetni szomorúságának okát, s az első versszakban még csak megsejtett tragikum is itt kap magyarázatot. "Mintha már régóta kimondásra váró, régen megfogalmazódott, de eddig kimondani nem mert ítélet hangzanék el végre visszavonhatatlanul a vers középpontját alkotó, halkan, de roppant sulyal hulló szavakban: *Minden Egész eltörött...*"¹⁴ A Hold csonkasága tehát felszíni jelenség, okozat. Az okot a második versszak multidejűsége, befejezettsége adja meg az első versszak statikus, minden mozgást nélkülöző jelenidejűségével szemben. Az *eltöröttség*-ben rejlő absztrakciók eleve "dimenzionálva" jelennek meg már azáltal is, hogy tartalmilag-hangulatilag közvetlenül az első versszak konkrét tárgyi elemeire épülnek. Az "én"-nek a legteljesebb tudatossággal hordozott teljessége tört össze a *Minden Egész*-ben, a *Minden Egész* szét-törtségében, mert nem egyszerűen elemeire bomlott a teljesség, hanem darabjaira tört, széthullt. Ezt huzza alá az első versszakra visszautaló analógiás képépítkezés is. Ahogy az első szegmentum második sorában az éjtől elidegeníthetetlen sajátosságok tudatos egymás mellé sorolása erősítette föl a tragikus hangulatot, hasonlóan a második szakasz második sorában is: a "láng"attribútumai közül a leglényegesebb jelenik meg, a lobogás. Pontosabban - s épp ezzel fokozódik leginkább a vers tragikuma - a lobogás helyett csak lobbanás (fölsejditve a tágabb asszociációs tartományt, az ellobbanást is!). A két szakasz e két sora analógiás abban is, hogy kétszeresen erősödik föl a sor mondanivalója. *Sivatag, néma* - hangzott

előbb s a *sivatag* már eleve tartalmazott valamit a *néma* fogalmiságából. *Részekben lobban* - olvashatjuk emitt, s a *részekben* már előre jelzi azt, amit a *lobban* a "lobog" igével meg nem egyező fogalmiságában jelez. A "tűz", a *láng* az életet, a megújulást jelentené, akárcsak a következő sorbéli *szerелеm*, amelyet szintén széttörtnek látunk: *Minden szerелеm darabokban*. Higgadt, tényszerű tudomásul vétele ez a pusztulásnak, az egység, a teljesség megszűntének. Ezt mondja ki - immár végérvényesen - a költő, amikor az e tartalmakkal már "gazdagodott" sort ismétli: *Minden Egész eltörött*.

Az első szakaszt "olvasva" mondtuk, hogy ott, a *milyen* négyszeri ismétlése eredményeként létrejött közös határozói körülmény a "táj" és a lírai én azonosságát jelöli. Itt, a *minden* négyszeri ismétlése révén is hasonló azonosság-helyzet jön létre. Az *Egész*, a *láng*, a *szerелеm* ilyen összekapcsolása után lesz nyilvánvaló, hogy adott és teljességükben való létüknek a költő számára meghatározó viszonya semmisült meg. Így lettek torzónak s így vált széttörtté e viszony is.

A legfontosabbat a második szakasz tartalmazza, a szintézist mégis az utolsó, a harmadik szakasz adja. Fogalmi és szerkezeti szintézis is egyuttal az utolsó négy sor. *Fut velem egy rossz szekér* - hangzik a tétel-sor, negatív értelmű "gazdagodását" adva a versnek. Gazdagodás, hiszen az eddigiekhez képest új elem jelenik meg: a mozgás, s negatív értelmű, mert abszurd mozgás ez: nincsenek lovak, vagy legalábbis nem látszanak a sivatag néma éjben.¹⁵ Ez a versszak már jelzi, hogy a címnek mindkét értelmezése lehetséges, hogy nem a kocsik, lovak taposta utról, hanem utazásról is van szó. A kifejezetten statikus első és második versszakkal szemben e sor dinamizmusával is gazdagítja a verset, s gazdagítja a lírai én helyzetéről alkotott képünket is. Az "én" helyzete is kiteljesedik: míg az első szakaszban csak hangulati jelzést kapunk róla, s a másodikban is csak közvetett jelenlétét fi-

gyelhetjük meg - s ezek csak előkészítésnek tűnnek -, addig itt, a harmadikban közvetlenül is jelen van az "én". De e közvetlen jelenlét egyuttal a konkrét, teljes kiszolgálattottságot mutatja. A lírai én ugyanis nem cselekvő részese az utazásnak. *Fut velem* - olvashatjuk s ez egyuttal megerősíti, hogy mindaz, amit eddig láttunk, amit a lírai én átélt, az a lírai én akaratától független.

Ebben, a cím első felére is visszautaló sorban nem a kocsis, hanem a szekér szerepel, amelynek jelentése így szűkített s ezzel együtt negatívabb is.¹⁶ E szekéren történő utazáshoz könnyen kapcsolódik a mai olvasó tudatában Simon Istvánnak a magyar lira hét évszázadát egyetlen motívummal átfogni tudó verse, amelyben az Ady Endrét s az *Illés szekere*-t megidéző sorok mögött a *Kocsi-ut az éjszakában* töprengése is felvillan:

*Am a kocsis, míg a szekér
mellett topog, hogy felüljön,
eltűnődik: visszafelé
bizony megint egyedül jön,
Erdély ezer hegye veszi
körül ahogy felnéz végül:
milyen szekér keresztezi
utját ott fönn az övének?
Gomolyog a Tejut pora,
Ady Illés szekeren ül,
gyeplőtelen, zabla nélkül
röpití két táltoz lova,
magyar sors és költőének.*

/Simon István: Ballada a
szekeresről/¹⁷

A *Kocsi-ut az éjszakában* e központi képével kapcsolatban rendkívül finom megállapítást tesz KIRÁLY ISTVÁN is. "Az aktivitás verseiben általában gyalogosan vonult vagy lovon ügetett a harcokba induló, öntudatos költő, letört, töprengő hangulatu műveiben viszont - mint az itt tárgyalt mellett pl. *Az Illés szekéréen; A Rothschildék palotája; A tűnődés csolnakján* stb. tanuskodott róla - vitette magát: szekéren, kocsin, konflison vagy csolnakon utazott."¹⁸ De, hadd tegyük hozzá, különbség is van az említett versek és a *Kocsi-ut az éjszakában* tűnődései között. Az utóbbiban nem egyszerűen a tűnődés helyéül szolgál a szekér, de a költő teljes kiszolgáltatottságát hivatott fölerősíteni, hiszen a szekér is uralkodni látszik a költő fölött. S mindezt még fokozza a szekér jelzője. A jelző - *rossz* - visszautal sejtelmességével az első szakasz jelzőire s ugyanakkor előre is utal - a vers befejezésére, hiszen a teljesség, az egység hiányára hívja fel a figyelmet, itt arra, hogy a szekér sem ép!

Míg az első szakasz a szemünknek, addig az utolsó a fülünknek mond többet. A második sor (Utána mintha jaj-szó szállna) már fájdalommal tudatja a világ széttörtségét. Ami tehát az első versszakban még csak sejtés, a másodikban ítélet, az itt - a fülünknek is szólóan - bár sejtelmesen, de bizonyosság. Bizonyosság a pusztulásban, abban, hogy semmi sem az, ami: mintha jajszó szállna, félig mély csönd és félig lárma. A széttörtségnek a második versszakban általánosan megfogalmazott ténye nyer itt pontosítást-értékelést. A *Félig mély csönd és félig lárma* auditív képzete nem más, mint a *Minden Egész eltöröttségének* személyes átélése, s e személyes átélés értelmezése. E személyes átéltség, hitelességével konkrét értékitélet hordozójává lesz. A harmadik versszak paralellje mind az első, mind a második szakasznak: itt "a valóság ki-sértetiessége és a léleké egybefolyik."¹⁹

Visszaütal e szakasz a kezdőképre: a *csonka Holdra* s a *néma éjre* is. Az éj némasága újraértelmeződik itt, a befejező sorok jaj-szavában s csak még kegyetlenebb lesz így, s megfordítva: a *rossz szekér* tulajdonképpen némán fut az éjszakában. E szakasz tehát a valóság, a teljesség konkrét-tényleges felidézését is gazdagítja.

FÜLDESSY GYULA írta, hogy Ady költészetében "gyakori... az emberi érzéseknek, gondolatoknak, helyzeteknek, viszonyoknak természeti képekbe bujtatása... antropomorfizál természeti jelenségeket."²⁰ A *Kocsi-ut az éjszakában* című versben azonban másról van szó, magát a tragédiát nem látens módon hordozza a "táj" - mint hihettük volna az első szakasz olvastakor -, hanem (a harmadik szakasz tárgyalt visszaütalásai szerint) manifesztáltságában.

*

Már SCHÜPLIN ALADÁR hangsúlyozta, hogy milyen nagy szerepe van Ady Endre verseiben az álomnak, "minden verse álomszerű vízió" - mondta.²¹ TAMÁS ATTILA is "félálomi állapot"-ról szól épp a *Kocsi-ut az éjszakában* értelmezésekor.²² EGRI PÉTER is felveszi a verset az álmok és látomások művészi szerepének változását tárgyaló könyvébe, mint érzékletes példát, s a vers "kisérteties álomszerűségét" mutatja ki ő is.²³

De miért van szüksége Adynak erre az álom-állapotra? Ugy gondoljuk, Ady e versében nem menekülést jelent az álom, hanem a másként át nem látható, meg nem érthető és el nem mondható igazságok, törvényszerűségek megsejtésének lehetőségét biztosítja. Ezek a sejtések egy jellegzetesen XX. századi életérzés alapját jelentik. Ady a világ kizökkentségét, kaotikuságát sejti meg s adja hírül. A teljesség hiánya, a fragmentálás, az atomizáció, a magányosság érzése és élménye követel

kifejezést s fogalmazódik meg pregnánsan, először éppen Ady költészetében. Az élmény megfogalmazódásának szükségszerűségére már *LUKÁCS GYÖRGY* utalt Ady-tanulmányában: "a modern kapitalista társadalom szükségszerűen hozza magával, hogy a közvetlen egyéni lét mindinkább magára utalt, magára hagyatva válik a lírikus élmények tárgyává, hogy az Én önmagát mint magányosat, magára hagyatottat, egyedül állót éli át és fejezi ki a lírában."²⁴

Éppen ennek a körülménynek a megformálása szempontjából hangsúlyozza *TAMÁS ATTILA* a *Kocsi-ut az éjszakában* irodalom- és költészettörténeti jelentőségét, amikor megállapítja, hogy a vers soraiban az imperializmus korának egyik központi problémája, a fragmentalitás jelenik meg. "Valamikor - Az Arany-Petőfi világképen...-írja - minden egyes részlet hibátlan, teljes egészévé állt össze, s ez a megnyugtató egység fogta össze ezeket a részleteket is. Most eljutottunk a fejlődés ellenkező végpontjáig. A belső diszsonanciák korábban megjelentek az érzésekben, a képekben, a hasonlatokban, a versforma más elemeiben - ember és ember, ember és külvilág feloldhatatlannak érzett ellentéte Ady költészetében jut el a legteljesebb, legátfogóbb és mégis megrázóan élményszerű gondolati általánosításig."²⁵ *KIRÁLY ISTVÁN* Ady-monográfiájában a verset Van Gogh lángnyelvként ingó, eléggő képeihez érzi hasonlatosnak, s bizonyítja, hogy a *Kocsi-ut az éjszakában* annak az érzésnek a kiteljesedett megformálása, amelyet a modern dekadenciának mintegy a credojaként így fogalmazott meg Lord Chandos leveleiben Hoffmansthal: "Minden részekre esett szét számomra, a részek újabb részekre, s semmit sem lehetett többé egy fogalommal átfogni."²⁶ Új terminust vezet be az életérzés megnevezésére, az "eltévedtséget", amelyet az elidegenedéstől elkülönítve, a világ embertelen erői előtt való behódolással, egyfajta fegyverletétellel azonosít. "A célt, táv-

latot nem látó emberrel jelentett egyet -írja- az eltévedt ember. A modernség utjait járó, pusztán individuumban gondolkodó költő teljeseedett ki. Nem látva semerre értető összefüggést, mindenfajta nyugtató egészből kiszakítottnak érezte magát a meghasonlott egyén. Értelmetlen, össze nem illő darabokra hullt szét előtte a világ. Urrá lett rajta a kiesettségtudat, a csonkaság-érzés."²⁷ Az élmény, az életérzés ujszerűsége, szokatlansága látszólag új, a szokottól eltérő formát is követelne. Ez a meggondolás vezette *J. NAGY MARIÁT* is. "Valamely helyzet szokatlanságát, szubjektív hitelességét-írja - nem egyszer az objektív valóságsíkokat egymásba mosó és ezért irracionálisnak ható szövegezősmód hozza felszínre. Ebben fellazulnak a tárgyszerűségek: a megismerés tárgyának képe leválik tárgyáról, gyakran csupán a benyomását őrizve meg annak." Szavait igazoló példaként idézi Ady versét. A *Kocsi-ut az éjszakában* látomásosságát, hallucinációkban és jajszókból megelevenedett formáját vizsgálja, tartalom és forma egységét bizonyítandó, hangsúlyozza: "Irracionális szörfüzésekkel megteremtett irracionális világ ez."²⁸ *J. NAGY MARIÁNAK* nem adhatunk teljességgel igazat. Ugyan már *TAMÁS ATTILA* észrevette a szabadabb képzettársítások sorát és megállapította hogy spontán módon Ady közeledett olyan líra megteremtéséhez, mely a szürrealistákéval rokon, de megállapítását a versforma átalakulásáról a költő későbbi, háboru alatt írt verseire vonatkoztatta.²⁹ Még a magyar avantgarde talán "legradikálisabb" kutatója, *BORI IMRE* is "óvatosabb" e kérdésben. A tulzottnak csak a szimbolizmusra figyelő irodalomtörténetírással szemben Ady költészetének a szürrealizmus felé mutató jelenségeire hívja fel a figyelmet s leszögezi: "A magyar avantgarde-ra néző költészet...az 1910-es években Ady Endre lírája jelentkezését mintegy magyarázza, mutatva, hogy mind eszmei, mind esztétikai szempontból megért rá az idő." Koncepciójában a *Kocsi-ut az éjszakában* című versnek kiemelt szerepet tulajdonít. Fordulópontnak tartja a művet. "Ne zavar-

jon bennünket - írja -, hogy egy 1909-es verssel jelöljük egy nagy és jelentős költői pályaszakasz végét, holott a költői gyakorlata bizonyítja, még az 1910-es évek elején is az eszmei-művészi megoldások már kialakult rendjét követi. A *Kocsi-ut az éjszakában* című versével ugyanis az új, lényeges vonásaiban az előző korszakától különböző költői világ üzent, az adott jelt magáról, hogy a tizes években mindinkább elszaporodjanak azok a vonások, amelyek alapján Adynak önmagáról és az emberi létezés lehetőségeiről szerzett tudása új szakaszáról beszélhetünk."³⁰

Ilyen módon kell inkább TAMÁS ATTILÁnak s BORI IMRÉnek adnunk igazat, mintsem J. NAGY MÁRIÁnak. A *Kocsi-ut az éjszakában* valóban kulcsvers, fordulópontja az életműnek, de még mindig "csak" üzenet, egy új, költészettörténetileg jelentős szakasz kezdete. A tartalom és forma egységének bizonyítása-
kor pedig éppen nem szabad azzal érvelnünk, hogy a nyugtalanító, irracionális tartalmat hasonlóan irracionális szörfüzések közvetítik. A vers kompozícióját nézve ugyanis nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy annak zseniális ellenpontoszttsága éppen abban rejlik, hogy a széttörtséget, a darabokra hullást, a rendezetlenséget egy logikailag teljes, zárt műben, tökéletesen "rendezett" megformáltsággal ábrázolja a költő. KIRÁLY ISTVÁN is erre mutatott rá, amikor a formai elemek részletes vizsgálata után megállapította, hogy azok mindegyike "kiegyensúlyozottságot, békét hirdetett. Szembeötlően feleselt egymással a tények fojtó, nyomasztó keserősége s a harmonikus kijelentő stílus."³¹

S ehhez hadd tegyük hozzá, az ellenpontoszttság ellenére sem mond ellent egymásnak tartalom és forma. Itt ugyanis éppen annak a jellegzetes sajátosságnak lehetünk tanúi, amikor a forma kifejezetten tartalom-kifejező funkciójában hat elsősorban. Ha tetszik, az elsődleges tartalom mellett így a forma egy sorrendiség nélküli második tartalmat képvisel s ez különösen felerősítetté azzal válik, hogy tulajdonképpen e két tar-

talom mond ellent egymásnak. Éppen e tartalmak "feleselése" nyomán jut el az olvasó a költői üzenet lényegéhez, a meditációhoz; ahhoz, hogy itt a valóság megfoghatóságának igénye és a valószerűtlenség jelenik meg együtt. A két tartalom között létrejövő feszültség bizonyítja, hogy a költő ekkor még nem akart, nem kívánhatott többet, mint, hogy a valóság, az egység, az Egész elvesztésének megsejtését adja hírül. A versforma szigorúsága jelzi csupán a szándékot: Az Egész elvesztéséért érzett keserűséget, fájdalmat s az ellene való tiltakozást. A költői magatartás e formájának változását nyomon követhetjük éppen azért, mert ez a csonkaságérzés lírájának valóban egyik központi problémájává vált később. A *Minden titkok versei* kötetben megjelent *A csodák esztendeje* című verse is hasonló képzeteket sorol:

*Összeszaladt Ősz, Tél, Tavasz, Nyár,
Folyók mély bölcsőkből kikeltek
S engem elhagynak már azok is,
Akkor eddig szívvél szíveltek.*

De ekkor már nem elégszik meg a sejtéssel, próbálja megérteni a világ kaotikusságát s itt már valóban az avantgarde-ra utaló attitűddel találkozunk: a káoszt mitizálja, amikor annak teremtetőjét-születőjét keresi:

*Valaki megőrült az Űrben
Valamely Nap járja bolondját,
Valaki mindent összezavart
S üstökösök jövését mondják.*

A háború alatt írt verseiben pedig megint újabb magatartásváltásnak, újabb felismerésnek lehetünk tanúi.

A Holnapban , a jövőben hinni tudó költő hirtelen megtorpan a Ma, a jelen szörnyűségei előtt. A *Véresre zuzott homlokkal* című versében írja:

*A Mában élni a jövőért,
Az Ujnak tenni hitet:
Valamikor csíndltam én ezt?
Mintha valami baj ért volna,
Dobása valaminek,
Homlokomon éles, nagy kő ért.*

Kimondja rettenetét: *Jaj, be szörnyűen megriadtam... Tán egy kicsit megzavarodtam...* s bizni próbál mégis. Igyekszik elhitetni önmagával, hogy talán nem is a világ változott, hanem csupán benne, a költőben jelentek meg a sejtések a bomlásról. Az utolsó versszakban azonban megcáfolja e reménytelenek látszott fordulatot: mindez csalás, pusztá önámítás volt csupán; már csak a Tegnap létezik egyedül a költő számára. Sejtései a jelen-valóra vonatkoztatva igazoltnak tűnnek, a jövő kérdéssé válik:

*Drága Tegnap, sebetlen homlok,
Haj, nagyon szeressetek,
Nagyon szeress éltem leéltje,
Hátha mégis baj van a Földön
És igazak a sebek
S minden leendő összeomlott.*

1918-ban vagyunk. A *Kocsi-ut az éjszakában* című versben megérezett viszonyok (viszony nélküliség) határozottabb formában jelennek meg:

*Minden külön össze-zsibolygott
S mégis mindenek szét-szakadtak.*

/A Rémnek hangja/

A korábbi versekben még nemegyszer dicsőített, mitizált zür-zavar itt már az iszonyat, a rettegés hangjával párosul. Szimbólumai is ezt hivatottak érzékelteni:

*Terítve a Föld: lakni tessék,
Tombolj, Világ, most szabadult el
Pokloknak minden pokla rajtad,
Ha akartad vagy nem akartad,
Hollókkal és kóbor kutyaikkal
Kész a lakoma, kész az egység.*

/E nagy tivornyán/

Az "egység" szó jelenik meg a versben, de milyen jelentésben? A legkeserűbb, legfájdalmasabb irónia mondatja ki a szót, amely a világ tovább már nem fokozható széttörtségét, ziláltságát jelzi. A vers utolsó szakasza minthacsak a *Kocsi-ut az éjszakában* második szakának az újramondása, továbbmondása lenne, mégha metaforikusan különböznek is:

*Egész világ szóttje kibomlott,
S én egy nyomorék fondl hurkán
Még mindig csak bénán zsibongok?
Mit törődjünk elmúltak voltján?
Terítve a Föld, lakni tessék:
Éljünk dölgig e nagy tivornyán.*

Még ezek a versek sem szürrealista művek, mert a káosz, a zűrzavar - a részek, a tört szempontjából - a legteljesebben az avantgarde-költők műveiben jelenik majd meg, de Ady Endre életműve volt az mégis, amelyben a világ széttörésétől, szétszakadásától a versek "szóttje" is kibomlott.³²

★

A *Kocsi-ut az éjszakában* című versben még csak meg-sejtett törtség- és csonkaságérzet a háboru ideje alatt erősödik fel újra. A korábban használt szimbólumok és képzetek leegyszerűsödnek, mert tárgyiasulnak:³³ a háborut jóval megelőző vers sejtései, félelmei a háboru, a való világ szörnyűségében tárgyukra lelnek, mintha a valóság "utolérné" Ady már 1909-ben megformált költői próféciaját. Ezért is mondható, hogy a *Kocsi-ut az éjszakában* valóban kulcsvers, az életmű egyik jelentős fordulópontja.

J E G Y Z E T E K

- ¹ József Attila: Ady-vizió. József Attila Összes Művei. Bp., 1958. III., 16., 22.
- ² Vö.: Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. Bp., 1964. 96-101. Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Bp., 1977. 501-6.
- ³ Vö: Varga József szerint Ignotus vette ezt észre elsőként.- Varga József: Ady Endre. Pályaképvázlat. Bp., 1966. 277.; Németh László szerint "a ciklusok ... egy indulat kényszerében írt versek, egyik a másiknak továbbvívője, kiigazítása, egyensúlyba billentése." - Németh László: Ady Endre. Kecskemét, 1934. /Tanu-kiadás/. 7.; Schöpflin Aladár írja: "... Ady versei, ha egyfolytában olvassák, nagyobb hatást tesznek. A könyvek súlya nagyobb, mint az egyes versek súlyának összege." - Schöpflin Aladár: Ady Endre. Bp., 1934. Nyugat-kiadás. 209.
- ⁴ Földessy Gyula: Ady minden titkai. Bp., 1962. 121.
- ⁵ Tamás Attila: I.m. 97.
- ⁶ Földessy Gyula: I.m. 256.
- ⁷ Király István: Ady Endre. Bp., 1972. II., 229.
- ⁸ Révai József: Ady. /Bp., /1945. 46.
- ⁹ Földessy Gyula gyűjtötte össze e verseket: A platán-fa álma, Fekete Hold éjszakáján, Bihar vezér földjén, Csók az ájulásig, Halálvirág a csók, Hiába hideg a Hold, Kocsi-ut az éjszakában, Keserű imádságok Mylittához, IV., A Hold megbocsájt, Vándor, téli Hold, Vágtatás a Holdnak, A fogó Hold, Vörös tele-Hold emléke, Özveggy legények tánca, A hosszú hársfa-sor, Emlékezés egy nyáréjszakára, Valaki utánam kiált, A távoli szekerek, Én, szegény Magam, A Halál lovai, A fehér lóuszok, Bolond, halálos éj, Krisztus-kereszt az erdőn, Léda ajkai között, Torony az éjszakában, A szerelmesek Holdja, Közel a temetőhöz, Jó Csönd-herceg előtt, Nyárdélutáni Hold Rómában, A Holnap elébe, Hosszu az erdő, A Hóvár-bércek alatt, A halottak élén,- Földessy Gyula: I.m. 91-2.

- ¹⁰ Schöpflin Aladár: I.m. 172.
- ¹¹ Vö: Tamás Attila: I.m. 97.
- ¹² Uo.
- ¹³ Lukács György: Ady Endre. Lukács György: Magyar irodalom - magyar kultúra. Válogatott tanulmányok. Bp. 1970. 49.
(A tanulmány "Az Illés szekeren" c. kötet után íródott!)
- ¹⁴ Tamás Attila: I.m. 97.
- ¹⁵ Vö.: Tamás Attila: uo.
- ¹⁶ Vö.: az Értelmező Szótár is tesz ilyen különbséget a kocsi és a szekér között. "Kocsi: Négykeréken járó lófogatu *személyszállító* jármű. "Szekér: Igaerővel vontatott, *teherszállításra való* négykerekű jármű" - Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp.,1972. 745., 1260. /A kiemelés tőlem - Sz.L./
- ¹⁷ Simon István: Ballada a Szekeresről. Simon István: Rapszódia az időről. Bp.,1975. 20-2.
- ¹⁸ Király István: I.m. 231.
- ¹⁹ Révai József: I.m. 45.
- ²⁰ Földessy Gyula: Ady-tanulmányok. Bp.,1921. 147.
- ²¹ "Az álomszerűség - írta Schöpflin - nem valami hiányosság, költészetének lényegéhez tartozik, a legtöbb esetben az adja a végső szépséget. Innen vannak merész, ugrásszerű képzetkapcsolásai, a képeknek az a különös játéka, ami költészetének talán legélesebb megkülönböztető jele." - Schöpflin Aladár: I.m. 123-4.
- ²² Tamás Attila: I.m. 97.
- ²³ Egri Péter: Álom, látomás, valóság. Bp.,1969. 37-9.
- ²⁴ Lukács György: Ady, a magyar tragédia nagy énekese. Lukács György: Magyar irodalom - magyar kultúra. Bp.,1970. 169. (A tanulmány 1939-ben íródott.)

- 25 Tamás Attila: I.m. 98.
- 26 Király István: I.m. 328.
- 27 Uo.
- 28 J.Nagy Mária: "A szó művészete." Bevezetés a stiluselemzésbe. Bukarest, 1975. 40.
- 29 Tamás Attila: I.m. 103.
- 30 Bori Imre: Ady Endre lírájáról. Hid, 1977. 7-8. 929-31.
- 31 Király István: I.m.230.
- 32 Vö.: Tamás Attila: I.m. 101.
- 33 Schweitzer Pál álláspontjához, mely szerint az utolsó Ady-kötetekben leegyszerűsödnek a korábbi szimbólumok, azt tennénk hozzá, hogy ennek az említett "tárgyasulásuk" is oka lehet. - Vö.: Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben. Bp.,1969. 173.

PAPP ISTVÁN

AZ EDGAR POE-I ÉLETERZÉS ADY ENDRE KÜLTÉSZETÉBEN

(ADALEK ADY KÜLTŐI INDULÁSÁNAK VIZSGÁLATAHOZ)

A cím első pillantásra egy hatásvizsgálatot ígér. Olyan típusát az összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányoknak, amely elemzi a két költő közötti kapcsolat különböző lehetőségeit és kimutatja a hatás, az átvétel tartalmi és formai jelentkezését. Szükséges az ilyen kutatási mód. Ebben a dolgozatban is élek a lehetőségével. Ugyanakkor érvényesíteni szeretném a már sokak által kifejtett tételt, amely szerint az igazi tehetségekre annyi a példák hatása, hogy rokonnak érzik őket. Nem átvesznek, de a saját világnézetükbe, alkotásmódjukba ötvöznek a kapott élményből később már alig-alig kielemezhető jegyeket.

Az állítás még fokozottan is érvényes Ady Endrére, aki tünnetőleg írja le a sort Hatvany Lajossal vitázva, ars poetikát írva:

Nekem beszédes költő-példák némák.

/Hunn, új legenda/

KIRÁLY ISTVÁN ADY KÖNYVE¹ mutat rá arra, hogy Ady - a nemzeti hagyományokban gyökerezően - a századvég, századforduló stílusirányzatait transzformálva alkotott a közép-kelet európai, a peremvidéki lét sajátosságait tükröző életművet. Olyant, amely nem megkésettiséggel, hanem éppen Európának ehhez a darabjához kötötten huszadik századi és világirodalmi rangu.

Kell, hogy sok szempontból vizsgáljuk e jelenség forrásvidékeit. Hiszen így jutunk el a teljes megértéséhez. - *PASKÁNDI GÉZÁ*nak egy Ady-tanulmányában szereplő példáját idézem:

"A tanár, ha a diák csak a számtanpélda eredményét írja föl így szól: "vezesd le". Mert csak így válik *hitelessé*." ²

Most az Ady megítélés a már jól kidolgozott egészéhez szeretnék kiegészítést fűzni. Az alapképletet nemigen érintve, talán inkább a mellékszámítások sorát gyarapítva.

Az Ady költészetének világirodalmi előzményeire utaló megállapítások gyakran váltottak ki vitát. A példák között említik a francia szimbolistákat, elsősorban Baudelaire-t, Verlaine-t és Rimbaud-t. De felbukkannak más nevek is. Gyakoriak az Ady olvasmány élményeire utaló megállapítások, és a különböző közvetítések útján kapott indíttatás felvetése is sokszor kap hangot.

- Az Ady-irodalomban fel-felbukkanó név Edgar Allan Poe-é is. *IGNOTUS* 1907-ben írt cikkében ³ érezteti az ilyen összevetés lehetőségét. A később *BÓKA LÁSZLÓ* által bírált ⁴ egyik mondata így hangzik: "Engem különben Edgar Poe-ra emlékeztet, nem mint hasonlója vagy utánzója, hanem mint az értelem zeneművésze." - "Vasálarc" - ahogy Ady nevezte *IGNOTUST* egy cikkében - érezhette a kapcsolatot. Benne élt Poe a századfordulót követő évek irodalmi érdeklődésében, mint ahogy ismert volt prózája és költészete az előző évtizedek magyar irodalmi életében is. 1856-ban jelentek meg magyar nyelven az első Poe novellák, majd Szász Károly Holló fordítása. ⁵ *KORPONAI BÉLA* *EDGAR ALLAN POE IN HUNGARY* című tanulmányában ⁶ részletesen bemutatja a Poe fordítások és kiadások történetét is.

A magyar költészet újra és újra felfedezte Poe-t, gyakran fordult verseihez ujitó erőért, mint ahogy Baudelaire is benne látta elődjét, az új hang megszólaltatóját.

A századvég magyar költészetében az angol romantikusok hatása is érződik és kiemelt helyet kap a nosztalgikus elvagyódás

hangja; az a költői életérzés, amely Poe-ra jellemző. Ná-lunk is egyre erőteljesebben mutatkoznak a szimbolista költészet jegyei. Olyan versek születnek, melyeken a kimutatható hatások között szerepel a Holló szerzőjéé.

Persze nemcsak magyar jelenség ez. *SZIKLAY LÁSZLÓ* írása⁷ például utal rá, hogy Poe költészete megtermékenyítően hatott ebben az időben a környező népek irodalmára is. Sokak, így *KOMLÓS ALADÁR*, *NÉMETH G. BÉLA* tanulmányai⁸ is bizonyítják azt a tényt, hogy a magyar századforduló lírikusai eljutnak a szimbolista költészet egy neméhez.

Vajda, Reviczky, Kiss József és mások, de különösen Komjáthy Jenő lírája elindítója a modern magyar költészetnek, fontos állomása az Ady Endréhez vezető utnak. Komjáthy nagy kezdőbetűs szimbólumai, absztrakciói is rokonságban állnak a francia szimbolistákéval, de visszavezethetők az Edgar Poe költészetében felbukkanókhoz is. Hasonló alkotásmóddal találkozunk azonban Reviczky Gyula liráját vizsgálva is. A századvég, századforduló magyar költészetének Edgar Poe-hoz kapcsolódását bizonyítja a sokban közös világszemlélet, a jelentől való elszakadás vágya, a szépség kultusza, a melankólikus hangulat és az álom kiemelt szerepe.

RÁBA GYÖRGY a kialakuló modern magyar költészet előzményeiről írva többek között megállapítja: "Komjáthyra áll az is, hogy kivételes figyelemmel olvasta Poe költészetét, márpedig tudjuk, ez a költő a szimbolisták előfutára, Baudelaire-nek pedig példaképe lett."⁹

A nyugatosokat megelőző magyar irodalomban sok más filozófiai, költői hatás közt erőteljesen ott él Poe-é. A költőről egyre több életrajz-írás, tanulmány jelenik meg.¹⁰

Verseinek fordítása szerepel a 80-as és a 90-es években az *ERDÉLYI HIRADÓ*ban, a Kiss József szerkesztette *A HÉT*ben és napilapokban. Reviczky például 1880-ban fordította a Helénához-t II. /Csak egyszer láttalak...kezdetű/ a *FŐVÁROSI LAPOK* számára.¹¹ A századfordulót követően egyre sűrűsödnek a Poe

kiadások, megjelennek az értő tanulmányok, például *ELEK AR-TUR* írásainak sora.¹²

A Poe-i életműnél talán még többeket foglalkoztatott a költő sokakat botránkoztató élete, a társadalom perifériájára szorult alkoholista zseni izgató egyénisége. Ha a századvég költői között sokak-ig Komjáthy, Reviczky - neve és költészete is egy időre feledésbe merült az olvasóközönség körében, ott él az alapot adóan az induló új nemzedékben. A Poe-i életmű hangjait továbbvivő Komjáthy költészete dédelgetett irodalmi példa az induló nyugatosoknak. Ott él és majd Baudelaire-ével felerősítve hat Edgar Poe prózája és költészete. - Jelentőségét a fordításokat elemző *HABA GYÖRGY*¹³ és az amerikai költőnek a nyugatosokra tett hatását vizsgáló *ANDRÉ KARÁTSZON* könyvei¹⁴ jól mutatják be.

Ady Endre Poe élménye is több forrásból táplálkozik. Irodalmi, költői indulását meghatározta a századvég költészete. Baráti köre és a kor Poe irodalma felkeltette benne az érdeklődést a sokat emlegetett "szentpétervári fogoly"¹⁵ élete és művei iránt. Később pedig a itthoni Poe-kultuszra felel Adyban Baudelaire a francia szimbolista költészet Poe élménye. A személyes vonzódást erősíti a tisztelet a modern költészet előfutára iránt. Példaként idézi irodalmi és politikai harcában.

ANDRÉ KARÁTSZON említett könyvében kevéssé vizsgálja Ady Poe-képét. Publicisztikai írásai közül azt a hármat emeli ki, melyekben leginkább megmutatkozik a költővel való azonosulása, ahol Ady védekezően és védőn idézi E. Poe-t az embert és poétát.¹⁶

Én sem törekszem most Ady Poe-ról való vélekedéseinek bemutatására, csak a költőről meglévő ismeretét alátámasztandó idézek pár sort néhány cikkéből. 1901 júliusában leírta az értékelőnek is számító mondatot: "Mert Poe Edgar csak poéta akart és tudott lenni."¹⁷ Pár hónappal később pedig Rostand Cyranojának színházi premierjéről írva idézi Poe-t, mint a hű sikerek egyedüli elutasítóját: "...az orra miatt kellett - már - mint Cyranonak - hitét veszteni a hű sikerekben, amelyek Poe

Edgaron kívül bizony a legkivántabb sikerek voltak a poétáknak is."¹⁸

Sok lehet Ady Poe-képében is a ráérzés, a mitosz, költőnek az a gyakori törekvése, hogy a furcsa életű, zseniális alkotókat önmagával azonosítja, hasonlítja. Több példát idézhetnénk erre a szemléletre. Említhetjük az ismert Gauguin-cikkét, amely mégiscsak azért kiváló írás, mert a festő műveinek a lényeges vonásait láttatja meg. Kiemeli Poe költészetének jellemzőit is: "Poe Edgar...csodálatosan nagy idealista volt. Olyik verse szinte örült megimádása a nőnek és a fehérségnek..." - mondja.¹⁹ Másutt így ír: "A szüzi szerelem legnagyobb lantosa Poe Edgar volt."²⁰ Baudelaire-hez, Verlaine-hez hasonlítja, s mindig mint nagy költőt, zsenit említi.

A költészetére gyakorolt hatása kérdésével azonban, mint már említettem, csínján kell bánnunk. A kor konzervatív irodalmának kritikusa, *ELEK OSZKÁR* Poe és Ady kapcsolatát mint jórészt negatívumokban megmutatkozó egyezést említi.²¹ *HATVANY LAJOS* Ady költői nagyságát védve óv a rokonítástól: "Poe-t halottam már Adynak nevével kapcsolatban, de amennyiben itt ott valami gyér hatás észlelhető volna, az amerikai ugy vesztí el amerikai voltát Adyban, mint az amerikai szőlővessző, mely Tokaj lankáin magyar bort ad" - írja.²²

KARATSON példákat hoz Ady versei közül, melyek Poe képeit, hangulatait idézik. - Ugy gondolom, ha valóban keresni akarjuk a kapcsolat nyomait, Ady költői indulásánál kell megtenni az első lépéseket. Nem árt emlékeztetni gyakrabban arra, hogy Ady korai verseiben meg voltak azok a motívumok, melyek, bár több változáson átmenve, jelen vannak az érett költő lírájában is.

A századvég költészetétől néha oly nehezen elkülöníthető első két Ady kötet²³ - mint a vele rokon elődöké - tükrözi az Edgar Poe-i életérzést. A kapcsolat minden bizonnyal jórészt áttételes. A versekben érződik az angol romantika ha-

tása is, mely ujítólag hatott a magyar elődökre éppugy, mint Poe költészetére. Ugyanakkor felismerhető rajtuk az a gondolatiság, amely az amerikai költő óta sajátja az újjáalakuló világban utat kereső költészetnek.

Ady első kötetében is jelen van a "nem idevalóság" érzése. Ezt a hangulatot az álmok keresése, az "álmokban élés", az elmulás, a halál hangulatának, az "élő halottság" képzetének középpontba állítása fejezi ki.

Ezek a gondolatok fontos szerepet kapnak Poe költészetében. Pár idézet a Poe-i álom-motívum bemutatására:²⁴

*Vajh' álom lenne ifju életem!
Elmém szunnyadna, míg a Végtelen
Egy fényével rád nem köszönt a mánap,
Igen! hosszú álom s bár puszta gyász csak -
Jobb lenne, mintsem ébren élnie
Rideg létét annak, kinek szíve,
Mióta él az édes föld felett,
Csak vágyak örvénylése volt s lehet.*

/Álmok ford. Radó György/

Vagy a jól ismert *Álom az álomban* című versben:

*Bus álom az én életem:
Eltűnt reményem csillaga,
Mindegy, nappal vagy éjszaka,
Való volt-e, vagy látomány,
Ma már mi sem maradt nyomán.
Minden, mi van e bus vildgon,
Álomba ködlő furcsa álom.*

/Ford. Kosztolányi Dezső/

Az *Egy álom* című versben így kap hangot Poenál az élet-álom gondolata:

*Tűnt örömről bus éjszakákon
Almodtam réveteg szemmel,
De az élet, az éber álom
Ott hagyott tört szívemmel.*

Majd később:

*E szent álom, e szent álom,
Mig gunyolt a világ,
Vezetett rezge sugáron
Az éj pászmáin át.*

/Ford. Vajda Endre/

A *Valakinek a Paradicsomban* című versből:

*És napjaim csak álmok,
És éjjel álmaim
Lábad nyomába járnak,
Halott táncba hírn
Valamely égi árnak
Valamely légi rim.*

/Ford. Babits Mihály/

És folytathatnánk a sort.

Ady első, a *Versek* című kötetében központi helyet foglal el az álom motívum, mely szinte végig kíséri Ady költészetét. Csak sorokat ragadjunk ki a kötetben szereplő versekből:

*...az a világ,
Ahol álom volt az élet,
Bezárult már rég mögöttem ...*

/Válaszuton/

*Ide köt ide fűz,
Lelkem régi álma:*

/Mi köt ide?.../

*A multak álman, balgaságán
Nevetni hogy tudsz, édesem?...
Feledheted a régi álmot,
De ne gunyold ki sohasem,
Azt az édes, szerelmes álmot,
Melyből az élet felriaszt,
Ne hidd, hogy a szemedre hányják,
Hiszen csak álmodtuk mi azt!...*

/A multak álman/

Az *Álmok után* című versben az elmulás s az álmokergetés gondolata kapcsolódik össze:

*Gyermekek vagyok: temetőben
Tarka szárnyú pillangókat kergetek
S álmaimnak temetőjén
Csalogató álmok után sietek...*

/Álmok után/

Még egy példa a sok közül:

*Hazugság akkor minden, minden,
Egy átálmodott kárhozat,
Amely még szebbé fogja tenni
Az eljövendő álmokat.*

/Ha szeretlek/

Az említett halál gondolattal kapcsolatos összecsengésekre is találunk példát ebben az Ady-kötetben. Poe-nak **ez szintén** központi témája. A költészetének jelentős részét kitevő szerelmi lírája át meg átszőtt az elmulás képével. Különböző formákban jeleníti meg a "rejtélyek rejtélyét". Példa erre *A holtak lelkei* című verséből:

*Csendben maradj: ez a magány
Nem egyedüllét: sok halott
Lélek, ki életed sordán
Éléd került - el nem hagyott
Holtan sem, és akaratát
Vetiti - légy nyugodt - redd.*

/Ford. Radó György/

A *tó-hoz* című versből:

*E mérgezett habban haldált,
Ez örvényben tárt sírt talált,
Kinek a különös képzelet
Ott vigaszt merithetett:
Társtalan szív ily tavat
Édenkertté avat.*

/Ford. Radó György/

(A sorok kapcsán érdemes utalni Ady *Halál-tó*-képeire.)
Kapcsolódik az előzőhöz Poe-nak a *Város a tengeren* című verse. Meghökkentő képei Ady verseiben is tovább élnek. Így kezdődik:

*Ni! Trónt épített a Halál
Egy messzi, nyugati vár
Fölött, hol a végtelen
Magányban jó s rossz, bűn
s szerelem
Örök sírban pihen.*

/Ford. Szabó Lőrinc/

Nem idézem Poe szerelmes verseinek halál hangulatait, a halott kedves utáni vágy leírását a *Lee Annácskában*, a *Lenórában*, s a legismertebb versében, *A hollóban*.
Érdemes idézni azonban az *Anni* című vers ilyen sorait:

*Legyőztem a lázat,
Melynek neve "Élet".*

Vagy:

*Akárki ha lát,
Holtnak hihet itt már
Borzadva tekinthet
S holtnak hihet itt már.*

/Ford. Babits Mihály /

A debreceni Ady-kötet halálérzetei így fogalmazódnak meg:

*Érzem: a mámor csöndes éjjelében
Háborgó lelkem már pihenni kezd
És lassan...lassan...csaknem észrevétlen...
Redm borul a virradatlan est...
Hideg szívvél, könnyel nézek mindent,
Ami még nemrég lelkemig hatott;
Mi lett belőlem? Emberek közt járó
Él nem siratott, bus élő halott.*

/Temetetlenül/

Ady következő és majd első "igazi Ady-kötetében" tovább élő halálhangulat itt még ilyen sorokat szül:

*Te ott a deszkán ki nem oltott vággyal
Hamvadsz el lassan, némán, egyedül.
Én meg, szakítva emberrel, világgal
Bolyongok árván, temetetlenül.*

/Félhomályban/

A már említett, a gyermeki kedvest sirató Poe darabokat idézi az *Egy koporsó felett* című Ady vers:

*A nagy tudat akkor szállott meg,
Hogy, míg meg nem fojt, el ne hagyjon,
A haldl akkor jegyzett volt el,
Szegény, rajongó gyermek-asszony!...*

Szempontunkból figyelmet érdemel ebben a kötetben az élet céltalanságának gondolatát kifejező *Divina Comedia* című vers.

Egy részlet:

*Uram! Színháza rég felépítéd,
Immár látott az sok, sok ezred évet,
De darabod nem ujlát semmikép,
A neve egy, a célja egy: az élet.
Rossz a darab, bocsáss meg, óh, uram!*

Ady mind a világ, mind a magyar irodalomban oly gyakori "élet - tragikus színjáték"-témát írja meg. A vers sok irodalmi előzménye között ott lehet Poe: *A győztes féreg* című verse is, melyben a mennybéli színház angyal közönsége a "szemfedő függöny" lecsapódása után felállva,

*... szól, míg fátylával idős:
"Ez az 'Ember' című dráma volt,
S a Győztes Féreg a hős." "*

/Ford. Babits Mihály/

A hangulati és képi párhuzamok sorát, az induló Ady verseit vizsgálva folytathatnánk például az "ártatlanság, szüzi fehérség" képeivel is. Figyelmet érdemel az akkor Reviczky által fordított *Heléndához* című Poe-vers fehér ruhás nő alakja és ennek továbbélése Ady költészetében. A Poe versből:

*Ezüst, selyemlány fátyol hullt alá,
Szent békével, szenderrel és homállyal
A fehér rózsák fölemelt fejére,
Kik százával virultak ott a kertben,
Hol a szellőcske is csak lopva rezdül -
A fehér rózsák fölemelt fejére,
Kik meghaltak szeliden mosolyogva,
Kábultan általad s szent közeledtől.
Fehér ruhában ibolyák között
Alltál te. Bűvös holdfény hullt alá
A fehér rózsák fölemelt fejére
S tiédre, melyet fölemelt a bánat!*

/Ford. Reviczky Gyula/

Ady *Még egyszer* című kötetében szereplő a *Még csak kétszer láttam...* refrénű vers leányképéhez is már a fehérség kapcsolódik:

*A sarkon állok lázban égve. Várva,
Merről villan meg hófehér ruhája,*

/Lázban/

Jelen vannak a Poe-i érzések, képek, hangulatok az *Új versek* hangját ígérő másik Ady-kötetben. A MAGYAR PIMODÁNT felidéző *Áldomás* című vers olvastán Poe alakjára is gondolnunk kell:

*S kik rátermettek messiási sorsra:
Belefultak mámorba, alkoholba.*

Néki is szól a köszöntés:

*E gyilkos szeszt ti rédtok köszöntöm,
Nyugalmatokra: elzüllött zsenik!...*

Tovább él itt az első kötetből ismert tehetetlenség, "megátkozottság" érzése. Pl.:

*Engem megfogott egy
Ismeretlen átok.*

/Ismeretlen átok/

*S valahol nagy lehet az átok,
Mert sirni sem tudok.*

/Szívek ill. Szívek messze egymástól/

Valahol közös ez Poe Eldorádót kereső "eltévedt lovasának" fátumával.

Ahogy TAMÁS ATTILA is megjegyzi,²⁵ rokon lehet az "Ugar-kép" felé mutató sajátos tájázás, a romantikus, borzongató Bronte-i ködös lápvilág, mely hangulatával az elvesztettség érzését kelti.

Összetartoznak a képek. Poe *Tündérország*-bemutatása:

*Köd-árkok - árnyék-sellők -
És erdők, mint felhők -
S könnyek folyását peregve
Mossák a képet egybe,*

/Ford. Radó György/

Alomországának vidéke:

*E lápoknál és tarlóknál,
Hol a ghouls jár -
Mindez átokvert helyekben
Minden méla szögletben
Rémült utas mi lel itt?*

/Ford. Babits M./

Vagy *Ulalume* kriptáját környező táj:

*.....e lép ködös Auber
És réve a Weir-tővi rév.
Jól látom, a vérkődü Auber
S vad, rémteli Weir-tőri rév.*

/Ford. Babits Mihály/

A "sötét, lomha ködbe gázoló" Ady "láplakók közt várja fényes reggelét". /Éjímádó/

A táj bemutatása nála így szól:

*Ez itt a lép világa. Szürke,
Silány szegény világ. Megülte
Az örök köd, mely egyre rémit.*

Később:

*Rémek között, gomolygó ködben
Elszürkül minden itt a lápon,*

/A lápon ill. Vizió a lápon/

Poe költészetében és Ady kezdeti lirájában kapcsolható pontok felsorolása nincs befejezve. Említhetnénk Ady későbbi korszakában érdekes csönd-motivum, mese vagy tenger-képei-nek Poe-val közös vonásait, de más gondolati, formai kötődéseket is.

Most csak Adynak az igazi hangját kereső korszakában próbáltam vázlatosan bemutatni a Poe-ra emlékeztető jegyeket.

Ady érett költői korszakában is sokszor átértékeli addigi liráját. Egy-egy képe új és új tartalommal telítődik. Később már jóval nehezebb nyomon követni egy-egy esetleges irodalmi hatást.

Azt elmondhatjuk, hogy az utkereső, a világi célt nem találó, az álmokba, az elmulásba, a földöntuli létbe menekülő Edgar Poe-i életérzés visszhangra talált - mint közvetlen magyar elődei - Ady induló költészetében is. Fellelhetjük ennek az életérzésnek a kifejezésében a formai közösséget is.

Ady fejlődésének későbbi szakaszában messze túllép ezen a világszemléleten. Egy-egy Poe-ra jellemző gondolati és formai elemet azonban megőriz.

Ady költői forrásvidékének az előbbi áttekintése kapcsán szükséges lehet vizsgálatot végezni az őt megelőző magyar költészetben, a Poe-hatás pontos jelentkezése szempontjából. Helyes volna ezt összevetni a francia szimbolisták közvetítette Poe-képpel. Érdekes lenne megvizsgálni ezek kapcsolódási területét is.

Ady lírája őriz Edgar Poe-ra, a modern költészet előfutárára jellemző költői elemeket.

Hogy többek között a következő sorok is valahol Poe költői világához kapcsolódnak, azt érezhetjük:

*Sehol, sehol a régi hajlék,
Ködbe és éjszakába borult
Rét, ut, virág, illat és udvar,
Kapu, hit, kedv, mámor, nóta, mult.*

*Vad bozótok el-elbuktatnak,
Emlékek és borzalmak között
Taposom a vaksötét pusztát,
Sorsomat és a sűrű ködöt.*

*Vissza, a vén csöndes udvarba
Elsüllyedt azóta mind az ut
S távolból hallom, ködben, éjben,
Hogy nyitogatnak egy vén kaput.*

/Az elsüllyedt utak/

*Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.*

*Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bus nagyapáink óta.*

*Kisértetes nálunk az Ősz
S fogatkozott számu az ember:
S a dombkerítéses sikon
Köd-gubában jár a November.*

*Erdővel, náddal, pőre sik
Benőtteti hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Mult századok ködébe bujva.*

/Az eltévedt lovas/

Az ilyen későbbi visszacsengések bizonyításához azonban már az Ady-motívumok nyomon követésére, sok szempontu vizsgálatára van szükség.

Ez pedig egy következő dolgozat témája lehet.

J E G Y Z E T E K

A dolgozatban szereplő Ady versrészletek idézéséhez a következő szövegkiadást használtam alapul: Ady Endre összes versei I. II. Szerk: Koczás Sándor és Krajkó András. Szépirod. Bp. 1972.

- ¹ Király István: Ady Endre. Magvető, Bp. 1972.
- ² Páskándi Géza: Az ismerős Ady vagy a fenség lélektana. Alföld, 1977/11. 12.
- ³ Ignotus: Ady Endre. /1907 / Kisérletek. Nyugat, Bp. 1910. 210.
- ⁴ Bóka László: Ignotus és a magyar kritika. Válogatott tanulmányok. Magvető, Bp. 1966. 465.
- ⁵ A fordítás az Edinburgh Review-ben töredékesen megjelent vers alapján készült ld. 6. sz. jegyzetet. 45.
- ⁶ Angol filológiai tanulmányok I. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Germanisztikai Intézetének kiadványai. Debrecen, Budapest. Tankönyvkiadó. 1963., 43-63.
- ⁷ Sziklay László: Ady és szomszédaink. Irodalomtörténet, 1977/4. 789-91.
- ⁸ Komlós Aladár: Az új magyar líra. Bp. é. sz.
Komlós Aladár: Bevezető tanulmány. Komjáthy Jenő, Homályból. /Válogatott versek/. Magyar Helikon. Bp. 1968.
Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez. /Nyelvi és stílusproblémák/ Mű és személyiség - Irodalmi tanulmányok. Magvető Bp. 1970.
- ⁹ Rába György: Felszólalás az 1972. április 27-i Nyugat Konferencián, Vita a Nyugatról. Szerk. és sajtó alá rendezte: Kabdebó Lóránt. Bp. 1973. 37.
- ¹⁰ Utalok Körponai Béla már idézett tanulmányára ld. 6. sz. jegyzet.

- ¹¹ Uo. 50.
- ¹² Elek Artur: Poe szerelmei, Magyar Génus. 1902. 405. 6.
Elek Artur: Poe Edgar - Két tanulmány Bp. 1910. Nyugat.
- ¹³ Rába György: A szép hűtlenek./Babits, Kosztolányi, Tóth
Árpád versfordításai/ Bp. 1969. Akad. Kiadó.
- ¹⁴ André Karátson: Edgar Allan Poe et le groupe des écrivains
du "Nyugat" en Hongrie. Presses Universitaires de France.
Párizs, 1971.
- ¹⁵ Ady által is átvett legenda Poe-ról.
Ld. Egy különös poétáról. A.Ö.P.M. II. 116. és 441.
- ¹⁶ Az idealizmus. A.Ö.P.M. Bp. 1974. III. 162-3.

A hazug Poe. Ady Endre az irodalomról. Szerk: Varga József
és Vezér Erzsébet. Bp. 1961. 31.
Válasz Tóth Bélának Uo. 183-5.
Ld. Karátson könyvében 33-5.
- ¹⁷ Ld. 15. jegyzet. Uo.
- ¹⁸ Cyrano De Bergerac. Ld. 15. jegyzet Uo. 277.
- ¹⁹ Az idealizmus. Ld. 16. jegyzet.
- ²⁰ A hétről. A.Ö.P.M. IV. 9.
- ²¹ Elek Oszkár: Elek Artur: Poe Edgar. (Két tanulmány) Egye-
temes Philológiai Közlöny, 1910. 413-4.
- ²² Hatvany Lajos: Egy uri hölgyhöz. Nyugat. 1910. II. 1139.
- ²³ Versek. Debrecen. 1899.
Még egyszer. Nagyvárad. 1903.

- 24 A Poe-tól idézett verseket ld. Edgar Allan Poe összes versei, Bp. 1959. Corvina. /Kétnyelvű klasszikusok/ Kivétel a Helénához c. vers fordítása. Ld. Reviczky Gyula Művei I. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1969. 504-6.
- 25 Tamás Attila Ady költészetének több Poe-ra emlékeztető vonására hívja fel a figyelmet.
T. A. : Varga József könyvéről szólva. Irodalom és emberi teljesség. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1973. 372-3.

VÖRÖS LÁSZLÓ

ADY ÉS CSINSZKA

Gondolatok Robotos Imre könyvéről

ROBOTOS IMRE AZ IGAZI CSINSZKA c. könyvét¹ heves bíráló megjegyzések fogadták, nem is annyira a hazai, mint inkább a romániai magyar lapokban. *ROBOTOS* törekvésének jogosságát, az árnyaltabb Csinszka-kép kialakításának és megrajzolásának szükségességét senki nem vonta kétségbe, de abban is csaknem egyöntetű volt a vélemény, hogy könyve nem járult hozzá konstruktív módon ehhez az árnyaláshoz, mert egy másik végletű hamis és egyoldalú portrét nyújt Csinszkaról.

Ezt a nézetet mi is osztjuk. Nem ritkán lehet azonban tapasztalni, hogy a könyv olvasói közül némelyek pusztán azon az alapon, hogy itt egy, a hagyományostól eltérő felfogás erőteljes hangoztatásáról van szó, az így értelmezett "ujat" egyben igaznak is fogadják el. Ezért fontosnak tartjuk mostani írásunkban egyrészt összefoglalni a más bírálatokban már megjelent legfontosabb kritikai megállapításokat, majd ezen túlmenően néhány további gondolatot adni a könyv véleményünk szerinti leglényegesebb hiányosságának elméleti megoldásához, az életrajzi tények és a művészeti tények viszonyának kérdéséhez s ezen keresztül a *Csinszka-versek* értelmezéséhez.

Többen hibáztatják már mindjárt a címet és a műfajmegjelölést is.² S valóban, a "dokumentumriport" megnevezés ellentmondásosan von egybe különböző logikai és idősíkokat, az összetétel első tagja tényszerűségre és multidejűségre utal, a második viszont szubjektivitást és jelenidejűséget sugall; ha pedig a címválasztás *BÖLÖNI GYÖRGY* művét idézi az emlékezetbe, nem elhanyagolható követelmény, hogy ennek a könyvnek tartalmi súlya

megközelítse am azt, s még inkább, hogy az objektív, elfogulatlan igazságfeltárás ugyanolyan tudósi magatartása álljon mögötte. Ezzel szemben *ROBOTOS* könyvében olyan egyirányba mutató tévedéssorozat található, mely jól kivehető tendenciává áll össze s ez joggal váltja ki csaknem mindegyik bírálójából azt a feltételezést, hogy a szerzőt prekoncepció vezérelte könyve megírásakor.

Hiba már az is, hogy *ROBOTOS* a meglevő dokumentumanyagának csak egy részét derítette fel. "Jól jegyezzük meg: az Ady-Csinszka-komplexum "igaz" és "valósághű" megvilágítását *ROBOTOS IMRE* a fennmaradt levelezésanyag egynyolcadának ismertetében végezte el" - írja bizonyítéku *BUSTYA ENDRE*³, majd ugyan ezen a helyen még ezt is: "Robotos vállalkozásának célja - amelyet a "valósággal szembesítés" jól hangzó szavaival jelent be-, nemcsak kíváncsiság, hanem egyenesen kötelezővé tette volna, hogy ne érje be az Ady-irodalom legkönnyebben elérhető tucatjával, és ne pusztán tizenkét közismert munka /Ady Lajos, Révész, Hatvany, Schöpflin, Bölöni, Tabéry, Dénes Zsófia, Ady Lajosné, Válogatott levelek, Franyó, Lám Béla, Vezér Erzsébet/ alapján írja meg - a tizenharmadikat."⁴

Még komolyabb tévedés, hogy a felhasznált anyagból egyoldalúan válogat, egyes munkákat előnyben részesít és kritika nélkül kezel, más műveket és megállapításokat - amelyek nem illelnek koncepciójába - eleve fenntartással fogad, amint azt többek között *LANG GUSZTÁV* szövegezte: "...nem vagyok Ady-kutató, az általam felsorakoztatott "ellendokumentáció" nyomtatásban megjelent, Robotos számára is könnyen hozzáférhető. Tendenciózus mellőzésük miatt tartom könyvét nem igazságkutatónak, hanem az olvasót "manipuláló" szándék megnyilatkozásának, vagy Móricz Virág találó szavával "szemenszedett igazságok" gyűjteményének."⁵

ROBOTOS helyenként még abban is tetten érhető, hogy pontatlanul idéz. S hogy bizonyos esetben egy vessző elhagyása

milyen sokat változtat az értelmezhetőségben, azt *SARKADY SÁNDOR* szépen mutatja meg a "vérszerint is, uriemberek közt" idézőmódjának vizsgálatával; *BUSTYA ENDRE* pedig azt, hogy miként másítja meg az eredeti mondandót az az eljárás, amikor több mint fél oldalnyi távolságban lévő - s más-más gondolatmenet részét képező - mondatokat úgy idézünk egymás mellett, mintha egyazon összefüggés tagjai lennének.⁶

Annak érzékeltetésére nincs helyünk, hogy mennyire elfogultan értelmez akkor is, amikor egyébként filológiaiilag pontos.⁷ Csak egy jellemző példát mutatunk be. *ROBOTOS* hosszasan idézi Boncza Bertának azt a levelét, amelyben először írt Adyról. A levél Tabéry Gézának szólt s 1910. december 14-én kelt Svájcban. Bertuka leírja benne, hogy kiket kedvel az irodalamban, Molnár Ferencet, Erdős Renéet, a Bűn és Bűnhődést, Gorkijt, Oscar Wilde-t, Komjáthy Jenőt. Majd így folytatja: "Szeretem Adynak hysterikus, beteg egyéniségét. A versei néha tulzottak, sőt korcsak, talán maga sem tudja amit ír, de vannak erős, hatalmas, új érzései, pár sorban sok, sok gondolat, és ezek csak egy megértést, egy elismerést válthatnak ki belőlünk. - Az ilyen érzései csodaszépek:

*Szeretem az elmenőket,
akik vissza sose jönnek...*

De hatása alatt nem vagyok. Talán csodálkozik, ha Adynak néha tulzott, drasztikus költészetével szemben szeretem Heinét.."

ROBOTOS az alábbi kommentárt fűzi ehhez: "Mit szeret a várkisasszony Adyban? Egyebek között: "hysterikus beteg egyéniségét", ámde verseitől Tabéry szuggesztiója ellenére sincs elragadtatva, hiszen ezek a versek "néha tulzottak, sőt korcsak, talán maga sem tudja amit ír." Revelációnak aligha nevezhetnők ezt az önjellemző vallomást."⁸ Az értelmezés során *ROBOTOS* csak azokat a részeket ismétli meg, amelyek a számára

kedvezőek (mellesleg azt sem lehet tudni, hogy a kiemelés kitől származik, tőle, Csinszkatól vagy netán Tabérytól, aki először közölte a levelet). Így aztán csakis arra helyeződik a hangsúly, hogy Boncza Berta mit **nem** látott meg Adyból, holott a valóságos kép ennél sokkal összetettebb, mert levelének tanúsága szerint sok jót és értékeset is észrevett - már ekkor!

Ez az utóbbi mozzanat - a már ekkor! - szintén nagyon lényeges. *ROBOTOS* ugyanis annak sem szentel különösebb figyelmet, hogy ezt a levelet egy tizenöt és fél éves lány írta 1910-ben. Ha ezzel is kellőképpen számolna, csodálatlan kellene adóznia azért, hogy ilyen fiatalon ennyi mindenről és ilyen fokon tud valaki, s Ady nagyságából is mennyit észrevesz. Így azonban ahelyett, hogy megdicsérné, elmarasztalja azzal, hogy verseitől nincs elragadtatva.

Feltűnőek *ROBOTOS* művében a kompozíció aránytalanságai is: Boncza Berta előző szerelmeivel, a Tabéry Gézához és Lám Bélához fűződő érzéseivel, hozzájuk írt leveleivel, velük való találkozásaiival stb. nagyon-nagyon részletesen foglalkozik, a hagyatéki per részleteinek szintén sok helyet szentel; az irodalomtörténetileg egyedül döntő időszak, a házasság néhány éve viszont a kelleténél vázlatosabban intéződik el.⁹ Ez nem egyszerű mértéktévesztés, nem is a rendelkezésre álló anyagok bősége vagy szűkössége szabta meg így a terjedelmet, hanem sokkal mélyebb ok rejlik mögötte. Ez a kompozicionális hiba közvetlen következménye az elméleti megalapozatlanságnak. *ROBOTOS* ugyanis szemmel láthatólag nem tud mit kezdeni a *Csinszka-versekkel*, ez pedig még tovább azzal függ össze, hogy helytelenül fogja fel az élettények és a művészeti tények, a biográfiai történések és a költemények, adott esetben a *Csinszka-versek* viszonyát.

Mit ír erről *ROBOTOS*? Mivel álláspontját több ízben is kifejti, kissé hosszasan kell őt idéznünk. "Csinszka számára Ady Endre a csoda. Ady Endre viszont nem a csinszkai cso-

dában, hanem az isteni csodában reménykedik. S milyen jó, hogy még tud reménykedni, hiszen ezekben a reményteljes órákban, napokban születnek majd meg az újabb szikrázó *Csinszka-versek*, amelyeket egyik-másik irodalomtörténész oly szívesen azonosít Ady Endre sorsképével, noha Ady életének és sorsának képsorában ezek a versek ragyogó közjátékok. Ady életének személyes tanúságai a Csinszka-viszonyban a tragikus meg hasonlítás életérzését sejtetik. Sorsának képsorában ezek az életpontok vannak tulsúlyban, az önvigasztaló mámorok és fel-felvillanó megnyugvások között.¹⁰ Az alapprobléma felvázolása és *ROBOTOS* megoldási kísérlete már ezekből a sorokból is világosan kitűnik. Adva van egy valóságos ellentmondás, az, hogy Ady házaselete az életrajzi események síkján a "tragikus meg hasonlítással" volt telítve, a Csinszka-versek viszont csakis a szeretetről, szerelemről, jóságról vallanak, hol van innét a kiút? *ROBOTOS* az ellentmondást úgy kívánja feloldani, hogy az életrajzi tények súlyát a versek tanúsága fölé helyezi, ez utóbbiakat ragyogó közjátékoknak minősíti csupán. S hogy ez nem véletlen elszólás a részéről, hanem átgondolt koncepció, azt a későbbi fejtegetések is igazolják, pl. ezek a mondatok: "Ebben a perpatvaros házasságban a nagy Csinszka-versek Ady férfias nagylelkűségének, pillanatnyi hangulatának semmiképpen nem esetleges eredményei. Nem esetlegesek, mert háládatos lelkiületéhez hozzátartozott a bőkezű ajándékozás. Nem alamizsnaként jött létre Csinszka verspiedesztálja, hanem az eléggé ritka jóérzéseknek emberi, költői nyugtázásaként."¹¹

Már első pillantásra sem ad megnyugtató magyarázatot ez az értelmezés, hiszen Ady mindig mindenben átélte az ellentmondás mindkét oldalát a verseiben, legyen szó forradalomról, istenről vagy szerelemről. Miért éppen Csinszka legyen olyan kivétel, hogy haragját perpatvarokban, káromkodásokban és levelekben zudítja rá, a versekben viszont csak áldást hint neki?

Valami mélyebb magyarázatot kellene itt keresni, *ROBOTOS* azonban megelégszik azzal, hogy szerinte a költemények fejezik ki az átmenetit, a gyorsan mulandót, a pillanatnyi hangulatot Ady érzésvilágából, a tartósat, az állandót pedig a perpatvar jelenti. Hogy ez milyen lefokozása a költeményeknek, nem kell külön bizonygatni.

ROBOTOS az összegzés szándékával még egyszer visszatér az alapkérdésre: "Fel kell tennem a kérdést:

- A dokumentumok tükrében nem kerül-e szembe az Ady-kép részletárnyalása a Csinszka-versekkel? (S e kép nem fosztja-e meg a Csinszka-verseket személyes hitelüktől?)

- nem lényegtelen-e, milyen volt Csinszka a valóságban, ha a költő lírai látomásában csodálatos, tiszta és nemes volt, s csak prózai sorai tanuskodnak ellenkező előjelű élményéről, illetve vélekedéséről?

- az adott irodalomtörténeti értelmezés a lényegyet tekintve nem hiteles-e mégis? Az Ady-mű és az Ady-élet szempontjából nem ezek a versek adhatnak-e kizárólagos érvényt az irodalomtörténeti értelmezéseknek?

Megítélésem szerint a Csinszka-eszményítés hitelének megkérdőjelezése nem foszthatja meg Ady *Csinszka-verseit* személyes hitelüktől. Ezek a versek azokra a tiszta, derűs pillanatokra, futó időszakokra, meghatározott életmozzanatokra utalnak, amikor Ady érzelmeit adekváтан fejezték ki. Vajon az izzó, olykor eksztatikus Léda-vallomásokat semlegesíti-e a későbbi kegyetlen szakitás? Ugy gondolom, egy szerelmes vers személyes hitelét a költő pillanatnyi közérzete adja. Ady és Csinszka szerelmének és házasságának ábrándfoszlató fordulatai nem csorbitják a nagy fellángolások vagy a későbbi átmeneti megnyugvás keresések időpontjában írott Csinszka-sorok esztétikai, költői, emberi érvényét."¹²

Majd az összefoglalás legvégén újból kérdez és újból válaszol az előző szellemben: "Igaz, Csinszkaról a költőnek csak

rajongó vagy "meghitt" versei vannak, költői sorokban Ady sohasem taszította el magától kedvesét. Csinszka emberi jellemképét a költő - tekintsünk el a kortársi vallomásoktól - leveleiben jelzi. E kétfajta megfogalmazás keresztezi egymást. Mást mondanak a lírai, s megint mást a levélbeni vallomások. Melyiket fogadjuk el hitelesnek? Azt hiszem, nem vitathatjuk el sem a lírai, sem a prózai tanuságok érvényét. Ady élete nem mozdulatlan eszményi képsor, hanem ellentmondásokkal telítüzdelte folyamat, nagy emberi fellángolásokkal és meghasonlásokkal. ... Az irodalomtörténet-írás, gondolom, akkor jár el helyesen, ha művi heroizálás helyett a valóságot a maga összetettségében kutatja, illuzióival, lángolásaival, ábrándjaival - s ábrándfoszlató igazságaival."¹³

ROBOTOS itt szavakban megpróbál ugyan vigyázni bizonyos egyensulyra, az életrajz tanuskodásának és a versek tanuságának valamilyen egyenranguságára, de azzal, hogy előzőleg a versek érvényességét "futó időszakokra" s a "költő pillanatnyi közérzetére" korlátozta, egyben a biográfiai mozzanatok fontosságát felnagyította. A maga gondolatmenetében ezért szigorú belső következetességgel jutott el oda, hogy föltehetette a kérdést: van-e a *Csinszka-verseknek* személyes hitelük?

ROBOTOS itt meg is állt és a maga módján megpróbált válaszolni, ám gondolatsora tovább is vihető. Az életrajzi faktumok és az Ady-versek viszonyának ilyen elméleti felfogása alapján tudniillik az egész Ady-líra hitelessége megkérdőjelezhető. Könyvének éppen ezt a vonását bírálták legélesebben, nem véletlenül, mert az még csak a kisebbik baj lenne, ha egyedül Csinszka-ról szólna egyoldalúan és igazságtalanul; abbe-li igyekezetében azonban, hogy az élettörténetnek ennyire kiemelkedő szerepet tulajdonított, implicite Ady egész költészetének szavahihetőségét is kérdésessé tette - szándéka és a-karata ellenére. Jellemző, hogy *BUSTYA ENDRE* hatrészes cikksorozatát éppen ezekkel a mondatokkal kezdi: "A HÉT szeptember 12-i számában Láng Gusztáv A MEGTAMADOTT MUZSA című ta-

nulmányában megvédte Ady *Csinszka-verseinek* hitelét.

Megdöbbentő, hogy 1975-ben még egyáltalán szükségessé válhat Ady-versek hitelének megvédése, hogy csaknem száz évvel születése s több mint félszázaddal halála után még bizonyításra szorul 1909 novemberében elhangzott szavainak igazsága: "sajnálatos becsületességgel éltem és irtam a verseimet, a legrosszabbakat is ... gazdag ember-gyarlóságaim lehullanak rólam, amikor azért veszek ceruzát a kezembe, hogy valljak, írjak, különösen pedig, hogy verset írjak."¹⁴ Sok más kisebb-nagyobb hibán túl ebben van könyvének legnagyobb veszélye.

+

ROBOTOS IMRÉNEK az az igénye, hogy "az irodalomtörténet-írás ... akkor jár el helyesen, ha művi heroizálás helyett a valóságot a maga összetettségében kutatja", természetesen indokolt kívánság. Problémafelvetése is megalapozott, mert a *Csinszka-versek* harmóniája és a mindennapi életük közt valóban van ellentmondás, noha olyan éles ellentét nincs, mint ahogy azt *ROBOTOS* sok tulzással, tendenciózus beállítással feltüntet. Az Ady-irodalom java részét ismerők előtt eddig sem volt kétséges, hogy Adyék házaselete korántsem volt zavartalanul boldog; jó lenne, ha erről a közvéleményben is árnyaltabb kép alakulna ki, eddig igaza van *ROBOTOSNAK*. A döntő mégis a *Csinszka-versek* értelmezése, s itt *ROBOTOS* súlyosan téved, mert a kulcsot hozzájuk az életrajz és a költészet viszonyának egészen másfajta elméleti felfogása adhatja csak meg. Véleményünk szerint az, ami *KIRÁLY ISTVÁN* Ady-monográfiájában érvényesül.

KIRÁLY ISTVÁN valóban a maga összetettségében vizsgálja a valóságot ebben a tárgykörben is. A kérdéssel értelemszerűen többször is találkozok, például akkor, amikor - főleg 1908-12 közt - a testi öregség megszaporodó képei tűnnek fel az Ady-versekben, s ezekkel veti össze a tényleges testi

külsőt: "Persze mitosz, önstilizáció volt ez a hangsúlyozott, tüntető öregség és nem valóság. Nemcsak a versek vallomása és a tényleges életkor felelt egymással, ellentmondásos volt a költeményekben megrajzolt külső s Ady valóságos megjelenése közt is. Minden emlékező szerint feltűnően fiatalos maradt ő majd élete végéig. ...Nem kezdték ki Ady Endre külsejét az évek: túl hamar jött ehhez a halál. S verseiben - 1908-1912 között - mégis gyérülő hajjal, rokkantan, megtörve ábrázolta már többnyire magát....Az életmű egészét áttekintvevilágosan látszik, hogy a közvetlen életrajzi lefordítást jóformán alig engedte meg az ő költészete. Építőkövét jelentettek számára csupán az egyes konkrét tények: belső igazságuk számított, és sohasem a külső. ...Formai elemek voltak számára csupán a biográfiai mozzanatok, és nem tartalmiak. S ezt a szerepet töltötték be 1908-1912 közötti költészetének öregségviziói is. Nem fiziológiai-szellemi: világnézeti állapotot tükröztek vissza. A lélek öregedett meg, s nem a test: a távollattalanság felmutatására kellett csupán a korai öregség, ez a szembeszökö önstilizáció."¹⁵

KIRÁLYT egy pillanatig sem foglalkoztatja az öregségviziós versek személyes hitelességének kérdése. Nem "szembesíti" egymással az életrajzi tényeket és a verseket, mint *ROBOTOS*, azaz nem állítja szembe őket egymással azzal a céllal, hogy melyiknek adható az elsőbbség és a vezető szerep s hogy melyiknek higgyünk inkább; nem teszi ezt, mert nagyon jól tudja, hogy a maguk módján s a maguk szférájában az élettények és a verstények egyaránt hitelesek. Ha van köztük ellentmondás-mint Adynál számtalan esetben -, ez sokkal inkább természetes, semmint csodálkozásra érdemes jelenség, hiszen Ady költészete nem csupán a vele közvetlenül megtörténtnek, hanem az egész valóságból benne felgyülemlett és költőileg feldolgozott élményeknek volt a kifejezője; Ady lirájában (mint minden nagy költészetben) az összélmények szövevényes, bonyolult együttese öltött testet, s ennek eredőjeként egy magasabb síkon vett

világképfelforrás ment végbe, ami nem felel meg mindenben kötelezően és teljes érvénnyel az életrajzi menetnek; nem is felelhet meg, mert az utóbbi csak egyik - noha természetesen fontos - összetevője a nagyobb egésznek.

KIRÁLY ISTVÁN ezen az elméleti alapon éppen ellenkezőleg jár el, mint *ROBOTOS*. Nála a versek hordozzák a lényegeset, az állandót, a sok élményből leszűrt központi érzésgondolatot, s hozzájuk képest éppen az életrajzi mozzanatok a "pillanatnyiak" és átmenetiek, ami persze nem lekicsinylésüket, hanem valóságos helyük kijelölését jelenti ebben a viszonyban. Éppen ezért: ha nem fedí egymást a versek tanúságának és a biográfiai konkrétumoknak igazsága, akkor a megoldás útja nem az, hogy az egyiket igazabbnak mondjuk a másik rovására, mert a maga helyén, a maga körén belül mindkettő ugyanugy igaz lehet. Csakhogy az egyik általánosabb érvényű, míg a másik ehhez képest - *ENGELS* szavával - "sekélyes igazság". KIRÁLY tehát nem azért szemlél párhuzamosan életrajzot és verset, hogy az eltérő jellegű tények hitelességi fokát mérlegelje, hanem azért, hogy a megtalálható azonosságok és ellentétek mondandóját lefordítsa a költő Ady mélyebb megértéséhez, alaposabb megismeréséhez, vagyis az ellentmondást feloldja a versek magasabb szintű értelmezéséhez. Ő nem "szembesít", hanem összevet, hasonlít, hogy a kellő tanulságokat levonhassa.

Ezzel a módszerrel él akkor is, amikor Ady *istenes-verseinek* életrajzi kapcsolódású problematikáját elemzi,¹⁶ vagy amikor ugyanezt vizsgálja a pénzversek kapcsán. Itt ismét érdemes néhány részletet idézni a könyvből. Előbb azt mutatja be, hogy a pénzgondok Adyt egész életében elkísérték, majd arra tér rá, hogy lírájában hogyan kapott ez hangot: "Hasonlatokban, metaforákban, mindennapi nyugtalanító töprengésekben ott élt Adynál mindvégig a pénz, de mint jellegzetes lírai motívum, 1908 után nem hatott többé. Elvértve akadt még néhány,

a pénz témáját érintő költeménye /*A Rothschildék palotája; Mindent másképp szeretnék; Életbérem sirva panaszlom*/, a pénzversek sorozata azonban megszűnt. Az anyagi gondok változatlanul megmaradtak, sőt: időnként növekedtek is, de a költő világnézeti hozzáállása módosult közben. Az élet ellegyintető, "kisebb bajai" közé sorozta ekkor már Ady a "forint-nyomorúságokat", nem tekintette többé lényeginek őket. ...Az élet mechanikus, mindennapi szintjén rekedtek meg akkor már nála az anyagi gondok: a költői szintre, a szükségszerűség szintjére többé nem értek fel; elvesztette az élmény a maga eszmei jelentését, elvesztette ezzel tipikus voltát, s így lírai erejét is. Hiszen a vers sosem csupán életrajzi véletlenek dolga, hanem világnézeti-lelki történéseké; nemcsak egy ember sorsa tükröződik benne, hanem az Emberé. Éppen ezért, Ady pénzverseit tárgyalva, nem az életrajzra, hanem a keletkezés időszakának, az 1905-1908 közötti éveknek világnézeti arcára, az érzelmi forradalmiság sajátosságaira kell figyelni mindekenélőtt. Onnan nézve lehet csak igazán megérteni őket. Az érzelmi forradalmiság dokumentumai ezek az írások, nem lehet pusztán valamely véletlen, esetleges privát emberi sors verses jegyzeteiként elkönyvelni őket."¹⁷

Jogos ellenvetés lehet itt, hogy mindez így igaz az említett témáknál, a testi külső versbe kerülésénél, az istenes verseknél és a pénzverseknél, de a *Csinszka-versek* rejtélyét ez mégsem oldja meg, a probléma továbbra is fennáll. KIRÁLY ISTVÁN ti. minden adott esetben konkrét magyarázatot ad a konkrét helyzetre, ugyanez elengedhetetlen az Ady-Csinszka viszonynál is. Másképpen mondva: az általános elméleti tételt és az erre épülő módszert alkalmazni kell a szóbanforgó kérdéskörre is, mert enélkül ROBOTOS IMRE koncepciója ugyan megcáfолható már pusztán elméleti alapon is, de helyébe más pozitív megoldás nem állítható a Csinszka-kérdésben. A továbbiakban ezt a megoldást kívánjuk felvázolni, s ehhez KIRÁLY ISTVÁN könyve szintén jó kiindulópontot nyújt, sőt ennél többet

is: mintegy előlegezi a nála megkezdett gondolatmenet továbbvitelét és befejezését.

KIRÁLY a Léda-korszak utolsó időszakának verseit vizsgálva felfigyel arra, hogy az előző - főleg a kezdeti- évekhez viszonyítva milyen új motívumok jelentkeznek Ady szerelmi lírájában. Az egyik fontos jellegzetességet egy meghittebb, bensőségesebb szerelmi érzés erősödésében látja, ami azért feltűnő, mert az életrajzi tények szerint ez az időszak már egyre inkább a kihülőben lévő érzelmeké, legalábbis Ady részéről. Ez részben így is van, de az ellentéte éppugy igaz: ugyanezekben az években a szerelem mint szövetség-érzés szintén előrenyomul lírájában. Ez pedig nem érthető meg pusztán az életrajz talajjáról: "Adva volt e szerint a szemlélet szerint az 1908 utáni Adynál egy biográfiai tény: a Lédával való, fesleni kezdő emberi viszony, s létrejött ennek nyomán a szomorú szerelem meghajló lírája. Eszükbe sem jut az életrajzi babonák alapján álló magyarázóknak, hogy nem minden foszló, szakadozó emberi viszonyból születnek versek. Sőt: a hülő szenvedélynek általában nincs költészete. Hatkilenc évvel a szerelem kezdete után, s a krízis időszakában is rendre jöttek viszont még a Léda-versek, mert világnézeti tartalommal tudott telitődni itt egy önmagában esetleges, privát érzelem. A szakítani-akarás és a megtartani-vágyás kettősségében őrlődő érzés alkalmas volt arra, hogy a lélek alapvető hangulatának kifejezője, képszerű megfogalmazója legyen: kifejeződhetett rajta keresztül a kétmeggyőződésű forradalmár alapélménye: az emberi otthontalanság."¹⁸

A szerelem szövetség-érzéssé való átnővesztésének vágya ujszerű tartalmi elemekkel telítette a verseket. "A lázadó szerelemnek a nemmindennapiság volt a központi ismérve: itt változott a jelleg. Vonzani kezdett a családi otthonok tűz-helye, melege. Megpihenni szeretett volna immár a lélek, s a meghittség óhaja vette be magát a nő utáni vágyba."¹⁹ Ez a tartalmi változás a formán is szükségszerűen nyomot hagyott, pl. abban, hogy "eltűnt már ekkor a Léda-versekből

az Ünnepi Léda név: az 1908 májusában íródott *Léddal a Tavaszban* volt az utolsó lédás szerelmes vers. A mitosz felszakadt: a valóság emberi asszonyává vált az álmok, a vágyak mitizált hősnője: a *te* megszólítás lett uralkodóvá a hajdani diszes, antikizáló Léda helyett. A jelenetező harmadik személyű verseket felváltották a közvetlenül, meghittén, egyes szám második személyben szóló, vallomásos művek.²⁰; s még tovább menve, míg "hajdan, az érzelmi forradalom időszakában, az érzéki, dacos *kivánlak* volt a szerelem jellegzetes szava, most csak a *szeretlek* hangzott; ismételten, lágyan: *Téged szeretlek; Csak azért is szeretlek; Mindig ezt az asszonyt szerettem* stb., stb. S megsokasodtak a birtokos személyragos megszólítások: *drágám, asszonyom, valakim, szerelmem, édes nagy asszonyom, Minden csókom kezdete, vége, - Életem kedvessége* - volt az akkori Léda. Eggyé forrasztott a bírokos személyrag, eggyé forasztott a becézésnek, a simogatásnak ez a jellegzetes nyelvi alakja. Becéztek a szavak, mert becézett a lélek: mindinkább önzetlenné vált a hajdani önző érzelem."²¹

KIRÁLY ISTVÁN e "szövetség-mitosz" lényegét - itt tovább nem részletezhető vizsgálat után - a következőkben foglalja össze: "Otthonos, meghitt érzelem volt már ekkor - a versek tanúsága szerint - a Léda iránti: a szövetséggel jelentett egyet; erejét, szépségét nem utolsósorban ez adta meg. De innen eredt a tragédiája is: ezért lett egyben szomorú szerelem. ... Nem volt feloldható egyéni uton, a privátemberségben, minek mélyebben, lent az alapokban, a társadalomhoz, a világ egészéhez való viszonyban rejlett az oka. Még egy olyan nemes, de végső soron mégiscsak partikuláris vágy, mint a szerelem, sem szüntethette meg a mélyben ható disszonanciát; a történelmi-kozmikus otthontalanságot nem fedhette el a privát-emberi otthontalálás."²²

Ebben az összefüggésben rendkívül fontos, hogy az ugyancsak ezekben az években megsokasodó un. anti-Léda-versekben - a más nőkhöz írt szerelmes költeményekben - szintén megtalálható ugyanez a szövetségvágy-motívum. Vulgarizálás lenne tehát pusztán úgy értelmezni őket, mint a Lédát elhagyni készülő,

az asszonyát megcsaló Ady megnyilatkozásait, mert ennél sokkal többről is szó van bennük, arról, hogy "csalódva a nagy szerelemben, idegen női arcok közt kutatott tovább szövetséges után a jószágkereső vágy: megpróbált társat találni a "mai asszonyok udvarában."²³

Együttjárt a "Léda-ellenesség és a társat akarás",²⁴ vagyis minden anti-Léda-voltuk ellenére összefüzi ezeket a költeményeket a Lédához szóló versekkel az, hogy ezekben az években már ugyanugy a tartós társra találás vágya hangzott fel bennük is. S a másik oldalon mindjárt ennek lehetetlensége - ekkor még! - : "Elérhetetlen volt az igazi asszony," minden asszonyok asszonya", mert elérhetetlen volt a belső nyugalom. Senki sem hozhatott megoldást ott, hol nem egy szerelemmel, nem egy asszonnyal, hanem a világ egészével, a társadalommal volt békétlen a lélek, hol az általánosban, az élet egészében gyökerezett az otthontalanság. Csak arra volt itt jó a szövetség-mitosz, a jószágakarás s minden szerelmi vágy, hogy a legközvetlenebb emberi kapcsolaton, a szerelmen át is kifejeződjék a fullasztó magány."²⁵

Nyilvánvaló, hogy a társkeresésre magánemberi ok, az évek múlása is ösztönözte Adyt: ennek jelentőségét hiba volna lebecsülni. A házasság gondolatát kb. 1910-től kezdve egyre többet forgatja fejében. De nagyon jellemző, hogy szerelmi lírája ugyanazt a belső ivet írja le, amit tágasabban költészetének egésze rajzol fel, ezzel is bizonyítva, mennyire a világkép formálta egység érvényesül benne. Az érzelmi forradalmár lázadásától a kétmeggyőződésű forradalmiságon keresztül a valóság forradalmárának a nagybetűs Emberben hittet bíró Adyjáig jutott el. A tagadó Adytól a vállaló Adyhoz.

Hogy milyen ellentmondásos menet volt ez - abban az értelemben, hogy Ady az ellentétek legvégletebbjeit is átélte és kifejezte -, ezt elég csak megemlíteni. A tagadástól a vállalásig ívelő tendencia azonban feltétlenül érvényesül benne, még a látszólag talán legellentmondásosabb időszakban,

a háboru alatt is: Ady éppen akkor tette a legtöbb vallomást az emberiség ígéretes jövője mellett, amikor jelene a legförtelmesebb volt. Ekkor hirdette:

"S míg ember él, minden győzve halad",

s ezt is:

"Én tömeg-Mának nem adtam magam,
Nekem az Ember egy folytonos ember."

Ekkor vallott *Az ember Szépbe-szőtt hitéről* s arról, hogy az Ember végül - ha szörnyűségeken és retteneteken át, de - céljához ér:

"Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű utra-kelet,
Hogy só-bálvánnnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.

A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültess szebb lóra az embert,
Hadd vág tasson tovább.

A végesség: halhatatlanság
S csak a Mű a rettenet,
Az Embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet.

Változat és Halál adódtak
Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert vig célja:
Piros, tartós öröm.

*A nagy Nyíl útján, meg nem állva,
Hítesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézzé tul a szemem.*

/Uj s uj lovat/

A kétmeggyőződésű forradalmiságban már ott lévő népi sorsvállalás vezetett el ide, az ember mint cselekvő és világot jobbitó lény távlatának tudatosításához. Annak kifejtésére még vázlatosan sincs most mód, hogy mennyi írható ebből a bizakodásból a közvetlen történelmi események reális mérlegelésének, s mennyi Ady intuiciójának számlájára: a történelem végső soron őt igazolta. A lényeg az, hogy megtörtént a világkép síkján az otthontalálás: az Ember nem-beli lehetőségeiben való meggyőződés - a rövid Ma förtelmein tulnézve, a vig célt, a piros, tartós örömet látva -, s ez találkozott a magánemberi otthonteremtő vággyal.

S itt kanyarodhatunk vissza ismét személy szerint Csinszkához. Nagyot tévednek azok, akik az eddigi gondolatmenet után azt vélik, hogy ezek után már teljesen mindegy, milyen nő jön, mert Ady világnézeti fejlődésében már minden elvégeztetett, csak egyszerűen be kellett tölteni az ürt. Nagyot tévednek, mert ez még ilyen kedvező talajon sem volt könnyű. Ady itt is Ady maradt, s aki ennek a feladatnak nála meg tudott felelni, annak - *GYURKOVICS TIBORT* idézve - "valakinek kellett lennie."²⁶ Ady sok más nőt is elvehetett volna feleségül, s hogy jól választott, azt bizonyítja, hogy Csinszka-ban azt a nőt lelte meg, aki ahhoz a magasabbrendű otthontermítéshez, ami a valóság törvényeit meglátó és az Ember jövőjét tudó költő világképében kialakult, a szűkebb otthont is biztosítani tudta minden gyengesége és gyarlósága ellenére.

Ebben az összefüggésben a *ROBOTOS* által említett per-patvarok is úgy minősíthetők, mint egyik előbbi idézetünkben a pénzgondok: az élet mindennapi szintjét jelentették csupán

s "a szükségszerűség szintjére többé nem értek fel; elvesztette az élmény a maga eszmei jelentését, elvesztette ezzel tipikus voltát, s így lírai erejét is. Hiszen a vers sosem csupán életrajzi véletlenek dolga, hanem világnézeti-lelki történéseké; nemcsak egy ember sorsa tükröződik benne, hanem az Emberé." Eszmei jelentése, tipikus volta Ady világnézeti fejlődésének ebben az időszakában a magot hó alatt a jövőnek érlelő, a megtartó, a vállaló szerelemnek lehetett:

*Rettenetlen is óvott
Örök dala a szívnek,
Embernek hitet adtál,
Be jó, hogy megmaradtál.*

/Egy háborus virágének/

VEZÉR ERZSÉBET ezt írja az idézett részlet után: "Ezek a sorok egymagukban visszavernek minden Csinszka-ellenes rágalmat, olyan világosan bizonyítják a Csinszka-szerelem rendkívüli jelentőségét Ady életében és költészetében."²⁷ Ha a lényeg felől, tehát Ady világnézeti fejlődésének vonulatáról tekintjük a Csinszka-verseket, nem is értékelhetjük másképp őket. Ebből a kilátópontból nem lehet kicsinyes mérlegelések tárgyává tenni, ismét KIRÁLY ISTVÁNT idézve: egy "privát emberi sors verses jegyzeteiként elkönyvelni őket."

ROBOTOS IMRE könyvének fűlszövegében olvashatjuk ezeket a hatásosnak látszó mondatokat: "S mi köze lehet a házasságnak Ady költészetéhez, e költészet utolsó korszakához? Ez talán a legizgalmasabb, irodalomtörténeti kihatású kérdés, amelyre választ kapunk Robotos Imre munkájából." Ez valóban izgalmas és irodalomtörténeti kihatású kérdés, választ azonban ebből a könyvből nem kapunk. Legalábbis helyes választ nem. Ez a mű olyan szemlélettel, olyan elméleti alapon készült, amit KIRÁLY ISTVÁN a következőképpen bírált: "A művészi tényeket pusztán biográfiai esetlegességekből eredeztető

irodalomtörténetírás - főleg ha szerelmi költészetről van szó -, ezt az átdolgozó, szűrő, telítő réteget nem veszi sohasem számba: figyelmen kívül hagyja a világnézeti szférát: a világnézeti vérátömlesztést. Tulzottan egyszerű törvények szerint működő folyamatnak képzelel el ez a szemlélet a művészi munkát; úgy véli, hogy valamiféle bevetett életrajzi érme nyomán - mint egy automatában-, gépiesen kidobódik mindig az alkotás."²⁸

Ady és Csinszka viszonyában mind a filológia, mind az irodalomtörténet és műelemzés síkján sok még a feltárássra és értelmezésre váró kérdés. Reméljük, hogy már a közeljövő Ady-kutatások - nem a *ROBOTOS* alkalmazta leegyszerűsítő módszerrel - közelebb hozzák majd az árnyaltabb és igazabb Csinszka-képet.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Robotos Imre: Az igazi Csinszka. Bp. 1975.
- ² Vö. pl. Féja Géza: Az igazi Csinszka? Tiszatáj, 1975. 10. sz. 45. l.; Lőrinczy Huba: Robotos Imre: Az igazi Csinszka. Irodalomtörténeti Közlemények, 1976. 4. sz. 545. l.
- ³ Bustya Endre: Egy "szembesítés" hitele. 6. Egynyolcadnyi élettény. Igazság, 1975. okt. 26.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Láng Gusztáv: A dokumentumok hitele. Utunk, 1975. okt. 3. Vö. még: Marosi Péter: Nem érti, nem érti a dolgot. A Hét, 1975. okt. 24.; valamint Lőrinczy Huba i.m. és Bustya Endre hatrészes cikksorozatának valamennyi részlete.
- ⁶ Sarkady Sándor: Az igazi Csinszka, avagy a csodálatosak az értelmezés utjai. Életünk, 1976. 2. sz. 185-86. l. ill. Bustya Endre i.m. 2. Manipulált bizonyítékok. Igazság, szept. 28.
- ⁷ Ezt is többen szóvá tették, pl. említett cikkeiben Bustya, Láng Gusztáv, Marosi, Sarkady.
- ⁸ Robotos Imre: Az igazi Csinszka. Bp. 1975. 18. l.
- ⁹ Vö. pl. Láng, Marosi, Sarkady említett cikkei, valamint Láng Gusztáv: A megtámadott muzsa. A Hét, 1975. szept. 12.
- ¹⁰ Robotos Imre: I. m. 119. l.
- ¹¹ Uo. 137. l.
- ¹² Uo. 166-67. l.
- ¹³ Uo. 168-69. l.
- ¹⁴ Bustya Endre: I. m. Igazság, 1975. szept. 21. Vö. még pl. Marosi, Sarkady i.m., valamint Láng Gusztáv i. m. /A megtámadott muzsa/.

- ¹⁵ Király István: Ady Endre. II. kötet. Bp. 1970. 269-270. l.
- ¹⁶ Pl.: "Nem magyarázzák Ady istenhitének átmeneti voltát egymagunkban az életrajzi okok, paradox jellegét pedig ha értetik is, egyben el is sekélyesítik: gondolati szintről impresszionisztikus-hangulati szintre rántják le. Nem lehet éppen ezért lényegi okokként elfogadni őket. Nem lehet ezt tenni még akkor sem, ha egyes verseiben maga Ady is utalt ilyen jellegű indítékokra. A költészet nem életrajzi adalékokat közöl, hanem élettanulságokat. A biográfiai tény többnyire csak stilizáltan bukkan föl benne, a művészi kép szerepét játssza, s arra szolgál csupán, hogy konkrét, érzékletes alapot adjon az általánosnak. S így értendő az istenes versek biográfiai színe is. Gyakorta beszélt Ady arról, hogy egyéni magány s elfáradás vitte az Urhoz.... De csak kép volt mindez: az általános derengett át rajta. Nem csupán az individuális én, nemcsak a partikuláris személyiség: a társadalmi ember, a nagybetűvel irt ember, az Ember vallott benne. Életrajzi értelemben vett fáradságként jelent meg az, ami valójában társadalmi értelemben s az emberi sors viszonylatában volt megtörtség, magány. A személyes élet megborzott mindennapjaiba vetitődtek ki a történelem szintjén, a teljesség szintjén élő lélek érzései és gondolatai." /Király István: I. m. II. kötet. 391. l./
- ¹⁷ Király István: I. m. I. kötet 359-360. l. /Király I. kiemelése/
- ¹⁸ Uo. II. kötet. 171. l.
- ¹⁹ Uo. II. kötet. 173. l.
- ²⁰ Uo. II. kötet. 175. l. /Király I. kiemelése/
- ²¹ Uo. II. kötet. 178-179. l. /Király I. kiemelése/
- ²² Uo. II. kötet. 181-182. l.
- ²³ Uo. II. kötet. 186. l.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Uo. II. kötet. 189. l.

- 26 Gyurkovics Tibor: Az igaztalan Csinszka-kép. Kortárs, 1977. 11. sz. 1840. l.
- 27 Vezér Erzsébet: Ady Endre. Bp. 1977. 519. l.
- 28 Király István: I. m. II kötet. 171. l.

BARANYAI ZSOLT

ADALÉKOK ADY ENDRE ÉS CSÁTH GÉZA KAPCSOLATAHOZ

Az összehasonlító irodalomtudomány többféle hatáskutatást végez. Ezek közül az egyik az, amikor két kortárs, sőt egymással személyes kapcsolatban lévő író közötti szellemi-művészi rokonságra - vagy éppen eltérésre - próbál rávilágítani a filológia eszközeivel. Ebben az esetben látszólag nem nehéz a feladat, hisz az irodalomtörténet a történelem, a művészettörténet és más szaktudomány segítségével általában ismeri azokat az ideológiai, filozófiai, esztétikai, politikai törekvéseket, stilusirányzatokat vagy stilusáramlatokat, amelyek a két kortárs íróra hatottak vagy hathattak, attól függően, hogy azok tudatos választás vagy más körülmény következtében melyik irányba orientálódtak. A feladat azonban mégis bonyolultabb. Vannak esetek, amikor a fenti helyzet fordítottja áll elő, amikor a személyes kapcsolatok dokumentumai teszik lehetővé bizonyos általános tünetek felismerését.

Ez történt Ady és Csáth Géza művészetének első érdemleges összehasonlításakor. *DIÓSZEGI ANDRÁS* alapvető kísérlete ADY, CSÁTH ÉS A SZECESSZIÓ¹ címen nemcsak kapcsolattörténeti szempontból volt jelentős, hanem döntő előrelépést eredményezett több, másirányú kutatási területen. Egyrészt ráirányította a figyelmet a Csáth-életműre, másrészt arra ösztönözte az Ady-kutatást, hogy a költő minden területen újat hozó lirájának kulcsát ne csak a szimbolizmusban, hanem a hagyományörzés és modernség szintézisét megteremteni tudó szecesszióban keressék.

Ady és Csáth személyes kapcsolatát illetően azt tudjuk, hogy 1906-ben ismerkedtek meg a *BUDAPESTI NAPLÓ* szerkesztőségében. Párizsból való hazatérése után itt dolgozott 1905 januárjától Ady és ugyanabban a szerkesztőségi szobában volt a lap zenekritikusának, az orvostanhallgató Brenner Józsefnek (írói nevén Csáth Gézának) az asztala is. Kosztolányi így emlékszik vissza erre az időszakra: "Költők, regényírók és novellisták dolgoztak itt, Ady Endre, Szép Ernő, Kabos Ede, Bíró Lajos, Lengyel Géza, Hegedüs Gyula. Egyik asztalnál Csáth Géza Wagnert és Puccinit fűtyörészte, a másikon tudósok vitatkoztak Herbert Spencerről és Nietzsche-ről."²

Amikor Ady Budapesten tartózkodott, itt nap mint nap találkozhattak s minden bizonnyal a korabeli magyar közélet nem egy lényeges eseményéről véleményt cseréltek. Ady látásmódjának szociális érzékenysége, publicisztikájának bátor, tekintélyromboló hangneme érezteti hatását Csáth ilyen tárgyu írásain.³

De a kettejük közötti kapcsolat nem merül ki a szerkesztőségben történt találkozásokkal. Gyakran voltak együtt kávéházakban, matinéken, főleg olyan nyilvános rendezvényeken, melyeken megzenésített Ady-versek szerepeltek programon. Csáth - kritikusi posztjánál fogva is - igyekezett jelen lenni minden olyan bemutatón, amelyen újonnan megzenésített Ady-versek hangzottak el, s ezekről többnyire kritikát is írt. Igaz, ezek zömmel beszámolók magáról az estről, de a tudósítóból előlép a zeneszakértő és művész, s értékes szakmai észrevételei komoly zenekritikává avatják a kisebb tudósításokat is.⁴

Egyébként a zeneirodalom Reinitz, Beretvás Hugó, Farkas Üdön, Radó Aladár és Gál József dalai mellett számon tartja Csáth megzenésített Ady-dalait is.

A nyilvános szerepléseken kívül összekötötte őket a részben közös ismerettségi kör is. Csáth is eljárt Vésziékhez, éppugy mint Ady, akit érzelmi szálak fűztek szerkesztőjének lányához, Vészi Margithoz. A Vésziék dunavarsányi nyaralójában tartott - nem egyszer spontán - összejövetel izgalmas művészi élmény le-

hetett minden jelenlevő számára. Vészi Margit egyik visszaemlékezése egy ilyen varsányi összejövételre olyan feltevésre adott alapot DEMÉNY JÁNOS számára, amely nagyon valószínűsíthető és így fontos dokumentuma Ady és Csáth kapcsolatának. "Este zenéltünk. Ady, Kosztolányi Dezső és Csáth Géza voltak itt. Csáth kedves, finom, szerény ember és szépen hegedül. Zenéről pedig úgy beszél, mint kevesen. Sokat játszottunk együtt, szonátáztunk, - énekeltem is egy órát. A legenda szerint Adyt *A fekete zongora* c. verse megírására viszont Vészi Lenkének - Margit hugának - hegedűjátéka ösztönözte. 1907. július 7-én, "magányos hegedűszó szállt ki a ház ablakán," míg Ady - itteni szokása szerint - a kertben alkotói magányba vonult... A fekete zongora eredeti címe - ahogy összetépett első fogalmazványát a Vészi-lányok rekonstruálták - *A fekete hegedű* volt, Ady valószínűleg hangzási, nyelvi-zenei okokból cserélte meg Élete szimbolikája hangszerét. De vajon nincs-e az életmámoros versnek inspirálói között Csáth Géza hegedűjátéka is?" - teszi fel a kérdést Demény János.⁵

Ady és Csáth kapcsolatainak nyomát kutatva olyan objektív akadály merül fel, amely hosszabb ideig hátráltatja, hogy lényeges előrelépés történjék e téren: Csáth életéről alig tudunk valamit, különösen, ha összevetjük az Ady-életrajzok részletes, szinte napokkal elszámolni tudó adataival. Az ujabban megjelent gyűjteményes kiadások szépirodalmi műveinek és publicisztikájának kétség kívül a javát alkotják, de a Csáth filológia ezzel még csak a kezdeti lépéseknél tart. Az eddigi életrajzok is csak a legfontosabb fordulópontokat tudták rekonstruálni, ez pedig vajmi kevés a kapcsolattörténeti kutatáshoz. Szövegvizsgálattal mégis egy újabb adalék valószínűsíthető.

Ady - a Kritikai Kiadás eddigi kötetei szerint - egyszer sem írta le publikált írásában Csáth Géza nevét (míg fordítva számtalan hivatkozás dokumentálja Csáth Adyért való rajongását és Ady-értését). Az 1908 januárjában megjelent A MAGYAR

PIMODAN c. cikkében viszont utal egy fiatal, tehetséges író-barátjára, akiben *VEZÉR ERZSÉBET* - jogosan - Csáth Gézára ismer. "Egy káprázatosan gazdag fejű, fiatal s máris diadalmas magyar író, barátom, egyszer, amikor még Budapesten éltem, a zseniről adott magyarázatot. Ma sem tudom, ötlet volt-e, blaszfémia, tragikus meggyőződés, hecc vagy micsoda? Azt bizonygatta, hogy a zseni, a géniusz, a kellő időben megérkezett - (óvatosan nevezem meg) vérba. Tehát valamelyik dédapánk szerencsétlensége nem skrofulaként üt ki rajtunk, hanem - zsenik leszünk⁶. Csáth, mint említettük 1905 és 1909 között orvostanhallgató volt, s emellett dolgozott a *BUDAPESTI NAPLÓ* zenekritikusaként. Ebben az elméletben - mint Ady a cikk további részében meg is mondja -, *LOMBROSO* gondolatmenete lehetett az indíték.

LOMBROSO elméletének lényege, hogy a gonosztevők erkölcsi züllése velükszületett testi deformáltságuk következménye, vagyis, hogy a bűnös predesztinált a táradalomellenes cselekedet végrehajtására. Így ő maga lényegében nem is tehet tettéről. Ezért nem elítélni, hanem gyógyítani kell. *LOMBROSO* ezen elmélete - amelyet 1864-ben A ZSENI ÉS ÖRÜLET c. könyvében fejtett ki, s amely magyarul először 1902-ben jelent meg⁷ -, igen népszerű volt a századfordulón, nem kellett feltétlenül orvosnak lenni, hogy valaki ezzel a tannal foglalkozzon.

Bizonyítható, hogy Ady mikor ismerkedett meg *LOMBROSO* elméletével és kinek a közvetítésével. Mi a szerepe akkor ebben Csáth Gézának!? Kövessük a dokumentumokat időrendben! Ebből az is kiderül, hogy miért rokonszenvezett Ady a *LOMBROSO* elméletével. Ennek két oka is volt. Egyrészt ezek Ady zseni-tudatával hozhatók kapcsolatba. Azok a születési körülményeit és gyermekkorát meghatározó tényezők, amelyek babonássá tették, később velüszületett lángelméjének kompenzációivá lettek. Félelem - és szorongásérzését az ok feltárásával, tudatossá tételével próbálta legyőzni, amelyre kézenfekvő magyarázatot talált *LOMBROSO* elméletében. De van egy másik, a pszichikai tényezőkön túlmutató ok is. A társadalmi és erkölcsi forradalmat vágyó Ady

felismerte *LOMBROS*óban a progresszív gondolatot. KONGRESSZUSOK BUDAPESTEN c. írásában ezt írja: "Kezdenek Keletre tódulni a hiúság vásárjai. A kongresszusokat csufolja így a hiu Lombroso. Lombrosonak nincsen igaza egészen. Éppen a kongresszusok nagy ostromozója, Lombroso segédkezett a lavina megindításában. Ma már a nem hűnösök számára nincs anynyi mentség, mint azok számára, akik vétnek a társadalom ellen. És ez tán helyes is. Most már fontos dolog az nagyon, hogy a társadalom mit mivel az ő ellen vétkezőkkel. Hogy akarja magához simítani őket? Miként bánik velük?"⁸

Ady *LOMBROS*óról először érdemben a debreceni református jogakadémia filozófia professzorától, Öreg Jánostól hallott, aki egyébként Zilahon érettségi biztosa is volt. Egy 1900-as írása⁹ már arról vall, hogy ismeri *LOMBROS*ót, 1901-ben pedig a forrást is megjelöli: "Hát ez csak az Öreg János példája, aki különben a gonosztevőkről és a büntettekről is Lombrosoval gondolkodik."¹⁰ Az 1908-as *A MAGYAR PIMODÁN*-ban viszont már negatívan nyilatkozik *LOMBROS*ó-ról, és a rajta való túllépést sürgeti: "Ideje volna már, hogy *LOMBROS*ónál és sokféle epigonjainál valaki alaposabban bányon el a zsenivel s az un. egyéniséggel."¹¹ Mi lehet a változás oka? Hogy ténylegesen változás ment végbe *LOMBROS*ó megítélésében, azt stílusosan is bizonyítani lehet. Amikor még a lombrosoi tanok hive, professzorát olyan embernek nevezi, aki *LOMBROS*óval gondolkodik, tehát pozitív értelemben használja az olasz kriminológus nevet. 1908 után viszont a bírót már a társadalom *leglombrosabb típusának*¹² nevezi, melléknevet gyártva a tulajdonnévből - jellegzetes adys ujtás -, és itt már a jelző ill. a személy-név pejoratív töltésű. Mi lehet a változás oka? Itt kap szerepet Csáth Géza, akivel 1906 vége és 1908 - nyara - között, tehát nem egészen két év alatt beszélgethetett *LOMBROS*ó elméletéről. Csáth egészen más megvilágításba helyezte ezt a tant Ady számára. Az orvos, a természettudós szemével nézve sokkal kétesebb hitelű volt már ez a tetszetős elmélet, amelynek erkölcsi - társadalmi és még politikai vonatkozásban is volt,

kétségtelen pozitív, erjesztő hatása.

Csáth életutjának ismeretében talán furcsának tűnik, hogy éppen ő, aki utolsó 10 esztendejét a morfium és az ópium hatása alatt élte le, s aki legyengült szervezettel, végül öngyilkossággal vetett véget életének, éppen a nar-
kotikus Csáth figyelmeztetett *LOMBROS* tanainak téves ele-
meire, azok erkölcsileg és társadalmilag veszélyes voltára. De ha megnézzük Csáthnak Adyról írt gondolatait, magyará-
zatot kapunk erre a tényre. Ismeretségük idején ugyanis -
bármennyire is meglepő - Csáth volt az "egészségesebb".¹³
Első Adyval foglalkozó írásában - az *Új versek* recenziójá-
ban¹⁴ - már megfogalmazta azt a véleményét, amely végigki-
sérte Adyról tett nyilatkozatait. Egyedülálló, eredeti
zseninek nevezte, akinek eredetisége viszont beteg fantázia
szülötte. A Bartók legújabb műveiről írott *NYUGAT*-beli
kritikájában elsőként vont párhuzamot Ady és Bartók rokon
zsenije között, kiemelve a két művész "fantázia-birodal-
má"-nak rokonságát. De rögtön hozzáfűzte, miben látja a lé-
nyeges különbséget: "...Bartók vidámabb, egészségesebb".¹⁵
Hogy Csáth valóban jól rátapintott Ady és Bartók érzésbeli,
hangulati és stiláris rokonságára, azt meggyőzően igazolja
az alábbi összevetése: "Bartók I. suitejét az a csárdahan-
gulat jellemzi, amit például Ady Endre "magyarverseiben"
találunk. Céltalan, könnyes elbúsulás a boros pohár mellett,
hajnalig. Duhaj fölujjongás és hejehujázás...Tragikus, ko-
molykodó ellágyulás holmi mohó és durván-férfias erotikában.
Mindez stilizáltan és egy érzékeny, elfinomult kedély áthan-
goltságában."¹⁶

Reinitz Béla Ady-dalairól is a fentebbi idézet szellemében
fogalmaz; itéletalkotásának döntő kritériuma ujfent az "e-
gészségesség": "...a Reinitz Ady-dalait nem tartom mind kon-
geniálisaknak. Reinitz más temperamentum, mint Ady. Egészsé-
gesebb művészet az övé, hogy így mondjam: sürüvéru, majdnem
flegmás. Innen van harmóniájának német egészségessége.

Az "egészséges" jelző azonban nemcsak véletlenszerű, avagy metaforikus megjelölés Csáthnál, egy egzakt szakkifejezés tartalmi pontossága rejlik mögötte. Bartókot "szilaj, szangvinikus magyar kedély"-nek¹⁸ nevezi, Reinitz "egészségességét" pedig a flegmatikus típusba sorolja. Az író Csáth itt az orvos Brenner Józseftől kölcsönözte a hyppokratészi szakkifejezéseket, amelyek Freud nyomán ismét népszerűkké váltak, s amelyek néhány év múlva Kretschmer nagyhatásu elméletének alapkockáit képezték. Csáth Géza éppen a tárgyalt időszakban - orvosnak készülve - behatóan tanulmányozta a pszichológia újabb eredményeit, s aki szinkronban volt a reneszánszát élő tudománnyal, nemigen oszthatta *LOMBROSO* sok szempontból elavult nézeteit. Hogy Ady is egyre inkább korszerűtlennek érezte *LOMBROSOT*, az feltevésünk szerint Csáth hatásának tudható be. S nem véletlen, hogy Ady *LOMBROSO*-val való határozott szembefordulása /1908/ éppen a Budapesti Napló ill. a Vészi által jelentett politikai-ideológiai horizonton való tullépés, a radikálistól az egyre határozottabban forradalmivá való orientálódás idejére esik.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Diószegi András: Megmozdult világban. Szépirodalmi, Bp. 1967. 88-101.
- ² Ld. A.Ö.P.M. VI. 336.
- ³ Ld. Csáth Géza: Írások az élet jó és rossz dolgairól. Kritikák, cikkek, karcolatok. "Életjel". Novi Sad, 1975. és Ismeretlen házban. II. Kritikák, tanulmányok, cikkek. Fórum, Novi Sad. 1977.
- ⁴ Zenei tárgyú írásait Demény János rendezte sajtó alá az Éjszakai esztetizálás c. kötetben. Zeneműkiadó, Bp. 1971.
- ⁵ I.m. 22.
- ⁶ A.Ö.P.M. IX. 162-163.
- ⁷ Első fordításának címe Lángész és Órültség. A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap és Könyvkereskedő Vállalat. / A Tolnai Világlapja ajándéka/ Bp. 1902.
- ⁸ A.Ö.P.M. VI. 268.
- ⁹ Hétről hétre. Szabadság. 1900. aug. 12. A.Ö.P.M. I. 307.
- ¹⁰ Az ok. Nagyváradai Napló. 1901. máj. 22. A.Ö.P.M. II. 18.
- ¹¹ A.Ö.P.M. IX. 164.
- ¹² Jegyzetek a Szajna mellől. Szocializmus. 1908. jul. 9. A.Ö.P.M. IX. 241.
- ¹³ Külön kérdés, hogy az egészségesség mint alkati és világnézeti eszménykép Csáthnál az öngyilkossági hajlam kompenzációja, tehát az öngyilkosságra hajlamos egyén "segélykérése".
- ¹⁴ Friss könyvek. Ismeretlen házban. 376.

- 15 Bartók Béla I.m. 172.
- 16 Bartók Béla első szvitje. I.m. 217.
- 17 Reinitz Béla és Farkas Ödön Ady-dalai. I.m. 252.
- 18 Bartók Béla I.m. 171.

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBEN
KÉSZÜLT

DOKTORI DISSZERTÁCIÓK

(1973 - 1977)

1972.

Ötvös Péter: A szász filippizmus és első föllendülésének első-magyarországi recepciója¹

1973.

Bene Kálmán: A tömeg-kérdés szerepe Madách Imre életművében

1974.

Baranyai Zsolt: Bródy Sándor novellái

Pály Gábor: A pécsi magyar színháztörténet a XIX. században

1975.

Karácsonyi Péter: A mikszáthi romantika és realizmus kérdéséhez /Mikszáth: Galamb a kalitkában/

Madácsy Piroska: Bérczy Károly. 1821-1867

1976.

Doboss Gyula: A művészi ábrázolásmód néhány sajátossága Mándy Iván: Látogatás apánál c. elbeszélésében

Imre Mihály: Szenczi Monár Albert Biblia Tigris-já; az európai és magyar távlat kapcsolata 1617-ig ívelő pályaszakaszában

Kovács András: Erdélyi József költészete

Örmössy Ildikó: A byroni hős és a byroni hős a magyar irodalomban Vörösmartytól Krúdyig²

Zentai Mária: A fény és sötétség szerepe Az apostolban és a reformkori költői hagyományban

1977.

Bakonyi Géza: A harmincas évek magyar és olasz "valóság"-
irodalma³

Gerencsér Klára: Ady Endre novellái

Hann Ferenc: Adalékok Komjáthy Jenő pályaképéhez

Pató Imre: A Hid monográfiája 1934-1941-ig

Szigeti Lajos: Aránytalanság-képzetek és arányosságigény
József Attila személyes lirájában

¹ Az 1945 és 1972 között készült disszertációk bibliográfiáját e kiadvány XIII. kötetében /Szeged, 1973./ közzöltük, ebből azonban - technikai okok miatt - kimaradt Ötvös Péter dolgozata.

² E disszertáció az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék irányításával készült, magyar irodalmi vonatkozásai miatt vettük fel a jegyzékbe.

³ E dolgozatot - amely az Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék irányításával készült - szintén magyar tárgy vonatkozásai miatt szerepeltetjük itt.

T A R T A L O M

Csukás István: Ady nemzetiségszemlélete.....	3
Nacsády József: Ady és az Arany-hagyomány.....	65
Krajkó András: Harcok Ady irodalmi örökségéért.....	75
Ilia Mihály: Egy Ady-motivum tanulságai.....	107
Szigeti Lajos: Egy Ady-vers értelmezéséhez /Kocsi-ut az éjszakában/.....	123
Papp István: Az Edgar Poe-i életérzés Ady Endre költészetében /Adalék Ady költői in- dulásának vizsgálatához/.....	145
Vörös László: Ady és Csinszka /Gondolatok Robotos Imre könyvéről/..	165
Baranyai Zsolt: Adalékok Ady Endre és Csáth Géza kapcsolatához.....	187
Doktori disszertációk jegyzéke.....	197
Tartalom	199

B 82621

F.k.: Dr. Csukás István a BTK Dékánja.

Készült a JATE Sokszorosító Üzemében.

Engedélyszám: 307/78 Méret: B/5.
Példányszám: 600 F.v.: Lengyel Gábor